

T. C.
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Psikoloji Anabilim Dalı

Klinik Psikoloji Bilim Dalı

ERGENLERDE MADDE KULLANIM BOZUKLUĞUNUN
MADDE BAĞIMLILIĞINDAN KORUNMADA
ERGENLERDE ÖZ-YETERLİLİK ÖLÇEĞİ VE ANNE-
BABA TUTUM ÖLÇEĞİ İLE DEĞERLENDİRİLMESİ

Yüksek Lisans

Filiz ALTUNDAĞ

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Hasan SEZEROĞLU

İstanbul – 2021

TEZ TANITIM FORMU

Yazar Adı Soyadı : Filiz ALTUNDAĞ

Tezin Dili : Türkçe

Tezin Adı : Ergenlerde Madde Kullanım Bozukluğunun Madde Bağımlılığından Korunmada Ergenlerde Öz-Yeterlilik Ölçeği Ve Anne-Baba Tutum Ölçeği İle Değerlendirilmesi

Enstitü : İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Anabilim Dalı : Psikoloji

Tezin Türü : Yüksek Lisans

Tezin Tarihi : 18.02.2021

Sayfa Sayısı : 82

Tez Danışmanları : Dr. Öğr. Üyesi Hasan SEZEROĞLU

Dizin Terimleri : Madde Bağımlılığı, Öz-yeterlilik, Ebeveyn Tutumu

Türkçe Özet : Ergenlik dönemi, bir önceki dönem olan çocukluk döneminin tekrar hatırlandığı dönemdir. Bu dönem negatif durumlara karşı, insan yaşamının en hassas evresidir ve çocukluk döneminde yaşanan kötü deneyimler bu dönemde telafi şansına sahiptir. Ergenlik döneminde fiziksel büyümenin ve cinsel organların gelişimine ek olarak pek çok zihinsel değişim gerçekleşmektedir. Bireyin davranışlarının şekillenmesi doğumıyla başlar ve iletişimde bulunduğu kişiler ve ailesinin

tutumuyla Őekil alır. Bireyin karakterinin oluŐmasında anne babanın etkisi büyüktür. Ergenlik döneminde her ne kadar akran ilişkileri ağırlıklı olsa da anne baba ilişkileri önemini kaybetmez. Ebeveynlerin ergenlere karşı davranış ve tutumları, ergenlerin kendilik algısını oluşturur.

Dağıtım Listesi

- :
1. İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsüne
  2. YÖK Ulusal Tez Merkezine

Filiz ALTUNDAĞ

T. C.
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Psikoloji Anabilim Dalı

Klinik Psikoloji Bilim Dalı

ERGENLERDE MADDE KULLANIM BOZUKLUĞUNUN
MADDE BAĞIMLILIĞINDAN KORUNMADA
ERGENLERDE ÖZ-YETERLİLİK ÖLÇEĞİ VE ANNE-
BABA TUTUM ÖLÇEĞİ İLE DEĞERLENDİRİLMESİ

Yüksek Lisans

Filiz ALTUNDAĞ

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Hasan SEZEROĞLU

İstanbul – 2021

BEYAN

Bu tezin/projenin hazırlanmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğu, başkalarının ederlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğu, kullanılan verilerde herhangi tahrifat yapılmadığını, tezin/projenin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez/proje olarak sunulmadığını beyan ederim.

Filiz Altundağ

...../...../2021

İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Filiz ALTUNDAĞ'ın Ergenlerde Madde Kullanım Bozukluğunun Madde Bağımlılığından Korunmada Ergenlerde Öz-Yeterlilik Ölçeği Ve Anne-Baba Tutum Ölçeği İle Değerlendirilmesi adlı tez çalışması, jürimiz tarafından Psikoloji anabilim dalı, Klinik Psikoloji bilim dalında YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

Dr. Öğr. Üyesi Hasan SEZEROĞLU

Başkan

İmza

Dr. Öğr. Üyesi Deniz YILDIZ

Üye

İmza

Dr. Öğr. Üyesi Fatih BAL

Üye

İmza

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

... / ... / 2021

İmzası

Prof. Dr. İzzet GÜMÜŞ

Enstitü Müdürü

ÖZET

Giriş ve amaç: Madde kullanım bozukluğunun gelişiminde ailelerin tutumu ve öz-yeterlik kavramları oldukça büyük bir önem teşkil etmektedir. Tez çalışmasında ergenlerde madde kullanım bozukluğunun madde bağımlılığında korunmada öz-yeterlik ve anne baba tutum ölçeği çerçevesinde değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Yöntem: Çalışma kapsamında online anket yöntemi kullanılmış olup, rastgele seçilen 150 ergene ailelerinden izinler alınarak ulaşılmış ve anketler gönderilmiştir. Veri toplama aracı olarak Kişisel Bilgi Formu, Madde Bağımlılığında Korunma Öz-yeterlik Ölçeği ve Anne-Baba Tutum Ölçeği kullanılmıştır. İstatistiksel analizler IBM SPSS statistics 20.0 programında yapılmıştır. Anlamlılık düzeyi 0,05 alınmıştır.

Sonuç: Ailesi ile zaman geçirmeyen katılımcıların uyuşturucu/uyarıcı maddelerden uzak durma ve baskı altında iken uyuşturucu/uyarıcı maddelerden uzak durma ölçek puanları ailesi ile zaman geçiren katılımcılardan daha yüksek olduğu, ailesi ile zaman geçiren katılımcıların algıladıkları demokratik anne-baba tutum düzeyleri ise ailesi ile zaman geçirmeyen katılımcılardan daha yüksek olduğu saptanmıştır. Ailesi ile aktivitelerde bulunmayan katılımcıların madde bağımlılığında korunma öz-yeterlik, uyuşturucu/uyarıcı maddelerden uzak durma, baskı altında iken uyuşturucu/uyarıcı maddelerden uzak durma, uyuşturucu/uyarıcı maddeler konusunda yardım arama, uyuşturucu/uyarıcı maddeler konusunda arkadaşına yardımcı olma ölçek puanları ailesi ile aktivitelerde bulunan katılımcılardan daha yüksektir.

Anahtar Kelimeler: Madde Bağımlılığı, Öz-yeterlik, Ebeveyn Tutumu

SUMMARY

Introduction and Aim: Families' attitude and self-efficacy concepts are very important in the development of substance use disorder. In the thesis study, it was aimed to evaluate the substance use disorder in adolescents within the framework of self-efficacy and parental attitude scale in protection from substance addiction.

Methods: Online survey method was used within the scope of the study, 150 randomly selected adolescents were contacted with their families' permission and questionnaires were sent. Personal Information Form, Substance Abuse Self-Efficacy Scale and Parenting Attitude Scale were used as data collection tools. Statistical analyzes were made in IBM SPSS statistics 20.0 program. Significance level was taken as 0.05.

Discussion and Conclusion: Participants who do not spend time with their families have higher scores on the scale of avoiding drugs / stimulants and avoiding drugs / stimulants while under pressure, while participants who spend time with their families have higher perceived democratic parental attitude levels. It was found to be higher than those who did not spend time with. Participants who do not engage in activities with their family are self-efficacious for protection from substance addiction, avoiding drugs / stimulants, avoiding drugs / stimulants under pressure, seeking help with drugs / stimulants, helping friends about drugs / stimulants scale scores higher than the participants found.

Keywords: Substance Abuse, Self-efficacy, Parental Attitude

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
SUMMARY	ii
İÇİNDEKİLER	iii
TABLO LİSTESİ	vi
ÖN SÖZ.....	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVEDE BAĞIMLILIK VE MADDE BAĞIMLILIĞI

1.1. Bağımlılık Kavramı	2
1.2. Madde Bağımlılığı Kavramı.....	4
1.3. Bağımlılık Yapan Maddeler	6
1.3.1. Uyarıcılar	6
1.3.2. Kokain.....	7
1.3.3. Afyon ve Türevleri.....	7
1.3.4. Halüsinojenler	8
1.3.5. Alkol	9
1.3.6. Kannabinoidler.....	10
1.3.7. Tütün.....	11
1.3.8. Sedatif-Anksiyolitikler-Hipnotikler.....	11
1.3.9. Uçucular ve Çözücüler.....	12

1.4. Madde Bağımlılığı ile İlişkili Teoriler	12
1.4.1. Sosyolojik Teoriler	12
1.4.2. Psikodinamik Teoriler.....	13
1.4.3. Sosyal Öğrenme Kuramı.....	14
1.4.4. Davranış Teorisi.....	15
1.4.5. Bilişsel Öğrenme Kuramı	15
1.4.6. Nörokimyasal ve Genetik Teoriler	16
1.5. Madde Bağımlılığıyla İlişkili Ebeveyn Tutumu.....	16
1.5.1. Demokratik Ebeveyn Tutumu.....	19
1.5.2. Hoşgörülü ve Güven Verici Ebeveyn Tutumu	20
1.5.3. Otoriter Ebeveyn Tutumu	21

İKİNCİ BÖLÜM

MADDE BAĞIMLILIĞINDAN KORUNMADA ÖZYETERLİLİK

2.1. Öz-yeterlik İnancı	25
2.1.1. Öz-yeterlik İnancının Kaynakları	27
2.1.1.1. Doğrudan Deneyimler.....	28
2.1.1.2. Dolaylı Deneyimler.....	28
2.1.1.3. Sözel İkna.....	29
2.1.1.4. Fizyolojik ve Duygusal Durumlar.....	29
2.1.2. Öz-yeterlik inancının Etkilediği Süreçler	30
2.1.2.1. Bilişsel Süreç.....	30

2.1.2.2. Motivasyonel Süreç.....	31
2.1.2.3. Duygusal Süreç	31
2.1.2.4. Seçim Süreci.....	31
2.1.3. Gelişim Süreçlerine Göre Öz-yeterlik İnançlarının Şekillenmesi	32
2.1.3.1. Ergen Öz-yeterliği.....	32
2.1.3.2. Ebeveyn Öz-yeterliği	35

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YÖNTEM

3.1. Çalışmanın Amacı	38
3.2. Çalışmanın Varsayımları ve Sınırlılıkları.....	38
3.3. Çalışmanın Evreni ve Örneklemi	38
3.4. Veri Toplama Araçları.....	38
3.5. İstatistiksel Analiz	41
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	42
BULGULAR.....	42
SONUÇ.....	57
KAYNAKÇA	59

TABLO LİSTESİ

Tablo 1. Katılımcıların Özellikleri	42
Tablo 2. Ölçeklere Ait Tanımlayıcı İstatistikler.....	43
Tablo 3. Ölçek Puanları Arasındaki İlişki	44
Tablo 4. Madde Bağımlılığında Korunma Öz-Yeterlik Ölçeğinin Anne-Baba Tutumları Tarafından Yordanmasına İlişkin Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları	45
Tablo 5. Uyuşturucu/Uyarıcı Maddelerden Uzak Durma Alt Ölçeğinin Anne-Baba Tutumları Tarafından Yordanmasına İlişkin Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları	46
Tablo 6. Baskı Altında İken Uyuşturucu/Uyarıcı Maddelerden Uzak Durma Alt Ölçeğinin Anne-Baba Tutumları Tarafından Yordanmasına İlişkin Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları.....	46
Tablo 7. Uyuşturucu/Uyarıcı Maddeler Konusunda Yardım Arama Alt Ölçeğinin Anne-Baba Tutumları Tarafından Yordanmasına İlişkin Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları.....	46
Tablo 8. Uyuşturucu/Uyarıcı Maddeler Konusunda Yardım Arama Alt Ölçeğinin Demokratik Anne-Baba Tutumu Tarafından Yordanmasına İlişkin Basit Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları.....	47
Tablo 9. Uyuşturucu/Uyarıcı Maddeler Konusunda Arkadaşına Yardımcı Olma Alt Ölçeğinin Anne-Baba Tutumları Tarafından Yordanmasına İlişkin Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları.....	47
Tablo 10. Cinsiyet Bakımından Madde Bağımlılığında Korunma Öz-Yeterlilik ve Anne-Baba Tutum Ölçeklerinden Alınan Puanların İncelenmesi.....	48
Tablo 11. Yaş Bakımından Madde Bağımlılığında Korunma Öz-Yeterlilik ve Anne-Baba Tutum Ölçeklerinden Alınan Puanların İncelenmesi.....	48

Tablo 12. Eğitim Düzeyi Bakımından Madde Bağımlılığında Korunma Öz-Yeterlilik ve Anne-Baba Tutum Ölçeklerinden Alınan Puanların İncelenmesi.....	49
Tablo 13. Kardeş Sayısı Bakımından Madde Bağımlılığında Korunma Öz-Yeterlilik ve Anne-Baba Tutum Ölçeklerinden Alınan Puanların İncelenmesi.....	50
Tablo 14. Evde Yaşayan Kişi Sayısı Bakımından Madde Bağımlılığında Korunma Öz-Yeterlilik ve Anne-Baba Tutum Ölçeklerinden Alınan Puanların İncelenmesi...	51
Tablo 15. Evde Kaçınıcı Çocuk Olmaları Bakımından Madde Bağımlılığında Korunma Öz-Yeterlilik ve Anne-Baba Tutum Ölçeklerinden Alınan Puanların İncelenmesi	52
Tablo 16. Aile ile Zaman Geçirme Durumu Bakımından Madde Bağımlılığında Korunma Öz-Yeterlilik ve Anne-Baba Tutum Ölçeklerinden Alınan Puanların İncelenmesi	53
Tablo 17. Aile ile aktivitelerde Bulunulması Bakımından Madde Bağımlılığında Korunma Öz-Yeterlilik ve Anne-Baba Tutum Ölçeklerinden Alınan Puanların İncelenmesi	54
Tablo 18. Ev İçinde Koyulan Kurallara Uyup Uymama Durumu Bakımından Madde Bağımlılığında Korunma Öz-Yeterlilik ve Anne-Baba Tutum Ölçeklerinden Alınan Puanların İncelenmesi	55
Tablo 19. Aileden Çok Arkadaşlarla Vakit Geçirip Geçirmeme Durumu Bakımından Madde Bağımlılığında Korunma Öz-Yeterlilik ve Anne-Baba Tutum Ölçeklerinden Alınan Puanların İncelenmesi	56

ÖN SÖZ

Bu araştırma da ‘‘Ergenlerde Madde Kullanım Bozukluğunun Madde Bağımlılığında Korunmada Ergenlerde Öz-yeterlilik Ölçeği ve Anne-baba Tutumu Ölçeği İle Değerlendirilmesi’’ incelenmiştir. Ergenlerde madde bağımlılığı ile ilgili literatürde çalışmaların kısıtlı olmasından dolayı bu çalışmanın ergenlerde madde bağımlılığı ile ilgili literatüre katkı sağlamasını ve araştırmanın hedefine ulaşmasını temenni ederim.

Bu zorlu süreçte hiçbir zaman desteklerini esirgemeyen maddi manevi tez yazım sürecimde her zaman yanımda olan aileme, motivasyonel anlamda her zaman yanımda olan, tez yazım sürecimde beni destekleyen arkadaşlarıma, literatür araştırmamda özverili katkılarından dolayı meslektaşlarım, Klinik Psikolog Berna Baltacı’ya ve çalışmam boyunca her zaman elinden geldiğince yanımda olan değerli vaktini bana ayıran Tez Danışmanım Dr. Öğr. Üyesi. Hasan Sezeroğlu’na teşekkürü bir borç bilirim. Araştırmamda gönüllü olarak katılım gösteren, böyle bir araştırma yaptığımdan ötürü beni tebrik eden tüm katılımcılara da en içten teşekkürlerimi sunuyorum.

Son olarak bugünlere gelmem de emeği olan tüm öğretmenlerime teşekkür ediyorum.

GİRİŞ

Bağımlılık bir şeyle karşılaşıldıktan sonra bu deneyimi tekrar tekrar yaşama isteği olarak tanımlanmıştır ve o nesne veya durumu sıklıkla arama motivasyonunun gelişmesi durumu bağımlılık olarak tanımlanır. Alışkanlıklar kişiye maddi ve manevi olarak zarar verse de kişide bu durumdan vazgeçememe eğilimi görülür. Bağımlılığın fiziksel ve psikolojik olmak üzere iki ana unsuru bulunmaktadır. Bir başka tanıma göre bağımlılık, bireye zarar vermesine rağmen durdurulması zor davranışlar bütünüdür.

Fiziksel bağımlılıkta belirli bir maddeye karşı fizyolojik bir gereksinim söz konusudur. Beden zaman içinde kullanılan maddeye karşı bir uyum süreci geliştirir ve zamanla madde eksikliğinde birtakım olumsuz fiziksel ve psikolojik etkiler ortaya çıkar.

Psikolojik bağımlılık ise bireyin kişilik yapısından veya duygusal yapısından kaynaklanan açlığı gidermek için maddeye duyduğu ihtiyaçtır; psikolojik bağımlılıkta birey maddeyi aldığında çok büyük bir mutluluk ve rahatlama hissi yaşamaktadır.

Bu tez çalışmasında öncelikle bağımlılığın tanımına ve tarihçesine değinildikten sonra etiyolojisine ve epidemiyolojisine, daha sonrasında da öz-yeterlilik kavramına değinilmiş son olarak ebeveyn tutumlarının literatürde yer verilmiştir.

Literatür kısmı bittikten sonra verilerin istatistiksel kısmına geçilecektir burada ergenler de uygulanmış olan ölçeklerin istatistiksel anlamlılıklarına bakılacaktır.

Verilerin analiz kısmı bittiğinde ise daha önceden yapılmış olan benzer çalışmalarla beraber verilerin analizinde çıkan sonuçlar karşılaştırılacak ve yorumlanacaktır.

Hazırlanan bu yüksek lisans tezinde ergenlerde bağımlılık hakkında bilime ışık tutacağı ve daha sonraki araştırmalara da zemin hazırlayacağı düşünülmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVDE BAĞIMLILIK VE MADDE BAĞIMLILIĞI

1.1. Bağımlılık Kavramı

Bağımlılık bir şeyle karşılaşıldıktan sonra bu deneyimi tekrar tekrar yaşama isteği olarak tanımlanmıştır ve o nesne veya durumu sıklıkla arama motivasyonunun gelişmesi durumu bağımlılık olarak tanımlanır. Bağımlılık durumu zaman içinde iyice yerleşmektedir. Alışkanlıklar kişiye maddi ve manevi olarak zarar verse de kişide bu durumdan vazgeçememe eğilimi görülür. En sonunda, kullanıcıda maddeye karşı istek giderek artan bir hal alır (Furnham, 2014, s. 12).

Bağımlılığın sonucunda hem bireysel hem de toplumsal olarak büyük zararlar ortaya çıkması kaçınılmazdır. Yeşilay'ın bağımlılıkla ilgili 2017 yılı verileri bu zararları gözler önüne serer. Bu verilere göre dünyada her yıl 6 milyon kişi sigara yüzünden hayatını kaybetmektedir. Yüzde 57'lik bir kesimde uyuşturucu kullanımı ile beraber alkol kullanımı da görülmektedir. Ülkemizde 1 milyon 800 bin kişi doğrudan alkol bağımlılığı sonucu gelişen etkiler sebebiyle hayatını kaybetmektedir. Her yıl 3,5 milyon kişi ise alkolün neden olduğu kazalar nedeniyle veya alkolün dolaylı etkisinden dolayı hayatını kaybetmektedir (Yeşilay, 2020).

Ayrıca, alkol ve madde kullanımı suç olgusu ile de ilişkilidir. Yine 2017 yılı Yeşilay verileri; cinayetlerin yüzde 85'i, tecavüzlerin yüzde 50'si, şiddet olaylarının yüzde 50'si, trafik kazalarının yüzde 60'ı ve kadına şiddet olaylarının yüzde 70'inin alkol ile ilişkili olduğuna işaret etmektedir (Yeşilay, 2020).

Bağımlılığın fiziksel ve psikolojik olmak üzere iki ana unsuru bulunmaktadır. Fiziksel bağımlılıkta belirli bir maddeye karşı fizyolojik bir gereksinim söz konusudur. Beden zaman içinde kullanılan maddeye karşı bir uyum süreci geliştirir ve zamanla madde eksikliğinde birtakım olumsuz fiziksel ve psikolojik etkiler ortaya çıkar (Bejerot, 1970, s. 35).

Psikolojik bağımlılık ise bireyin kişilik yapısından veya duygusal yapısından kaynaklanan açlığı gidermek için maddeye duyduğu ihtiyaçtır; psikolojik bağımlılıkta birey maddeyi aldığında çok büyük bir mutluluk ve rahatlama hissi yaşamaktadır (Bejerot, 1970, s. 14). Psikolojik bağımlılığının bir başka tanımı ise kişinin duygusal ya da kişilik yapısı gereği, gereksinimlerini tatmin etme ve giderme amacıyla belirli bir maddeye düşkünlük göstermesi durumudur (Yeşilay, 2020). Tanımlardan yola çıkıldığında, psikolojik bağımlılıkta fiziksel bağımlılığın aksine psikolojik ihtiyaçlara dayalı maddeye yönelim söz konusudur.

Bir başka tanıma göre bağımlılık, bireye zarar vermesine rağmen durdurulması zor davranışlar bütünüdür (Glass, 1991, s. 30). Sigara, alkol, uyuşturucu maddelere olduğu gibi internette vakit geçirme ve kumar oynama gibi durumlara karşı da bağımlılık gelişebilir. İradenin bittiği noktada bağımlılık gelişir ve insan hayatını bütünüyle kontrol altına alır. Bağımlılık, kişinin tüm yaşamını yok ederek yaşamı çölleştirir, sosyal aktiviteleri bitirir, insan ilişkilerini sekteye uğratar, çeşitli rahatsızlıkların ortaya çıkmasına neden olur ve kişinin yerine getirmesi gereken sorumlulukları yerine getiremez hale gelmesine yol açar. Kısaca insanın tüm var olma belirtilerini yok eder (Glass, 1991, s. 32).

Bunlara ek olarak bağımlılıkta hem bilişsel hem de nörobiyolojik düzeyde bir öğrenme söz konusudur. Kimyasal yapısı gereği her madde farklı özelliklere sahiptir ve kullanıldığı andan itibaren merkezi sinir sisteminin farklı bölümlerini etkisi altına alır. Maddenin vücuda alınmasından itibaren hücresel hafızada maddeye karşı bir tanıma gerçekleşir ve madde bir daha unutulmamak üzere hafızaya yerleştirilir. Bu duruma ‘‘hücresel öğrenme’’ de denir. Bu sebeple uyuşturucu madde kullanan herkes bağımlı olma riski taşır (Yeşilay, 2020).

Madde konusunda dikkat edilecek diğer bir husus ise bağımlılık yapıcı maddelerin bir kısmının kullanımı yasadışı olsa bile çoğunluğunun yasal olması ve bunlardan bazılarının ise tıpta tedavi amaçlı kullanımının bulunmasıdır. Hatta yapıştırıcılar, bazı temizlik maddeleri, tiner, tütün, alkol gibi bazı maddeler günlük yaşamımızda yanı başımızdadır (Arıkan, 2006, s. 38).

DSM –5 Tanı Kriterlerine Göre Alkol ve Madde Kullanım Bozukluğu

Tanı kategorilerinin en güncel sürümü olan DSM-5’e göre bağımlılık kavramı aşağıdaki maddelerde belirtilmiştir. Bağımlılık kavramı, DSM-5’e göre madde kullanım bozukluğu başlığı altında yer almaktadır. Buna göre, bağımlılık tanısı için bir yıl içinde aşağıda gösterilen belirtilerin en az ikisinin görülmesi ve bireyin işlevselliğinde düşüş yaşanması gerektiği belirtilmiştir:

- İstenildiğinden daha büyük ölçüde veya uzun süreli kullanım
- Maddeyi bırakmak veya kontrol altında tutmak için istek veya sonuç vermeyen çabalar
- Maddeyi elde etmek, kullanmak veya etkilerinden kurtulmak için gerekli etkinliklere çok zaman ayırma
- Madde kullanımı için çok büyük bir istek duyma veya kendini zorlanmış hissetme.
- Tekrar eden kullanım sonucu işte, evde ve okulda sorumluluklarını yerine getirememe.

- Olumsuz etkilerine rağmen kullanıma devam etme, maddenin etkilerinin neden olduğu sürekli ve yineleyici toplumsal veya kişilerarası sorunlara rağmen kullanımı sürdürme.

- Kullanılan maddeye karşı tolerans gelişmiş olması. Buna göre;

- İstenen etkinin ortaya çıkması için artan madde gereksinimi.

- Aynı maddenin sürekli kullanımı sonucu etkisinin azalması durumu.

- Yoksunluk belirtilerinin gözlenmesi, Kişinin maddeye ulaşamadığı zamanlarda bulantı, uykusuzluk, kusma, sinirlilik, saldırganlık, huzursuzluk gibi belirtiler yaşaması. Ancak, her madde yoksunluk belirtileri göstermeyebilir.

- “Bir yıl içinde bulguların iki veya üçü varsa hafif, dört veya beşi varsa orta, altı veya daha fazlası varsa şiddetli bağımlılıktan söz edilebilir” (Amerikan Psikiyatri Birliği, 2014, s. 33).

1.2. Madde Bağımlılığı Kavramı

Madde bağımlılığı, kişinin kullandığı maddeyi birçok kez denemesine rağmen yine de bırakamaması, her kullanımda madde miktarını arttırması, madde almayı bıraktığı zaman yoksunluk etkilerinin belirmesi, kendisine zarar verdiğini bilmesine rağmen madde kullanımını sürdürmesi, günlük hayatının önemli bir kısmını maddeyi arayıp bulmakla geçirmesiyle şekillenen bir hastalıktır (Işık, 2013, s. 5). Burada sınırları belirlenmiş bir olgu olarak belirtilse de bu hastalığın tanımlanması noktasında belirsizliklerin olabileceğini vurgulayanlar da bulunmaktadır.

Bir tanımlamada da madde bağımlılığı, sentetik veya yapay olarak üretilen eroin, kokain, esrar, uçucular gibi çeşitli maddelerin, belirli zaman aralıklarıyla ya da sürekli olarak kullanılması sonucunda bu maddelere karşı ortaya çıkan alışkanlıklar madde bağımlılığı olarak ifade edilmiştir. Diğer bir tanımlama ise madde bağımlılığı, “kişinin madde ile arasında kurulan ilişkide bireyin özdenetimini, özerkliğini kaybetmesi, bağımsızlığının ve özgünlüğünün ortadan kalkması, bağımsız hareket edememe gibi eksikliklerin ortaya çıktığı çok boyutlu bir sorun” olarak belirtilmiştir (Doğan, 2001, s. 14).

Buna benzer bir tanım bağlanma kuramı üzerinden yapılmıştır. Sümer ve arkadaşlarının yaptığı tanıma göre madde bağımlılığı ya da maddenin kötüye kullanımı “özünde kişinin kendisini ve duygularını kontrol edememesi ve normal davranışları bozacak oranda bağımlılık öznesiyle meşgul olmasıdır.” (Sümer vd., 2015, s. 192-209).

Bağımlılık yapan maddelerin insanlığın var oluşundan bu yana çeşitli amaçlar için

kullanıldığı bilinmektedir. Bunların arasında ağrıyı gidermesi, hastalıklarda iyileştirici etkisi ve cerrahi operasyonlarda kullanmanın yanında ilk toplumlarda grupların çeşitli dini ritüellerinde kullanıldığı belirtilmiştir (Çetin, 2013, s. 1).

Savaş esnasında ağır yaralanan ABD askerleri acılarını dindirmek için yanlarında bulunan harp kutularındaki morfinleri kullanmışlardır. Morfin kullanımı savaş psikolojisi ve yaralanmaların da çokluğu ile birlikte giderek maddenin kötüye kullanımına doğru evrilmiştir. Bu durum savaş bittikten sonra askerler üzerinde bağımlılık eğiliminin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Savaş bittikten sonra yurtlarına dönen Amerikalı askerlerden 200 bin kadarı opioid madde bağımlısı olarak hayatlarını devam etmişlerdir (Uzbay, 2009, s. 6).

Bağımlılık yapıcı maddelerin insan vücudunda çeşitli öngörülemeyen etkileri bulunmaktadır. Uyuşturucu ve uyarıcı maddeler en temelde merkezi sinir sistemine etki ederek kullanıcının psikolojik durumunu, duygularını, düşüncelerini, davranışlarını ve yaşamını değiştirebilmekte, kimyasal yapıları sebebiyle de kısa sürede alışkanlık oluşturabilmektedirler. Bireyin maddenin etkilerine karşı koyması ve maddenin kötüye kullanımının önüne geçmesinde ise güçlü bir iradeye sahip olması hayati önem taşımaktadır (Bilgen, 1998, s. 8).

Madde bağımlılığı hakkında farklı açılardan tanımlamalar da yapılmaktadır. Madde bağımlılığını “bir beyin hastalığı” olarak tanımlayan Kalyoncu, insan vücudunun ürettiği bir kimyasal olan “dopamin” salgısının bireyin ruh halini etkilediğini, aşk, haz, mutluluk gibi duyguların bu salgı sayesinde gerçekleştiğini belirtir. Bu noktada uyuşturucu maddelerin beyindeki dopamin salgısını tetikleyerek sanal ya da gerçek olmayan hazları insana yaşattığını ifade eder. Diğer yandan uyuşturucu maddenin ilk defa vücuda alınması sonucunda vücutta bulunan ileticilerin normal değerlerin beş katı daha fazla bir orana çıktığını, organizmanın ise bu deneyimi tekrar yaşamak için gereken herşeyi “hafızaya kaydettiğini” belirtir (Kalyoncu, 2012, s. 61).

Madde ilk kullandığında, kişi stres ve kaygısının azaldığını hissedebilir. Bunun nedeni uyuşturucu veya uyarıcı maddenin kullanıcının beynindeki “ödül sistemini” etkilemesidir. Psikolojik bağımlılık olarak tanımlanabilecek bu süreç bir süre sonra maddeye karşı aşırı bir isteğe dönüşür. Sonraki aşamada ise kişi madde kullanımına devam eder ancak ilk kullanımda aldığı hazzı alamaz. İlk kullanımda elde ettiği hazzı ulaştırmak için dozu artırır. Bu süreç sonucunda fiziksel bağımlılık ortaya çıkmış olur (Uzbay, 2009, s. 7).

1.3. Bağımlılık Yapan Maddeler

Bağımlılık yapıcı özelliği bulunan doğal ya da sentetik oldukça fazla sayıda madde bulunmaktadır ve her geçen gün bu sayıya yeni maddeler eklenmektedir. Dünyanın farklı bölgelerinde, çok farklı niteliklerde, değişik amaçlarla kullanılan sayısız psikoaktif madde olduğu bilinmektedir. Bu maddelerin çeşitleri, kullanılış biçimleri ve kullanım sıklığı farklı toplumlarda farklı özellikler gösterir. Dünya Sağlık Örgütü tarafından yayınlanan ‘‘Hastalıkların ve Sağlık Sorunlarının Uluslararası Kodlama ve Sınıflama Standardı’’ psikoaktif madde kullanımının neden olduğu zihinsel ve davranışsal sorunların sınıflandırmasını yapar. Buna göre bağımlılık yapıcı maddeler, alkol, opioidler, kannabinoidler, yatıştırıcılar ve hipnotikler, kokain, kafein dahil olmak üzere diğer uyarıcılar, halüsinojenler, tütün, uçucular-çözücüler ve diğer psikoaktif maddeler olmak üzere on grup olarak ele alınmıştır.

1.3.1. Uyarıcılar

Amfetamin ve metamfetamin bu gruba giren maddelerdendir. Amfetaminler kullanıldığında enerji ve mutluluk vermesiyle bilinmektedir. Merkezi sinir sisteminin aktivitesini arttıran çeşitli maddeler bu grupta yer almaktadır. Bu maddeler ciddi ölçüde bağımlılık yapmaktadır. Bu uyarıcıların kullanımı sonucunda, hiperaktivite, sinirlilik ve anksiyete ortaya çıkabilmekte, kişi uzun süre aç ve uykusuz kalabilmektedir. Uzun süreli kullanım sonucunda, beslenme bozukluğu, cilt hastalıkları, ülser, kilo kaybı, depresyon, konuşma ve düşünme bozukluğu görülebilmektedir (Sheafor ve Horejsi, 2014, s. 564).

Amfetamin sentetik bir maddedir ve bu maddeyi rejim yapanlar kilo vermek, öğrenciler ders çalışırken ayakta kalabilmek, şoförler uyanık kalabilmek, şirket yöneticileri ve atletler kısa süreli zinde kalabilmek ve performans arttırmak gibi amaçlarla kullanılmaktadırlar. Amfetamin genellikle ağız yoluyla alınır. Bunun yanı sıra koklanarak veya damar yoluyla da kullanılabilir. Yüksek dozlarda amfetamin alımı komaya, beyinde hasara ve ölüme neden olabilmektedir (Zastrow, 2014, s. 377).

Buna ek olarak metamfetamin, opiatlardan sonra en çok zarar veren madde olarak kabul edilmiştir. UNODC 2017 uyuşturucu raporuna göre; dünyada en az 37 milyon insanın bu türevde madde kullandığı kaydedilmiştir. Metamfetaminin kullanma sürecinde ve yoksunluk evresinde depresyon görülebilmektedir. Tedavisinde mutlaka tıbbi destek gereklidir. Bu dönemde yoğun istek görüldüğü için motivasyonel, bilişsel ve davranışçı terapilerden destek alınmalı, bunun yanı sıra kendine yardım gruplarının desteğinden de yararlanılmalıdır.

1.3.2. Kokain

Koko bitkisinden çıkarılan bir uyarıcıdır. Vücuda alınmasının en yaygın yolu seyreltilmiş tozun burun içine çekilmesidir. Sigara gibi içilebilen bu madde ayrıca eritilerek enjeksiyon yoluyla vücuda alınabilmektedir. Oldukça bağımlılık yapıcı bir maddedir. Düzenli kokain kullanan kişilerde yerinde duramama, sinirlilik, kaygı, uykusuzluk görülmektedir. Uzun süre yüksek dozlarda kullanımı sonrasında, dokunma, görme, tatma ya da koklama duyularında halüsinasyonlarla birlikte psikoza zemin hazırlamaktadır (Sheafor ve Horejsi, 2014, s. 566).

Kokain bağımlılığı özellikle zengin Batı ülkelerinde en önemli sorunlardan birisidir. Kişiye öfori, güven, güçlülük duygusu verir ancak bu durum zamanla maddenin daha fazla alınmasıyla gerginlik, sıkıntı, öfke, paranoid psikoz gibi belirtilerin ortaya çıkmasına yol açar. Yüksek dozlarda kokain alımı solunum sorunlarına ve kalp durmasına neden olabilmektedir (Öztürk ve Uluğ, 2015, s. 550).

Ülkemiz kokain ticaretinden hem transit hem de hedef ülke olarak zarar görmektedir. Kokain Avrupa'da en çok kullanılan yasadışı maddelerden birisidir. 2017 Dünya Uyuşturucu Raporu'na göre 15-34 yaş arası yaklaşık 2,3 milyon genç yetişkinin (% 1,9) kokain kullandığı tahmin edilmektedir. Pek çok bağımlı bu maddeyi eğlence amaçlı kullanmakta olup, hafta sonu ve tatil günlerinde bu maddenin kullanılma sıklığı artmaktadır (Öztürk ve Uluğ, 2015, s. 552).

1.3.3. Afyon ve Türevleri

Afyon (Opium):

Afyon haşhaş bitkisinden; haşhaş bitkisinin çizilmesiyle elde edilen beyaz bir özden elde edilir. Haşhaş önemli hale getiren ihtiva ettiği morfin ve diğer alkaloidlerden kaynaklanan tıbbi özelliğidir. Tıpta bu maddeden ağrı kesici, uyuşturucu ve öksürük kesici olarak yararlanılmaktadır. Ağrı kesici ve keyif verici etkileri görülürken aşırı kullanımı ise ölümcül sonuçlar doğurur (Öztürk ve Uluğ, 2015, s. 553).

Morfin:

Bu maddenin acıyı hafiflettiği ve öfori oluşturduğu bilinmektedir. Morfin adı rüyaların tanrısı olarak bilinen Yunan Tanrısı Morpheus'tan gelmektedir. Maddenin oluşturduğu etkilerin ilaç şirketleri tarafından öğrenilmesiyle 19. yüzyılda maddenin seri üretimine başlanmıştır. Bu madde sadece afyonun bir alternatifi değil, aynı zamanda afyon bağımlılığına karşı bir tedavi olarak sunulmuştur. Ancak daha sonra bağımlılık yapıcı etkileri ve zararları anlaşılmıştır (Busse, 2006, s. 8).

Morfinden bir doz alındığında, anesteziik etki ve ishalden kurtulma gibi yararlı etkiler elde edilebilirken, bu amaçların dışında kullanımların olduğu gör÷lmektedir. Bu maddenin uzun süreli kullanımı yoğun bir arzuya ve dürtüsel kullanıma dönüşür ve aniden madde alımının kesilmesiyle birlikte çekilme belirtileri ortaya çıkar (Busse, 2006, s. 9).

Eroin:

1874 İngiliz kimyager tarafından morfinin kaynatılması ile çoğunlukla eroin olarak bilinen bir morfin türevi elde edilmiştir. Bu yeni türev morfinin, ağrı kesici ve öksürük giderici etkilerinin çok daha fazla olduğu gör÷lmüş, bir ilaç firması tarafından seri üretimine başlanmıştır. 1898 yılında eroin kronik öksürük ve öksürüğün tedavisi için pazarlanmaya başlanmıştır. Ancak bu ilaç, kullananlarda bağımlılığa yol açtığından kullanımı yasaklanmıştır. Tolerans hızlı geliştiği için bağımlılık yapma potansiyeli fazladır (Busse, 2006, s. 10).

Bu maddenin kullanımında ilk aşamada mutluluk ve uyuşukluk hissi ortaya çıkar. Maddenin bağımlılık yapıp yapmaması, kullanma sıklığına, kullanılan maddenin miktarına, bireyin maddeye olan direncine göre değişir ve bağımlılık sadece birkaç haftada gerçekteşebilir. Kullanıcılar maddeye karşı hızlı bir şekilde tolerans geliştirir ve kişi aynı etkiyi elde edebilmek için sonunda ölümcül olabilecek dozlara kadar kullanımı artırabilir. Bu maddenin yoksunluk süreci oldukça ağır belirtilerle seyretmektedir (Zastrow, 2014, s. 379).

1.3.4. Halüsinojenler

Sanrı yaratan halüsinojenler bireylerin algısal deneyimlerini değiştiren ve çeşitli sanrılar ortaya çıkaran uyuşturucu maddelerdir. Çok az bir doz dahi algısal deneyimi değiştirebilir. Kişinin algıladığı görüntüler bazen keyifli bazense korkutucu olabilmektedir. Bununla birlikte halüsinojenlerin kullanımı bir süre sonra dikkat ve hafıza sorunları oluşturabilmektedir (Santrock, 2014, s. 438).

Bu belirtilerin yanında görsel halüsinasyonlar, renklere keskinleşme, depersonalizasyon, gerçekliğin bozulması, yönelim bozukluğu, anksiyete, panik, kuşku, neşe, kan basıncında artma gibi etkiler de ortaya çıkabilmektedir. Bu maddelerin alınmasından sonra kişide nasıl bir etkinin ortaya çıkacağı büyük ölçüde kişinin o anki ruh haline bağlı olarak değişir. Rahat ve güvenli bir ortamda alınmasıyla zevk veren ve güzel hayaller yaratan etkiler oluştururken, tersi durumlarda oldukça olumsuz görüntüler ortaya çıkarabilmektedir (Ögel, 2006, s. 22).

LSD (Lysergicaciddiethylamid):

LSD tahıllar üzerinde yetişen bir tür mantarda bulunan, lisergik asitten üretilir. Sarrı yaratan bu maddenin etkileri öngörülemezdir. Çeşitli duygular arasında hızlı geçişler yaşanabilir ve hatta duyular birbirine karışabilir. Kişiler benlik ve zaman algılarında bir değişim hissedebilir ve bazıları için bu garip duyumsamalar korkutucu olabilir (Sheafor ve Horejsi, 2014, s. 568).

LSD kullanımıyla zengin görsel, işitsel varsanılar, mesafe, derinlik ve zaman algılarında değişme ortaya çıkar. Nesnelere olduğundan büyük ya da küçük görünmesi gibi algı bozuklukları ortaya çıkabilir. Bu maddenin kesilmesi durumunda maddenin etkisi altında yaşanan algı değişikliklerinin zaman zaman birkaç saniye içinde tekrar yaşanması durumu (flashback) görülebilmektedir. Uzun vadede kullanımı psikoz ve bellek bozukluklarına yol açabilmektedir (Sheafor ve Horejsi, 2014, s. 569).

PCP (Fenksiklidin) :

Kullanıcıların halüsinasyonlar görmesine ya da çevresine ait değilmiş gibi hissetmesine neden olabilmektedir. PCP sıklıkla daha pahalı olan uyuşturucuların seyreltilmesinde kullanılır. Sıvı ya da hap şeklinde kullanılabilen, sigara gibi içilebilmekte ya da buruna çekilebilmektedir. Daha çok öfori duygusuna ulaşmak için kullanılmaktadır. Düşük dozlarda acıya duyarsızlığa ve sarhoşluk durumuna benzer bir deneyime sebep olurken, yüksek dozlarda oryantasyonda bozulmaya ve komaya benzer durumlara yol açabilmektedir (Sheafor ve Horejsi, 2014, s. 571).

1.3.5. Alkol

Alkol çeşitli malzemelerin mayalanmasıyla elde edilmektedir. Çavdar, buğday ve yulaf gibi tahıllar; üzüm, elma, erik gibi meyveler ve patates gibi sebzeler alkol elde etmek için kullanılan maddeler arasında sayılabilir. İçeceklerde kullanılan alkol etanoldür ve vücut tarafından kolaylıkla emilebilen görece küçük moleküllerden oluşmaktadır (Ögel, 2006, s. 23).

Alkol genel olarak, sakinleştirici etkisi nedeniyle rahatlamak maksatlı kullanılır. Bazıları çeşitli sıkıntılarını unutmak, uyku problemlerine çözüm bulmak, bazı kimselerse çeşitli zorluklarla yüzleşmemek için alkole başvururlar. Bunlarla birlikte, yalnızlık, anksiyete, yetersizlik hissi, güvensizlik, suçluluk ve pişmanlık gibi duygulardan geçici de olsa kurtulmak isteyen kişiler alkol kullanımına yönelebilmektedir (Zastrow, 2014, s. 381).

Alkol metabolik yapıya ciddi ölçüde zarar verir. Vücuttaki oksijeni, suyu ve fosfat enerjisini tüketir. Hücre yapısını bozar. Alkolde kesilme belirtileri hem psikolojik hem fizyolojik özellikler taşımaktadır. Bunlar nöbetler halinde gece terlemesi, uykusuzluk, bulantı

ve şiddetli sıkıntı şeklinde gözlenebilir. Kesilme belirtilerine algı kusurları ve tekrarlayan nöbetler de eklenebilmektedir (Doğan ve İlhan, 2014, s. 117).

1.3.6. Kannabinoidler

Esrar:

Esrar hint kenevirinin yaprak, filiz çiçek ve tohumlarından elde edilir ve 421 çeşit kimyasal içerir. Halk arasında kuru, ot, joint, derman olarak bilinmektedir. İşleniş biçimine göre “gubar” ve “ganja” gibi farklı şekillerde adlandırılır.

Alkol ve tütünden sonra dünyada en çok kullanılan keyif verici maddenin esrar olduğu bilinmektedir. Bu maddeyi kullanan kişilerin hafızaları, öğrenme, dikkat ve odaklanma becerileri bozulmakta, koordinasyon yetenekleri zayıflamaktadır. Bağımlılık yapıcı başka maddelere başlamada esrar bir basamak oluşturmaktadır (Uluğ ve Gürel, 2012, s. 12).

Esrar kullanan kişilerde, taşikardi, ağız kuruluğu, iştah artışı gözlenmektedir. Psikolojik etkileri arasında, renk, ses ve zaman algısında değişiklikler, öfori, gevşeme, konsantrasyon ve koordinasyon zorluğu, sosyal olarak içe çekilme görülmektedir. Maddenin alımı sonrasında panik, korku, kuşku hali ortaya çıkabilmektedir. Sürekli kullanımı sonucu dumanı akciğerlerde bronşite, kansere yol açabilmektedir. Kronik esrar kullanımı, psikomotor yavaşlama, edilgenlik, isteksizlik, depresif durum oluşturabilmekte, akut kullanımla birlikte paranoid hezeyan ortaya çıkabilmektedir (Özden, 1992, s. 75).

Yaklaşık 14,6 milyon genç Avrupalı (15-34 yaş - bu yaş grubunun %11,7'si) bir önceki yıl esrar kullanmıştır. Kullanıcıların 8,8 milyonu 15-24 yaş aralığındadır. Bu oran bu yaş grubunun %15,2'sine karşılık gelmektedir. Avrupalı yetişkinlerin yaklaşık %1'inin her gün ya da hemen her gün esrar kullandığı tahmin edilmektedir. Bu kullanıcıların yaklaşık dörtte üçü 15-34 yaş aralığındadır ve kullanıcıların dörtte üçünden fazlasını erkekler oluşturmaktadır (Avrupa Uyuşturucu Raporu, 2015, s. 40). Esrar dünya genelinde olduğu gibi Türkiye'de de en fazla kullanılan madde olmaya devam etmektedir.

Bonzai (Sentetik Esrar):

Ülkemizde ilk olarak 2010 yılında görülmüş, yeni olması ve merak faktörünün de etkisiyle kullanımı hızlı bir şekilde yayılmıştır. Türkiye'ye Çin, ABD, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Almanya, İspanya, Hollanda, Portekiz, İngiltere, Gürcistan ve Macaristan gibi

ülkelerden getirildiği tespit edilmiştir. Ülkemizde 2010 yılından itibaren sentetik kannabinoid yakalamaları artmıştır.

Bonzai kannabinoid türevi bir maddedir. Türkiye’de Bonzai ya da Jamaika adıyla bilinir. Kullanımı ölümcül olabilmektedir (Amatem Bağımlılık Merkezi, 2019).

1.3.7. Tütün

Tütün, patlıcangiller familyasından bir bitki olup, orijinalinde tropikal bir bitki olmasına karşılık günümüzde geniş bir tarım alanında yetişmektedir. Tütünü diğer bitkilerden ayıran, özellikle yapraklarında bulunan nikotin maddesidir.

Tütünün içeriğinde bulunan ve bağımlılık yapıcı özelliğe sahip olan madde nikotindir. Bu maddenin yoksunluğunda günlerce sürebilen sinirlilik hali, konsantrasyon zorlukları, baş ağrısı, iştah artışı görülmektedir. Tütün bağımlılarında aşerme oldukça yoğun yaşanmaktadır. Tütün çok kısa süre dikkati arttırıcı bir özelliğe sahip olsa da, uzun süreli kullanım sonucu beynin kan akımını arttırması, içeriğindeki yabancı ve zehirli maddeler nedeniyle ağız, gırtlak, yemek borusu ve böbrek kanserlerine yol açmaktadır (Dilbaz, 2012, s. 74).

İnsanların neden sigara içtiklerine dair yapılan araştırmaların çoğu, insanları sigaraya başlamaya iten sosyal baskılara odaklanmışlardır. Ancak son yıllarda yapılan bazı çalışmalar, genetiğin sigara içme davranışına olan etkisini ve nikotin alışkanlığının risklerini ele almışlardır. Türkiye’de 22 milyon fazla kişinin sigara içtiği bilinmektedir (Ayan, 2008, s. 46).

1.3.8. Sedatif-Anksiyolitikler-Hipnotikler

İlaçlar doktor tavsiyesi ile kullanılan tedavi amaçlı kimyasal maddelerdir. Belirlenen bir miktarda belirli bir süre doktor kontrolünde alınmasında bir sakınca bulunmamakta birlikte belirli bir rahatsızlığın giderilmesine hizmet amacı taşımaktadırlar. Bu ilaçların çoğu yeşil ve kırmızı reçete ile satılan ilaçlardır ve bu ilaçların tedavi amacı dışında kullanımı kötüye kullanım olarak değerlendirilmektedir (Ögel, 2006, s. 25).

Yatıştırıcı ilaçlar çoğunlukla uyku hapları ve sakinleştiriciler olarak bilinen reçeteli ilaçlardır. Bu farmakolojik ilaçlara ancak hekim reçete ettiğinde ulaşılabilir olması gerekirken, reçete belgelerinin kullanıcılar tarafından değiştirilmesi ya da sahtelerinin yapılmasıyla ulaşılabilmesi mümkün hale gelebilmektedir. Bu tür ilaçlar bazen çalınmakta ve sokaklarda satılmaktadır. Bu ilaçların rahatlatıcı ve uykuyu tetikleyici etkileri bulunmaktadır. Yatıştırıcı-hipnotik ilaçlar hem fiziksel hem de psikolojik bağımlılık oluşturabilmektedir (Dilbaz, 2012, s. 78).

1.3.9. Uçucular ve Çözücüler

Uçucular ve çözücüler, ocak temizleyicileri, benzin, sprey boyalar ve diğer aerosoller (duman, sis ve sprey yapısındaki maddeler) gibi evde kullanılan pek çok üründe mevcut olan uçucu maddelerdir. Uçucular aşırı derecede toksiktir. Tek sefer ve uzun süre koklanmasında bağımlı olmayan bir kişide bile kalp yetmezliği ve ölüme yol açabilmektedir. 12-17 yaş arası dönemde özellikle sokakta yaşayan çocuklar tarafından kolay erişilebilen ve sıklıkla kullanılan maddelerdir. Torbadan ya da elbise üzerinden koklanarak ya da buharı çekilerek kullanılabilir (Dilbaz, 2012, s. 79).

1.4. Madde Bağımlılığı ile İlişkili Teoriler

Madde bağımlılığı bir hastalık olarak görülmektedir ve bağımlılığın altında birtakım sosyolojik, psikodinamik, davranışsal ve bilişsel faktörler ve genetik etmenler olduğu bilinmektedir. Bu bölümde, madde bağımlılığın altında yatan psikososyal ve biyolojik süreçlerin nasıl işlediği teorilerle açıklanmaya çalışılmıştır.

1.4.1. Sosyolojik Teoriler

Anomi (Kuralsızlık) Teorisi:

Çıkış noktası Emile Durkheim ve Robert Merton'un çalışmalarına dayanmaktadır. Merton sapkın davranışları açıklamak için anomi kavramını ortaya atmıştır. Buna göre; bireyler bir hedefe ulaşmak isteyip de yeterli araca sahip olamayıp, ulaşamadıklarında anomi durumu ortaya çıkmaktadır. Sonrasında bireyler bu hedefe ulaşmak amacıyla sapkın davranışlara yönelmektedir. Teoriye göre istenilen hedeflere ulaşamayan durumlar bireyleri madde bağımlılığına sevk etmektedir. Bağımlılık yapıcı maddeleri bireyler bir kaçış aracı ve elde edemedikleri amacı elde etmiş olma duygusuna sahip olmak adına kullanmaktadırlar (Zastrow, 2014, s. 382). Bu teoriyi açıklayan bir diğer görüş ise; bireyler sahip olmak istediği şeylere meşru yollardan ulaşamadıkları zaman, kısaca engellenme yaşadıkları zaman, yasal alanın dışına çıkarak ulaşmaya çalışırlar. Meşru yolların kapanması anomiyi üretir (Siegel, 2011, s. 151). Uyuşturucu madde kullanımında anomi teorisi büyük önem taşır. Kişi engellenme duygusuyla baş etmek amacıyla sapkın davranış sergiler bu tanımdan yola çıkıldığında sapkın davranışı hiçbir işlevselliği olmayan uyuşturucu madde kullanımı olarak görebiliriz.

Etiketleme Teorisi:

Bu görüşe göre; kişi bağımlı olarak etiketlendikten sonra kendini bağımlı bir birey olarak kabul etmektedir. Bu duruma göre, kişi ilk zamanlar maddeyi nadir olarak kullanırken kendini

bağımlı olarak görmemektedir. Ancak, ne zaman otorite tarafından (polis, öğretmen, aile) fark edilip gözetim altında tutulmasıyla etiketlenme durumu onaylanmış olur ve kişi kendisini bağımlı olarak görmeye başlar (Zastrow, 2014, s. 383).

Ayrımsal Birlik Teorisi:

Teoriye göre, davranışlar etkileşim içinde olan küçük, yakın grupların değerleri ve eylemleri ile belirlenir. Bu teori madde bağımlılığına uygulandığında, insanların madde kullanmayı içinde bulunduğu küçük grupta öğreneceği savunulmaktadır. Aile, mahalledeki arkadaş grupları, dinsel ve toplumsal gruplar bunlar arasındadır (Zastrow, 2014, s. 384). Bunun yanında, madde alt-kültürü olarak da tanımlanan bir kavram karşımıza çıkmaktadır.

Madde alt-kültürüne göre; bir maddeyi kullanan birey genel popülasyonun içinde bir alt grup oluşturur ve bu grubun kendine has gelenek ve kuralları bulunur. Bu gruba göre madde kullanımı bir hayat tarzı oluşturur ve bu gruplar ortak düşünme ve davranış özelliği göstererek sıkı bir dayanışma içinde olduklarını belli ederler. Ayrıca ortak bir jargona da sahiptirler (Tosun, 2008, s. 209).

1.4.2. Psikodinamik Teoriler

Klasik psikodinamik teorilere göre madde kullanımı, eşcinsel isteklere karşı bir savunma veya oral regresyonun (gerileme) bir belirtisidir. Daha güncel psikodinamik açıklamalar ise, madde bağımlılığı ve depresyon arasında bir ilişki kurmuştur ve madde kullanımını ego fonksiyonlarında bir bozulmanın yansıması olarak kabul etmektedir. Buna göre maddenin kötüye kullanımı, psikoseksüel gelişimin oral döneminde bir gerileme olmaktan daha çok uyum ve korunmaya yönelik bir davranıştır (Tosun, 2008, s. 210).

Buradan yola çıkılarak, eskiden madde bağımlılığı, kişinin benlik duygusuna zarar verici, utanç duyduğu düşüncelere karşı bir tür bastırma yani savunma mekanizması olarak tanımlanırken, yeni psikodinamik teoriler bağımlılığı, ego işlevlerinde bozulma sonucunda ortaya çıkan bir bozukluk olarak görmektedirler.

Bağımlılığın altında yatan psikanalitik etmenler düşünüldüğünde psikanalizin kurucusu Freud'un teorileri madde bağımlılığını açıklamak için temel bir yapı taşı oluşturur. Freud'a göre madde bağımlılığı oral safhada yaşanan saplanma ile birlikte altta yatan ölüm isteği ya da kişinin kendisini öldürme isteğidir (Yalom, 2008, s. 23).

Oral saplanma bağımlılığında kritik bir konudur ve doğumdan on sekizinci aya kadar uzanan bebeklik dönemini kapsar. Bebekler bütün gereksinimlerini karşılayabilmek için tamamen

başka insanlara bağımlıdır ve cinsel dürtülerini emme ve yutma yoluyla tatmin ederler. Dişleri çıkmaya başlayınca da ısırma ve çiğnemenen zevk alırlar. Bu dönemdeki herhangi bir eksiklik yaşamın ilerleyen safhalarında birtakım sıkıntılara yol açar (Morris, 2013, s. 459).

Psikanalitik teoriler, bağımlılıkla oral dönemin sağlıklı atlatılmaması arasındaki ilişkiyi vurgulamaktadır. Oral dönemin sağlıklı atlatılmaması ile birlikte sapma meydana gelir ve bu sapmanın sonucunda oral kişilik yapısı oluşur. Oral kişilik yapısı sonucu anneye aşırı bağımlılık, açgözlülük, karamsarlık, içsel olarak huzursuzluk hissetme gibi çeşitli işlevsel olmayan kişilik özellikleri gelişebilmektedir. Çocukluk döneminde doyum sağlayan nesnelere (su, süt, anne memesi) ileri yaşlarda yön değiştirerek alkol, sigara ve uyuşturucu maddeye dönüşür ve haz nesnelere bu tür maddelerden oluşur (Coşkunol, 1999, s. 25).

Madde bağımlılığını açıklayan bir başka psikodinamik kuram ise Adler'in "aşağılık kompleksi" kuramıdır. Kişinin yeterlilik duygusuna sahip olması, güçlü olması gibi üstünlük çağrıştıran duygular insanların gelişiminde ve davranışlarında olumlu etkiye sahip olarak gelişimine katkı sağlar. Bazı dezavantajlı durumlar ise (doğuştan gelen sakatlıklar, sosyal yaşam veya iş yaşamındaki başarısızlıklar, ilişkilerdeki hayal kırıklıkları) kişide büyük karmaşalar yaratarak yetersizlik hissine kapılmasına yol açar. Bu tür karmaşaları çözemeyen veya doğru şekilde yönetemeyen bireylerde aşağılık kompleksi başlar. Kişi bu durumla baş edebilmek için alkol, uyuşturucu madde kullanmak gibi işlevsel olmayan yollara sapabilir. Bireyin anne ve babası ile olan iletişimde yeterli sevgi ve doyuma ulaşamaması da bu durumu tetiklemektedir (Eken ve Evren, 2003, s. 72).

1.4.3. Sosyal Öğrenme Kuramı

Madde bağımlılığının nedenlerini açıklamaya yardımcı olan bir diğer kuram ise sosyal öğrenme teorisidir. Bandura tarafından ortaya atılan bu kuram, öğrenmede gözlemin önemini vurgular. Sosyal öğrenme kuramına göre; insan davranışlarının temelini çevreden gözlemlenenlerin taklit edilmesi oluşturur. Böylelikle bir model alımı gerçekleşir. Bunun yanında gözlem yoluyla öğrendiğimiz davranışları ortaya koyma isteğimiz, kısmen gözlemlediğimiz insanlara ne olduğuna bağlıdır (Morris, 2013, s. 231-232). Bu durumda kişinin hayatındaki ebeveynler, akranlar gibi bazı önemli bireylerin alkol ya da madde kullanması ya da sosyal kültür içinde bu durumun gözlenmesi öğrenme açısından etkili bir rol oynamaktadır (Sen, 2000, s. 11).

Gençlerde öğrenme davranışı, içinde bulunduğu kültürden medyaya, akranlarından, aile büyüklerine kadar geniş bir yelpazede gerçekleşir. Evde rahatlamak için alkol kullanan babasını

gören genç, alkolün olumlu bir yönü olduğunu bir model olarak kodlayabilir. Özellikle akran gruplarında alkol kullanmak, sosyalleşmenin bir parçası olarak kodlanabilir (Eken ve Evren, 2003, s. 77). Alkolün stresi azalttığı söyleminin yayılması, medyada alkol kullanımını özendirici unsurların bulunması, özellikle gençlerin rol model aldığı ünlüleri taklit etmeye eğilimli olmaları gibi etkenler de sosyal öğrenmede önemli rol oynayabilmektedir (Herken vd., 2000, s. 87-91).

Schor 1996'da gerçekleştirdiği çalışmada, alkol kullanan ebeveynlerin çocuklarına bu konuda sınır koymakta daha büyük güçlük çektikleri ve ailede alkol kullanımında en çok ağabey ve ablaların model alındığı sonuçlarına ulaşmıştır (Herken vd., 2000, s. 87-91).

1.4.4. Davranış Teorisi

Bu teoride madde arama davranışının altında yatan nedenlere odaklanılır. Bu kuram, madde bağımlılığının öğrenilmiş bir davranış olduğunu savunmaktadır.

Bu kurama göre belirli uyarıcıların var olduğu bir ortamda istemli davranışlar, bir ödül kazanmak veya cezadan kaçınmak için ortaya konur. Dolayısıyla edimsel koşullanma yoluyla madde kullanma davranışı pekişebilir (Morris, 2013, s. 197). Kötüye kullanılan maddeler, alındıktan hemen sonra kişiye coşku ve mutluluk vermesi veya kaygı gidermesi gibi olumlu bir tecrübe yaşatır. Böylelikle olumlu pekiştirme gerçekleşmiş olur. Bu durum da kişiyi tekrar madde kullanmaya yöneltir. Bunun yanında, kişiler yoksunluk semptomlarının hoş olmayan belirtilerinden kurtulmak için de madde kullanırlar (Tosun, 2008, s. 212).

Alkol tüketimi, alkol kullanırken üzüntülü ruh halinin iyileşmesi, barlar ve eğlenceli ortamlarda kutlama amaçlı tüketilmesi gibi birçok faktörle eşleştirilebilir. Tekrarlanan madde kullanımı bu etmenleri koşullanmış uyaranlara dönüştürür. Bu öğrenilmiş kazanım daha sonra maddenin benzer bütün durumlarda kullanılacağı beklentisini ortaya çıkarır (Eşel, 2001, s. 97).

1.4.5. Bilişsel Öğrenme Kuramı

Bilişsel-sosyal öğrenme kuramına göre kişiler beklenti ve değerlerini, kendi davranışlarını yönlendirecek biçimde örgütlemektedirler. Bu kişisel standartlar bütünü kendi yaşam öykümüzü oluşturur. Bu durum her bireyde kendine özgüdür. Bu kurama göre kişiler kendileriyle ilgili değerlendirmeler yaptıkları içsel bir şema oluştururlar (Morris, 2013, s. 474). Eğer kişinin kendisine dair olumsuz değerlendirmeleri yani olumsuz şemaları varsa madde tüketimi, kişinin içsel farkındalığını azaltarak şemadan dolayı ortaya çıkan kaygı seviyesini düşürür. Yaşanan bu olumlu deneyimse madde kullanımını artırabilir (Eken ve Evren, 2003, s. 74).

Kişinin kendisiyle ilgili en önemli bilişsel yapılarından birisi benlik saygısıdır. Kişinin psikososyal sağlığı, kendini değerli bulma kavramı ile doğru orantılıdır. Bu değer aynı zamanda benlik saygısını ifade eder. Kişinin kendisine karşı olumlu duygular taşıması benlik saygısını güçlendirir. Düşük benlik saygısına sahip bireyler benlik saygısı ihtiyacını giderebilmek için madde kullanımına yönelebilirler. İşte bu yüzden içsel şemalardaki değersizlik hissi, bağımlılıkta etkili bir faktör olarak nitelendirilebilir (Karataş ve Ersöğütçü, 2016, s. 135).

1.4.6. Nörokimyasal ve Genetik Teoriler

Bağımlılık genetik geçiş yoluyla aktarılabilir. Bu teoriyi temel alan bazı araştırmalar alkoliklerin çocuklarının alkolik olmayan ebeveynlerin çocuklarına göre alkolik olmaya dört kat daha yatkın olduğuna ve ikiz çalışmalarında da maddeyi kötüye kullanımda genetik belirleyicilerin rolünün olduğuna işaret etmektedir (Furnham, 2014, s. 14).

Bağımlılık yapıcı maddeler beynin normal dengesini ve biyokimyasal etkinlik seviyesini değiştirir. Bu maddeler vücutta doğal olarak gelişen ve beyinde hücreler arasında bilginin iletilmesine aracılık eden doğal kimyasalları bloke ederler. Bu yolla farklı beyin bölgelerindeki aktiviteyi yükselterek ya da azaltarak doğal işleyişi bozarlar. Bununla birlikte bağımlılık yapıcı maddeler beynin zevk ve ödül duygularına aracılık ettiği alanlar üzerine de etki etmektedir. Aynı ödüllendirici etkinin elde edilmesi için beyin ödül sistemi, madde alımını destekler ve davranışı pekiştirir (Tosun, 2008, s. 214).

Madde bağımlılığının evrimsel boyutuna bakıldığında, davranışsal psikolojide önemli bir kavram olan pekiştiriciler karşımıza çıkar. Buna göre kokain kullanımı sonucu hissedilen öfori duygusu, insanın yiyecek, barınak ve eş bulma gibi hayatta kalımına katkı sağlayacak davranışların sonrası hissettiği duygularla tıpa tıp örtüşmektedir. Burada pozitif bir pekiştirici varken, diğer yandan opioid kullanımı sonucu ağrı hissini giderilmesi yine evrimsel olarak insanoğlunun acı veren tehditlerden uzaklaşması olarak görülür ve bu durumda negatif pekiştiriciden bahsedilebilir (Mutlu, 2018, s. 19).

1.5. Madde Bağımlılığıyla İlişkili Ebeveyn Tutumu

Aileler çocuklarını büyütürken farklı tutum ve davranışlar içindedir. Anne-babaların farkında olarak veya olmayarak her çocuğa karşı değişen tutum ve davranışları olabilmektedir. Ailelerde karşılıklı ilişkiler yoğundur ve anne baba tutumları duygusal ve sosyal gelişimlerin yoğun olduğu bu ortamda daha önemlidir (Çağdaş ve Seçer, 2011, s. 231).

Aileler çocuklarına karşı tepkilerini onlara karşı eleştiri, uyarı, mahcup etme, yargılama, suçlama, emir verme şeklinde yaparlar. Kendini ifade edemeyen çocuk suçluluk duygusuna

kapılabilir. Çocuk bu durumda ebeveynlerinin adil olmadığını düşünür ve sevilmediği hissine kapılır. Bu duygulara karşılık olarak çocukta ailesine karşı çıkma davranışı görülebilir ve çocuk özsaygısını kaybedebilir (Yavuzer, 2004, s. 117). Çağdaş yaklaşımlar, olumsuz tutum ve davranışların aksine olumluların kullanılmasını daha etkili bulmaktadır çünkü yasaklardan ve kurallardan oluşan tutum ve davranışlar öğrenme prensiplerine dâhil değildir ve yanlıştır. Ceza ve yasakla devam eden eğitim öğretimler çağ dışı kalmıştır ve bu tutumların yerine çocuğa yapılması istenen durumu anlatmak ve onunla karşılıklı şekilde tartışmanın daha etkili bir yöntem olduğunu anlatmak daha doğrudur (Söylemez, 2004, s. 118). Ergenlik döneminde ebeveynlerin çocuğa karşı tutum ve davranışının hem tutarlı hem de karşılıklı iletişime dayanması önemlidir. Örneğin; Özyürek ve Özkan'ın, anne baba tutumlarıyla ilgili yapmış oldukları araştırmada anne babasını ilgisiz-kayıtsız ve baskıcı olarak algıladığını ifade eden ergenlerin, anne babasını güven verici ve izin verici-aşırı hoşgörülü olarak algılayan ergenlere kıyasla öfkelerini sosyal anlamda onaylanmayacak davranışlar şeklinde dışarı yansıttıklarını ifade etmişlerdir. Ergenlik dönemi, birey üzerinde sosyal çevresinde bulunan faktörlerin artmaya başladığı dönemdir (Özyürek ve Özkan, 2015, s. 280-296). Bu dönemde anne babanın tutumlarının etkisi azalır ancak anne baba tutumları ergen üzerinde her zaman etkilidir (Morgan, 1999, s. 375). Ebeveynler, ergenin akran ve diğer insanlarla ilişkilerinin düzenleyicisidir ve anne ebeveynlikte babaya kıyasla daha temel bir role sahiptir (Santrock, 2014, s. 259). Sosyal duygularımızın temelinde anne yer alır ve bu rol anneye sonradan değil doğuştan verilmiştir. Hem çocuk hem anne bu ilişkiden çıkar sağlar, baba, kardeş ve ailedeki diğer kişilerde bu ilişkiyi kolaylaştırır (Adler, 2014, s. 106).

Ergenlik dönemini stresli ve zor bir dönem olarak düşünen ailelerin, çocuklarıyla daha fazla sorun yaşadıkları saptanmıştır. Ergenliğin stresli olup olmaması, ergenin anne babasının ergenliği nasıl algıladığıyla da değişkenlik gösterir (Yavuzer, 2004, s. 72). Ebeveynler çocukla iletişim halinde olmazsa bu durum çocukta içekapanıklığa neden olabilir. Ergenlik döneminde bu iletişimsizlikten kaynaklanan daha büyük sorunlar baş gösterebilir ve ergen duygu ve düşüncelerini diğer insanlarla paylaşamayabilir (Güneş, 2014, s. 52). Ergenlerde madde kullanımının nedenleri anlayabilmek için birçok etmeni göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Bu noktada anne baba tutumları ve çocuktaki madde kullanma eğilimi arasındaki ilişki önem taşımaktadır. Tutumlar davranışlarımızı ve algılarımızı şekillendirdiği için sosyal psikolojinin ana konularından biri olarak kabul edilmektedir. Tutum kavramını genel bir ifadeyle nesnelere, insanlar veya olaylar hakkındaki olumlu ya da olumsuz değerlendirme ifadeleri olarak tanımlama mümkündür. Tutumlara sahip olarak doğmayan

insanlar onları zaman içinde kazanırlar. Bazı tutumlar insanların kişisel deneyimlerine dayanırken bazı tutumlar ise sosyal çevreden etkilenme sonucunda öğrenilirler. Tutum doğrudan gözlemlenemez ancak doğrudan gözlemlenebilen davranışlara yol açar (Erginbay, 2014, s. 49).

Ebeveynlerin çocuk yetiştirme tutumları her toplumda ve kültürde farklıdır. Aynı zamanda her aile içinde farklı durumlar vardır. Toplumdaki farklı sosyoekonomik grupların kendine ait kültürleri, hayata bakış açıları ve kendi değerleri vardır. Bu farklı değerlere sahip anne- babaların birbirlerinden farklı çocuk yetiştirme tutumları vardır (Öngel, 2013, s. 18). Ailenin sosyoekonomik durumu anne-baba ve çocuk arasındaki ilişkiyi etkiler. Sosyoekonomik açıdan daha iyi bir duruma sahip ebeveynlerde otoriter baskı ve kurallar az özgürlükler ise daha fazladır. Bu aile tiplerinde çocuk ile ebeveyn arasında ki ilişki daha kuvvetlidir ve bu aileler çocuklarına daha destekleyici ve taleplerine daha olumlu bakan bir üslupla yaklaşır (Şanlı, 2007, s. 240-247). Çocuğun aile ortamında psikolojik, fiziksel ve sosyal ihtiyaçları sağlanır aynı zamanda kişilik gelişimi de bu ortamda oluşmaya başlar. Bireyin davranışlarını aile ortamı, içinde bulunduğu çevre ve bireyi etkileyen durumlar oluşturur. Kişinin bugünkü davranışlarıyla geçmiş dönemde yaşadığı ortam arasında ilişki bulunur. Aile kurumu bireye, toplumun bir ferdi olduğunu öğretir. Ailenin bir çocuğa gelişimine sağladığı birçok katkılar bulunmaktadır. Aile çocuğa güven duygusu aşılar böylece çocuk yetişkin olduğu dönemde dengeli davranışlar sergileyebilir. Toplumdaki sosyal sınıf içine kabul edilmesi için lazım olan ortamı hazır eder. Sosyalleşmeyi öğretmek için örnek davranışlar sergiler. Topluma ayak uydururken ortaya çıkan sorunlara çözüm üretir. Sosyal yaşamda gerekli olan uyum için alışkanlık kazanmasını sağlar. Çocuğun yeteneklerini ortaya çıkarmaya ve geliştirmeye çalışır. Çocuğun ilgi yeteneğine yönelik yönlendirmeler yapar (Tuncer, 1980, s. 22).

Ebeveynlerin çocuklarına karşı tutumlarını ve tavırlarını belirleyen bir diğer unsurda ebeveynlerin kendi çocukluk döneminde ki yaşantılarıdır. Çocuk sayısı ve çocuğun cinsiyeti de anne baba tutumlarını etkileyen faktörlerdir (Yavuzer, 1989, s. 272). Aile kavramını eşler ve ana, baba ve evlatlar arasındaki ilişkilerden oluşmaktadır. Baumrind aile ilişkileri ile çalışmalara yaparak aile içindeki ilişkileri sınıflandırmıştır. Ailelerin çocukların sosyal ve bilişsel gelişimi için takınmış oldukları tutumlara göre bir gruplama yapmıştır; otoriter anne baba tutumu, izin verici anne baba tutumu ve demokratik anne baba tutumudur. Üç ana temele ayrılmış olan bu sınıflamaları birbirinden ayıran farklar bulunmaktadır. Bu farklar her ailenin çocuğundan beklediği davranışın, standartlar, değerler ve her ailenin bu standartları, değerleri ve davranışları farklı şekillerde öğretmesi olarak sıralanabilir. Maccoby de Baumrind'in

çalışmasının dışında anne baba tutumlarını duyarlılık ve talepkarlık olarak düşünmüş ve bu iki temel alanda anne baba tutumlarını değerlendirmiştir. Talepkarlık kavramı ana babanın evladını sosyal ortamda toplumsallaşmasını sağlamaya çalışmasıdır. Duyarlılık da ailenin evladının bireysel özgürlüğünü tanımasıdır. Maccoby, Baumrind'in sınıflamalarına ek olarak izin verici anne baba tutumunu ikiye bölmüştür. Bunlar; izin verici-müsamahakâr (hoşgörülü) anne baba tutumu ve izin verici- ihmalkâr anne baba tutumudur. Temel de değişik kuramlara sahip olsa da genel anlamda kabul görmüş anne baba tutumları aşağıda açıklanmıştır (Maccoby ve Martin, 1983, s. 1-10). Ebeveynlerin yanlış anne baba tutumları aile ortamının uygun olmayışı sağlıksız bir gelişimin başlangıcı olabilir. Ailelerin çocukların gelişmişlerini engelleyecek derecede çok şey vermesi ya da hiç destek vermeyerek gelişimi engellemesi de uygunsuz gelişim ve davranışların temeline zemin hazırlar (Geçtan, 1993, s. 197). Anne baba tutumlarından demokratik tutum, çocuğun kişiliğine saygı verilen ve olumlu pekiştireçleri olan anne baba tutumudur.

1.5.1. Demokratik Ebeveyn Tutumu

Ebeveyn tutumları arasında en olması gereken tutum olarak kabul edilen tutumdur. Demokratik tutuma sahip ailelerde çocukların duygu ve düşüncelerine önem verilir ayrıca yeni düşünceler üretmesi için de desteklenir. Ebeveynler çocuklarına karşı hoşgörülü, samimi ve tutarlı bir tavır sergilerler (Yılmaz, 2000, s. 1). Bu tutuma sahip ebeveynler çocuklarına karşı hoşgörülü davranıp, onların aldıkları kararlar konusunda destekleyicilerdir ve ailede gerginlik yerine ılımlı bir hava vardır. Bu aile ortamlarında güven verici, destekleyici bir hoşgörü vardır. Çocuğun fikirleri önemsenir ve çocuğa aile tarafından normal sınırlamalar konulur. Yani, çocuğun ev içinde söz hakkı vardır ve çocuk ailenin önemli bir üyesi olarak kabul edilir. Kendi kararlarını verebilme yetisi kazanmasından ötürü çocuk, girişimcilik yeteneğine sahip olur. Böylece çocuk, sağlıklı ve dengeli bir kişilik geliştirebilmektedir (Yavuzer, 1995, s. 34).

Anne-baba tutumu çocuğun bütün gelişim alanlarını destekleyen önemli bir etmendir. Demokratik anne baba tutumuyla büyüyen çocuğun özgüveni yüksektir ve hayata daha etkin devam eder. Çocuğa fazla ilgi gösteren, aşırı ilgili bir tutum içinde olan anne babaların çocukları sosyal ilişkilerde daha zayıf olmaktadır (Kulaksızoğlu, 2004, s. 84). Demokratik anne baba tutumuna sahip ailelerde çocuğun kişiliğine saygı gösterilir ve aile onunda bir birey olduğunun farkındadır. Aileler çocuğun her işine koşturmak yerine kendi yapması için ortam sağlar ve özgür bırakır. Ebeveynler çocuklara karşı olumlu ve tutarlı bir tavır sergiler. Demokratik tutumla yetişen çocuk ebeveynlerinin ve kendi isteklerinin farkındadır aynı zamanda ailesinin onun düşüncelerine saygı duyduğunun da farkındadır. Bu tutumla yetişen çocuk yetişkin

olduğunda özgüveni olan, kendi karar ve sorumluluklarını alan ve bunu taşıyan biri olur (Öngel, 2013, s. 18). Bu tür bir ailede yetişen çocuk küçük yaşlardan itibaren belirli sınırlar doğrultusunda elde edebildiği özgürlük sayesinde aktif ve bağımsız bir kişilik geliştirebilmektedir (Erdoğan, 2013, s. 41).

Demokratik anne baba tutumunu benimseyen aileler çocuklarından olgun hareketler beklerler. Bu anne babalar çocuklarına belli kuralları koymuşlardır ve çocuklardan bu kuralara uymalarını beklerler ve ihtiyaç duyduklarında çocuğa istedikleri yaptırımı uygularlar ama çocuğun bağımsızlığını da atlamazlar. Bu tutumunu benimseyen aileler hem kendilerinin hem çocuğun haklarını korurlar. Aileler çocuklarıyla iletişimi önemserler ve bu çocukların da sosyal yönleri diğer anne baba tutumlarında yetişen çocuklara göre kuvvetli olur (Arcan, 2006, s. 52). Otoriter ve demokratik anne baba tutumuyla yetişen çocukların akademik başarılarının daha yüksek olduğu ancak sosyal ve duygusal yönden de daha pasif olduğu görülmüştür. Otoriter ve izin verici anne baba tutumuyla yetişen çocuklara kıyasla ise alkol ve uyuşturucu gibi maddeleri kullanma oranları daha düşük seviyede görülmüştür (Ersin, 2010, s. 21). Hoşgörülü ve güven verici anne baba tutumu, çocukta özgüven geliştiren ve sorumluluk bilinci veren bir anne baba tutumudur.

1.5.2. Hoşgörülü ve Güven Verici Ebeveyn Tutumu

Hoşgörülü ve güven verici anne baba tutumunda ailelerin çocuklarına birkaç ana kural haricinde istediklerini yapmalarına izin vermesi durumudur. Ailenin çocuğa hoşgörüyü belli bir düzeyde göstermesi çocukta özgüven ve yaratıcılık destekler aynı zaman da çocuğun toplumda yer edinmesine katkı sağlar. Çocuk ailede ana kurallar etrafında özgürdür, söz hakkına sahiptir ve ailesinden destek ve sevgi görür. Bu tutumla büyüyen çocuklar kendi kararlarının sorumluluklarını üstlenmeyi öğrenir (Yavuzer, 1986, s. 34). Çocuğun karar verme süreçlerinde bu önemli özellikler kendini gizil güç olarak gösterir ve çocuğa doğru karar vermesinde fayda sağlar (Yılmaz, 2009, s. 26). Bu tutumu benimseyen ailede çocuk, kendini tanıma, potansiyel gücünün farkına varma ve kendini ispat etme olanağı bulur. Bu tutumda büyüyen çocuk doğru ve yanlışlarıyla ailesi tarafından sevildiğinin farkındadır. Hoşgörülü ve güven verici anne baba tutumunda büyüyen çocuk yaratıcı, yapıcı, sorumluluk sahibi, özgüveni yüksek ve çevresine karşı hoşgörülü bir kişiliğe sahip olur (Özgüven, 2001, s. 213). Otoriter anne baba tutumu kurallar çerçevesinde gelişen ve çocuğa özgürlük hakkı tanımayan bir tutumdur.

1.5.3. Otoriter Ebeveyn Tutumu

Diğer adı baskıcı-otoriter anne baba tutumudur. Otoriter tutum sergileyen ebeveynler disiplin konusunda yöntem olarak cezaya başvururlar ve genellikle verilen ceza suç ile orantılı olmaz. Bu tür durumlarda en sık rastlanan ceza çeşitleri dövme, azarlama, korkutma, ayıplama ve kınamadır (Tuncer, 1980, s. 22). Bu tür tutum sergileyen ailelerde çocuğun duygu, düşünce ve fikirlerine önem verilmez ve aile içinde ilişkiler gergindir. Çocuk ebeveynlerinden çekinerek büyür ve sürekli yanlış yapma ve ceza alma korkusu hisseder. Bu tutum çocuğun özgürlüğünü engeller ve karakterini görmezden gelmektedir. Bu tutumla yetişen çocuk sessiz, dürüst, çekingen, küskün, başka insanların etkisinde çabuk kalan ve fazlaca hassas olur. Çocuklar sert baskılarla dışarıdan kontrol edilen ve ailenin sevgisini göstermemesi gibi bir tutumla karşı karşıyadır ve bu davranışlar çocuğun davranışlarının karşılığında nasıl bir tepki alacağını bilememesine yol açar. Bu durum çocukta ya başkaldıran ya da her şeyi kabullenen bir karakter oluşmasına yol açar. Otoriter anne baba tutumunda çocuğun duygu ve düşünceleri yalnızca otorite onaylarsa değerlidir. Eğer otorite bunların değersiz olduğu hükmünü verirse değersizdir. Çocuk da otoriteye bağımlılık geliştirir ve eğer otorite onaylarsa duygu ve düşüncelerinin değerli, onaylamazsa değersiz olduğu kanaatine varır. Bu durum çocuk da duygu ve düşüncelerine güvenmemeyi öğretir. Otoriter ebeveynlerin çocukları özgüven duygusu geliştiremezler. Bu tutum doğrultusunda yetiştirilen çocuklar içe dönük, kinci ya da güvensiz olabilirler ve çocuklar kendilerine saygı duyma eğilimi geliştiremezler. Otoriter tutumda ceza ön plandadır ve dayak ile korkutma kullanılır (Öngel, 2013, s. 30). Çocuğun normal bir hakkı elde etmesi anne babanın isteklerine uygun davranmasına bağlıdır ve ancak böyle elde edilir (Yörükoğlu, 1993, s. 61). Otoriter anne baba tutumları baskıcı anne babaların tercih ettiği bir tutumdur.

Otoriter anne baba tutumunun sert olması çocuğun silik bir kişilik geliştirmesine yol açar. Ergenlik döneminde bu durum ergenin kimlik arayışında zorlanmasına neden olur. Bu tutumlar ergende benlik saygısı düşük ve özgüveni olmayan bir karakter oluşturur. Otoriter anne baba tutumuna sahip ailelerde ceza vardır. Çocuklar ebeveynlerinin istediği ölçüde giyinen onların istediği okul başarısını elde etmeye çalışırlar sürekli. Aynı zamanda çocuk ebeveynlerinin eleştirisine maruz kalır ve her davranışını düşünerek yapar. Düşüncelerinin ve duygularının sadece otorite tarafından onaylanıp değerli sayıldığı için bunları açıklamaz ve içinde tutmaya çalışır (Öngel, 2013, s. 32). Bu tür bir aile ortamında yetişen çocukta büyük ölçüde iç çatışmalar ve nörotik sorunlar gözlemlenmektedir. Otoriter ailelerde sık rastlanılan ceza ve dayak yöntemi çocuğun kişiliğinde iyileşmesi zor derin yaralar açabilmektedir (Yavuzer, 1990, s. 118). İzin

verici anne baba tutumunda kontrol çocuktur ve bu çocuklar sosyal hayta uyum sorunu yaşarlar.

1.5.3. İzin Verici Ebeveyn Tutumu

İzin verici anne baba tutumu, genellikle geç ebeveyn olmuş veya tek çocuklu ailelerde daha fazla görülür. Bu aile ortamında çocuk en fazla söz hakkına sahip kişidir ve onun isteklerine ailedeki herkes sorgusuz uyar. Fazlaca şımarık büyütülen bu çocuklar her isteklerinin olacağını doğdukları günden itibaren hissetmeye başlamışlardır. Ancak okul dönemi başladığında okuldaki kurallarla hayal kırıklığı yaşarlar ve okula kolay ayak uyduramazlar (Yavuzer, 1986, s. 31). Bu çocuklarda zaman yönetimi ve oto kontrolün eksik olması çocuğu okulda başarısızlığa sürükler (Ersin, 2010, s. 25). Yetişkin olduklarında bu sefer toplumdaki her isteklerinin karşılanması beklentisi içine girerler ve bu hakları kendi kendilerine vermeye kalkışır (Yavuzer, 1986, s. 32). Bu tutumla yetişen çocuklar ebeveynlerine fazla saygı duymazlar ve onları yönetmeye çalışırlar. Aile dışında da zamanla bu yönetme işine girişmeye başlarlar. Bu tutumla büyüyen çocukların uygunsuz davranışları uyarılmaz ve normal karşılanır. Bu aileler çocuğa her hakkı vermiştir ve çocuğun hiçbir davranışı engellenmez (Öngel, 2013, s. 33).

Bu ailelerin çocuğa karşı fazla hoşgörü ve düşkünlüğü çocuğu bencil biri yapar, bu çocuklar ilgi ve alakaya o kadar alışmıştır ki dışarıda diğer insanların dikkatlerini çekmek ister. Bu tutumla yetişen çocuklara sürekli olarak her şeyi almaya alıştığı için diğer insanlarla paylaşım yapma ya da uzlaşma içinde çalışmakta sıkıntı yaşarlar (Özgüven, 2001, s. 217). İzin verici- müsamahakâr ailelerde anne ve baba çocuklarına yakın ve alakalı davranırlar. Bu tutumda ebeveynler çocuklar çok az denetler ya da hiç denetlemez. Aileler çocukların kendi kararlarını kendileri alıp kendileri uygulamasını isterler. İzin verici-müsamahakâr tutumla yetişen birey pek fazla sorumluluk sahibi değildir ve saldırganlık davranışları gösterirler (Erdoğan, 2013, s. 44). İlgisiz anne baba tutumunda aileler çocuklar temel ihtiyaçlarının dışında duygusal bir yakınlık göstermezler. Bu durum çocukta olumsuz duygular oluşturur.

1.5.4. İlgisiz Ebeveyn Tutumu

Bazı ebeveynlerin çocukla olan iletişimlerinde belli bir prensipleri yoktur. İzin verici anne baba tutumunda ebeveynler çocuklarının ana ihtiyaçlarını karşılamak dışında bir görevlerinin olmadığını düşünür ve çocuklarına karşı sıcak bir şekilde davranmazlar. Çocuklarıyla ebeveynler arasında iyi bir diyalog ve düşünce paylaşımı yoktur (Dokuzlu, 2016, s. 65). İlgisiz ve kayıtsız ebeveynler çocuğu ihmal edip ilgisiz bırakırlar. Çocuk ve ebeveynler arasındaki iletişimsizlik çocukta dışlanmışlık hissi uyandırmaktadır. Çocuğa ilgisiz ve sevgisiz davranan aileler çocukta olumsuz etkiler bırakmaktadır. Çocuklar genellikle kendilerini yalnız hissederler. Bu tür bir tutumla büyüyen çocuklarda kin besleme, endişe duyma ve düşmanlık hissetme gibi olumsuzluklar gözlemlenir. Çocuklar isyankâr, kavgası ve saldırgan davranışlar sergileyebilirler (Uğurel, 1979, s. 89). Helikopter anne baba tutumu, çocuğa kendi kararlarını alabileceği bir ortam sunmaz. Çocuğu sürekli olarak kontrol eden bir anne baba tutumudur.

1.5.5. Helikopter Ebeveyn Tutumu

Helikopter anne baba tutumu, çocuğa problemleri çözmek ve karar vermek için yeterli özerkliğe izin vermeden aşırı ve kontrolsüz ebeveynlik demektir (Segrin vd., 2013, s. 571). Cline ve Fay (1990) kitabında “helikopter ebeveyn” terimini ilk kez kullanmalarından sonra bu isimle anılmaya başlayan bu tutum, davranışsal, psikolojik ve kontrol anne baba tutumundan daha farklı bir şekilde tanımlanmaktadır (Cline ve Fay, 1990, s. 73). Helikopter anne baba tutumu, genel anlamıyla ebeveynlerin çocuk ile aşırı derecede ilgilendiği, ona kendisini var edecek bir alan bırakmadığı bir tutumu ifade etmektedir (Padilla ve Nelson, 2012, s. 1177). Helikopter anne baba tutumu, çocuğa verilen özerkliğin çok düşük olduğu, çocuğun sürekli kontrol altında tutulduğu ve destek seviyesinin çok yüksek olduğu bir tutumu ifade etmektedir. Helikopter anne baba tutumunun son yıllarda popülerlik kazanmasının ve diğer anne baba tutumlarından ayrılmasının en önemli nedeni anne baba tutumlarının üç boyutu olan destek, özerklik verme ve kontrol alanlarında eşsiz bir kombinasyonun ifadesi olmasıdır (Padilla ve Nelson, 2012, s. 1180). Helikopter anne baba tutumu hakkında yapılan araştırmaların birçoğu bu tutumun doğrudan veya dolaylı olarak depresif belirtiler ve kaygı bozukluğu ve düşük yaşam memnuniyeti gibi olumsuz sonuçlarla bağlantılı olduğunu bildirmektedir (Darlow vd., 2017, s. 2293; Lemoyne ve Buchanan, 2011, s. 402). Çocukların özerkliğini sınırlamak, ergenlik döneminde özellikle zararlı olabilir ve yetişkinlik döneminde bireylerin özellikle özgüven sorunu çekmelerine neden olabilir. Helikopter anne baba tutumunda, ebeveynlerin çocuklardan sürekli bir başarı beklentisi bulunmaktadır. Bu beklenti ergenlikte özellikle okulda yakalanan başarı odaklı olarak ortaya çıkmaktadır. Çocuğa yapılan bu baskı neticesinde, sürekli olarak

kendilerini psikolojik bir baskı altında hissetmektedirler. Helikopter ebeveynlerin çocuklardan beklemekte oldukları başarı çocuklar için gerçekçi olmayan veya istek duymadıkları hedefleri gerçekleştirme için çaba göstermeye itmektedir. Bu da çocuklar üzerinde olumsuz bir etki bırakmaktadır. Helikopter ebeveynleri yüksek beklentileri koruduğundan ve çocuklarının başarılarını gereğinden fazla stres altına aldığından, bu çocukların yüksek beklentileri içselleştirmesi ve bu beklentileri karşılayıp karşılayamayacak kadar duyarlı hale gelmesi duygusal baskı yaratır. Bu baskı da çocukların psikolojik ve duygusal gelişimlerini olumsuz bir şekilde etkileyebilir (Shin ve Yoo, 2012, s. 12).

İKİNCİ BÖLÜM

MADDE BAĞIMLILIĞINDAN KORUNMADA ÖZYETERLİLİK

2.1. Öz-yeterlik İnancı

Öz-yeterlik kavramı, Bandura (1977) tarafından “Sosyal Bilişsel Kuram” çerçevesinde tanımlanmıştır (Bandura, 1977, s. 198). Bandura’ya göre öğrenme, diğerlerinin davranışlarını gözleyip taklit etmekten ziyade, bireylerin bilgileri zihninde süzgeçten geçirerek bilişsel olarak değerlendirdiği karmaşık bir süreçtir. Örneğin, bir öğrenci okulda yapılmaması gereken bir davranışta bulunup disiplin cezası aldığında diğer bir öğrenci bu davranışı gözlemler ama bu davranışı taklit etmez ve o davranışta bulunmaktan kaçınabilir. Bu nedenle gözlem yoluyla öğrenilenlerin taklit içermek zorunda olmadığı bildirilmiştir (Bandura, 1965, s. 589-595).

Bandura (1977) bireylerin davranışlarını kendilerinin kontrol edip düzenlediğini, davranışların olumlu ya da olumsuz dışsal uyarılardan kaynaklanmadığını belirtmektedir (Bandura, 1977, s. 199). Bireyler öncelikle kendilerinin ve diğerlerinin yaşantılarını gözlemler ve olumlu bir şekilde pekiştirilen davranışlarının özelliklerini saptarlar. Böylelikle kendilerine özgü performans kriterleri geliştirip bu davranışları uygularken tekrar kendilerini gözleme şansını yakalarlar. Bireyler kendi performansını değerlendirdiğinde bunu yeterli görürlerse kendi kendilerini pekiştirirler ve davranışlarını devam ettirirler. Eğer yeterli performans ortaya koyamadıklarını düşünürlerse kendilerini cezalandırabilir ya da eylemlerini farklı şekilde düzenleyebilirler.

Aynı zamanda Bandura (1977) dikkat, hatırlama, performansa dönüştürme ve güdülenme olmak üzere gözlem yoluyla öğrenmeyi etkileyen dört bileşenden bahsetmiştir (Bandura, 1977, s. 201). Bu noktada özellikle gözlenen eylemlerin performansa dönüşme süreci önemlidir. Çünkü gözlem yapılan eylemlerin performansa dönüşmesi için gerekli olan birtakım değişkenler vardır. Bunlar; bireyin psiko-motor yeterliliği, herhangi bir hastalığının olmaması, vücut fonksiyonlarının ortalama şekilde işliyor olması ve olgunlaşma seviyesi şeklinde özetlenebilir (Büyükduman, 2006, s. 64). Bunların bireyde tam olarak olması durumunda bile gözlenenler davranışa dönüşmeyebilir. Bu noktada daha önce sözü edilen zihinsel süzgeçten geçirme süreci ve öz-yeterlik inancı devreye girmektedir. Bu kuram kısaca, bireylerin edilgen olmadığını, bireylerin eylemlerini düzenleyerek kendilerini şekillendirdiklerini belirtmektedir. Ne içsel ne de çevresel uyarıların insanları yönlendirmediğini belirten bu kurama göre, insanların davranışlarının kendi psikolojik durumlarında olan değişimler ile kişisel ve çevresel uyarıların etkileşimi sonucunda oluştuğu vurgulanmaktadır (Bandura, 1993, s. 122). Bireyler

bu süreçte öz-yeterlik inançlarını kullanarak hedeflerini belirlerler ve çeşitli davranışlarda bulunarak çevrelerini düzenleyebilirler (Derman, 2007, s. 36). Özetle, bireyin gözlediği durumların davranışa dönüştürülmesi için bilişsel süreçlerini kullanması, zihinsel provalar yapması ve performansı gerçekleştirebileceğine inanması gerekmektedir. Dolayısıyla insanların kendileri hakkındaki değerlendirmeleri eylemlerini etkilemektedir (Bandura, 1988, s. 81).

Buradan yola çıkarak yeterlik, bir görevi iyi bir şekilde yürütebilmek için bireyde var olması gereken bilgi, beceri ve yeteneklerin kapasitesini vurgulayan bir kavram olarak nitelendirilebilir (Derman, 2007, s. 36). Öz-yeterlik ise, bireyin belirli bir durumdan spesifik bir sonuç elde etmek için başarılı bir davranışta bulunabileceği hakkında bilişsel öngörülerini veya bireylerin kendi yaşamlarındaki olayların kontrolünü ele alma yeteneklerine duydukları inanç olarak tanımlanabilir (Bandura, 1988, s. 204). Bir başka ifadeyle öz-yeterlik “*bilişsel, sosyal, duygusal ve davranışsal alt grupların örgütlenebilmesi ve sayısız amaca hizmet etmek için etkin bir şekilde düzenlenmesi gereken bir üretkenlik yeteneği*” olarak tanımlanmıştır (Bandura, 1997, s. 37). Öz-yeterlik, bireyin yeteneği ile amaçlı eylemleri arasında aracılık etmektedir. Engeller ve başarısızlıklar karşısında bireyin öz-yeterlik düzeyine bağlı olarak harcadığı çaba, dayanıklılık ve esneklik farklılaşarak benimsenen eylemin seyrini değiştirecektir (Marat, 2005, s. 37-68).

Öz-yeterlik inançları ise, bireylerin sahip oldukları yeteneklerle değil, bu yeteneklerle ne yapabileceklerine ilişkin kararları ile ilgilidir. Dolayısıyla benzer beceriye sahip insanların farklı düzeyde performans göstermelerinin nedeni kendi yeterliklerine ilişkin öz-inançlarıyla ilişkilidir (Çuhadar vd., 2013, s. 253). Bireylerin bir işi yaparken ya da yeni bir ürün ortaya çıkartırken yapması gereken eylemleri planlayabilme kabiliyetleri ve yeteneklerinden dolayı bir şeyleri deneyerek başarılı olmaya inanmaları durumu öz-yeterlik kavramıyla açıklanmaktadır (Totan vd., 2010, s. 84).

Alanyazın incelendiğinde öz-yeterlik inancı, belirli bir durumla bağlantılı olduğunda “duruma özgü öz-yeterlik inancı”, genel olarak birçok durumla bağlantılı olduğunda ise “genel öz-yeterlik inancı” olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylelikle genel öz-yeterlik inancı, tutarlı bir tutum ya da davranışa ilişkin inanç olduğundan, bireylerde kalıcı olduğu varsayılarak bir kişilik özelliği olarak değerlendirilmektedir (Sahranç, 2007, s. 54). Ancak öz-yeterlik sosyal, bilişsel ve davranışsal yapılardan oluşan üretken bir yapı olup bireyin dış dünyası ile ilgili olarak sabitlenmiş hareketlerinden meydana gelmemektedir (Bandura, 1997, s. 86).

Bandura (1986), yeterlik ve sonuç beklentileri olmak üzere öz-yeterlik kavramının iki

unsurunun olduğunu belirtmiştir (Bandura, 1986, s. 79). Yeterlik beklentileri, bireyin bir işi başarabilme kapasitesi inançlarını kapsamaktadır. Sonuç beklentileri ise yeterlik beklentisinden farklı olarak belirli olan eylemlerin yapılması sonrasında görevin istenilen şekilde sonuçlanma ihtimali hakkındaki algısını kapsamaktadır (Alçay, 2015, s. 67). Bunlara ek olarak Bandura (1982), öz-yeterliğin üç boyutu daha olduğunu bildirmiştir ve bunlar bir işi yapmaya karşı duyulan istek (düzey), bir işi yerine getirmeye yönelik çaba (dayanıklılık) ve düşünceyi genelleyebilmektir (genellenebilirlik) (Bandura, 1982, s. 122-147). Düzey, bireyin bir eylemi gerçekleştirebileceği hakkında kendine inanma düzeyidir (Sezer vd., 2006, s. 131). Dayanıklılık, bireyin düzey boyutunu sorgulayıp sorgulamamasıyla ilişkidir. Birey, beklenen düzeyde bir eylemi gerçekleştirebileceğine inanabilir, sebat gösterebilir ya da bir güçlük yaşadığında kolayca kendi inancını sorgulayıp o davranışı yapmaktan vazgeçebilir. Bireyin öz-yeterliğinin durumlar arası farklılaşım farklılaşmaması ise genellenebilirlik boyutuyla ilgilidir. Kısaca bireyin kendini yeterli gördüğü görevlerin çeşitliliğidir (Kuzgun, 2000, s. 49).

Öz-yeterlik inancı bireyin eylemlerini, düşünce süreçlerini, duygusal uyarılmasını etkilemekle birlikte çevresel düzenlemelerini, faaliyet seçimlerini, çevre ve olumsuzluklarla baş etmek durumunda kaldıklarında gösterecekleri mücadele ve direnme miktarı üzerinde güçlü bir etkiye sahiptir (Cowen vd., 1991, s. 172). Öz-yeterlik inancı yüksek olup bunları içselleştiren bireyler yaşamlarındaki değişiklikler karşısında daha dayanıklı olma eğiliminde olurken düşük olan bireyler ise değişim karşısında kendini savunmasız algılayabilirler (Wood ve Bandura, 1989, s. 364).

Ülkemizde yapılan yayınlarda bu kavram öz-yeterlik algısı, yetkinlik beklentisi ve öz-yeterlik inancı olarak farklı biçimlerde adlandırılmaktadır (Yılmaz, 2018, s. 31; Eken, 2010, s. 53; Güven, 2008, s. 13). Bu çalışmada ise öz-yeterlik inancı olarak ele alınacaktır.

2.1.1. Öz-yeterlik İnancının Kaynakları

Her bireyin kendisi hakkında belli başlı bir algısı ve buna ilişkin değerler sistemi vardır ve bir performans gösterecek olduğunda değerler sisteminden faydalanır. Öyle ki bu sistem onun duygu, düşünce, davranış ve güdülenmelerini etkilemektedir (Büyükduman, 2006, s. 65). Bandura değerler sistemini oluşturan dört kaynaktan bahsetmiştir. Bu dört kaynak; bireyin uzmanlık yaşantılarını temsil eden doğrudan deneyimleri, çevreden model alma yoluyla oluşan dolaylı deneyimler, sözel ikna ile fizyolojik ve duygusal durumlar olarak sıralanabilir. Bandura'nın sunduğu önem sırasına göre öz-yeterlik inancının kaynağını oluşturan bu temel kavramlar aşağıda anlatılmıştır (Bandura, 1997, s. 72).

2.1.1.1. Doğrudan Deneyimler

Doğrudan deneyimler, bireyin doğrudan kendisinin deneyimlediği başarılı yaşantılarını içermektedir ve öz-yeterlik inancının en temel kaynağı olarak ele alınmaktadır (Tepe, 2011, s. 48). Doğrudan deneyimler bireyin başarılı yaşantılarını içerdiği için birey sonraki yaşantılarda da başarılı olup olamayacağına dair bir inanç oluşturur ve eğer bireyin başarılı olma inancı sağlamsa sonraki görevleri gerçekleştirme konusunda kendini motive eder. Dolayısıyla doğrudan deneyimler, bireyin var olan bir alışkanlığı benimsemesi değil, aksine, sürekli değişen yaşam koşullarıyla baş edebilmek için uygun bilişsel, davranışsal ve öz düzenleme becerileri üretmesi anlamına gelmektedir (Bandura, 1995, s. 1-45).

Ancak burada önemli olan, bireyin bu başarılı yaşantılara nasıl ve ne zaman ulaştığıdır. Birey çok fazla çaba sarf etmeden başarılı yaşantılara ulaşırsa her defasında hedeflerine kolay ulaşmayı hayal edip bu hayalleri gerçekleştirmediğinde ise hızlı bir şekilde cesaretini kaybedebilir. Yine benzer şekilde, eğer birey kendi deneyimlerinden sağladığı öz-yeterlik inancını sağlamlaştırmadan olumsuz bir yaşantıyla karşılaşarsa öz-yeterlik inancı azalabilir. Bu nedenle doğrudan tecrübe edilerek kazanılan ve sağlamlaştırılan öz-yeterlik inancı için bireyin belli başlı güçlükler karşısında çaba sarf ederek başarılı olması önemlidir. Bunun yanında kolay görevler sonucunda oluşturulmuş inançlar zorlu bir görev karşısında zayıflayabilir, ancak zorlu görevlerde edinilen inançlar ise doğrudan deneyimlerin temelini oluşturmaktadır (Ceylan, 2009, s. 29).

Doğrudan deneyimlerde, başarı ve başarısızlığın ne zaman yaşandığı kritik öneme sahiptir. Bireyin temel yaşantıları, yani doğrudan başarı gösterdiği performanslar öz-yeterlik inancını geliştirme sürecinde önemli bir role sahiptir. Ancak birey doğrudan denediği bir eylemde başarısız olduysa ve bu durum o konudaki öz-yeterlik inancı olgunlaşmadan önceyse bireyin yeterlik inancı zedelenecektir.

Büyükduman, bireylerin başarıyla biten doğrudan deneyimlerinin kontrol edilebilir içsel nedenlere (çaba, bilgi sahibi olma, vb.) bağlanmasının öz-yeterlik inancını güçlendirirken; dışsal nedenlere (şans, yardım alma, vb.) bağlanmasının güçlendirmeyeceğini bildirmiştir (Büyükduman, 2006, s. 68).

2.1.1.2. Dolaylı Deneyimler

Öz-yeterlik inancı oluşturmak ve güçlendirmek için etkili olan ikinci kaynak, başkalarını gözlemleyerek edinilen dolaylı deneyimlerdir. Birey, kendine benzeyen insanların bir eylemi azimli bir şekilde çabalayarak başardığını gördüğünde kendi yeterliğine ilişkin bir veri

oluşturup öz-yeterliğine katkı sağlar. Gözlenen ile gözleyen arasındaki yaş, cinsiyet, eğitim durumu, sosyo-ekonomik özellikler gibi bazı değişkenlerin benzer olması dolaylı deneyimler açısından önemlidir. Benzerlik arttıkça bireyin öz-yeterlik inancı da o derecede etkilenecek aksi halde gözlenilenin çabası ve görev sonunda aldığı sonuç, gözleyen için bir etki oluşturmayacaktır (Pajares, 2020, s. 5).

Gözlenenler sadece gerçek insanlardan değil, görsel medyadan sembolik model ve insanlardan da oluşabilmektedir. Doğrudan deneyimler kadar etkili bir kaynak olmayan dolaylı deneyimlerin özellikle öz-yeterlik inancı düşük olan bireyler için faydalı olduğu bildirilmektedir (Kuş, 2005, s. 30).

2.1.1.3. Sözel İkna

Öz-yeterlik inancının oluşumunda etkili olan üçüncü kaynak ise başkalarının, bireyin yapıp yapamayacağı hakkındaki söylemleridir. Daha açık bir ifadeyle bireyin, arkadaş, ebeveyn, öğretmen gibi çevresindeki insanlar tarafından yeterlikleri hakkında söylediklerinden etkilenmesi durumudur.

Bireyin yeterlik inançları oluşurken ve aynı zamanda güçlendirilirken, iknada bulunan bireyin kişisel özellikleri üzerinde durulmaktadır. İkna edenin güvenilirliği/dürüstlüğü ile o konudaki bilgisi/uzmanlığı sözel ikna sürecinde etkilidir. Dolayısıyla sözel iknada bulunan bireyin o konudaki öz-yeterliği yüksek olduğunda, o ve benzer konularda diğerlerinin öz-yeterliklerini etkileyebilmektedir (Büyükduman, 2006, s. 69). Aynı zamanda bireyin bir görevi gerçekleştirebilecek öz-yeterliğe sahip olmadığı durumda, o görevi başaracağına dair teşvik edici sözler söylemesinin, bireyin öz-yeterlik inancını olumsuz etkileyeceği bildirilmektedir (Bozgeyikli, 2005, s. 74). Özellikle küçük yaşlardaki çocukların öz-yeterlikleri aile, arkadaş, akraba gibi çocuğun yakın çevresinde bulunanlar tarafından sözel ikna yoluyla negatif ya da pozitif yönde etkilenmeye yatkındır (Schunk, 1987, s. 155).

Bunlara ek olarak olumlu geribildirimler de sözel ikna yoluyla bireyin öz-yeterliğini arttırmaktadır. Özellikle görevin başlangıcında yeteneklerle ilgili olumlu geribildirimlerin verilmesi önemlidir. Olumsuz geribildirimlerin ise kişilikten ziyade davranışla ilgili olarak sunulması öz-yeterlik inancını geliştirebilmektedir.

2.1.1.4. Fizyolojik ve Duygusal Durumlar

Dördüncü kaynak olan fizyolojik ve duygusal durumlar, bireylerin deneyimlerini nasıl yorumladığıyla bağlantılıdır (Bandura, 1988, s. 47). Birey, kendi yeterliklerini değerlendirirken fiziksel ve psikolojik durumunu da ele alıp yapabilecekleri konusundaki düşüncelerini düzenler

(Bandura, 1988, s. 120). Bir gün önce kolunu kıran birinin, matematik sınavına girse dahi, ağrılarından ve kolunun sargılı olmasından kaynaklı olarak soruları çözemeyeceğine inanması bu duruma örnek gösterilebilir.

Kalp atışlarının hızlanması, terleme, titreme, çarpıntı gibi fizyolojik belirtiler genellikle birey tehdit edici bir durumla karşılaştığında ortaya çıkmaktadır ve bireyin kendini o konu hakkında yeterli görmesini engellemektedir. Bununla birlikte olumlu duygular hissedilmesi ve gevşemenin yaşanması öz-yeterlik inancını kuvvetlendirmektedir. Tabii ki bu duyguların şiddeti önemlidir; eğer birey için hissettiği duygu makul bir seviyede ise güdüleyici olacaktır ancak normalden yüksek olanlar bireyin yeteneklerini kullanmasını engelleyebilir (Telef ve Karaca, 2011, s. 507). Dolayısıyla depresyon, kaygı ve umutsuzluk duygusu bireyin yeteneklerine olan inancını azaltabilir.

Bu noktada dikkat edilmesi gereken bir konu da deneyimlerin ve bunun hakkındaki yorumların bireye özgü olduğudur. Bazen olumsuz olarak adlandırılacak fizyolojik ve duygusal deneyimler enerji verici olarak yorumlanıp bir sonraki görevin daha iyi gerçekleştirilmesine rehberlik etmektedir (Büyükduman, 2006, s. 71).

Özetle öz-yeterlik inançları bireylerin ilgilerini, amaçlarını, motivasyonunu, görevdeki başarı düzeyini, başarısına ilişkin yorumlarını belirlemede önemli yere sahiptir. Bununla birlikte bireyin deneyimlerinden, başkalarını gözlemesinden, aile, arkadaş, öğretmen gibi yakın çevresinin geribildirimlerinden, duygusal durum ve fiziksel yeterliklerinden, görevin zor ya da kolay olmasından etkilendiği söylenebilir. Bu süreçte öz-yeterlik inancını harekete geçiren dört farklı işlem bulunmaktadır.

2.1.2. Öz-yeterlik inancının Etkilediği Süreçler

Öz-yeterlik inançları bireyin davranışlarını ve bu davranışları nasıl gerçekleştireceğini etkiler. Bilişsel, motivasyonel, duygusal ve seçim süreçleri olmak üzere öz-yeterlik inancının belirleyicileri olan dört temel süreç vardır ve bu farklı süreçler birbiriyle ahenk içinde çalışmaktadır. Bu bölümde bu süreçler hakkında bilgi verilecektir.

2.1.2.1. Bilişsel Süreç

Bireyin kendini yetkin olarak değerlendirmesi kişisel amaçların belirlenmesinde önemlidir ve amacı olan pek çok davranış önceden zihinsel değerlendirme yapılarak oluşturulmaktadır. Dolayısıyla yüksek öz-yeterliği olanlar kendileri için yüksek hedefler belirleyip bu hedeflerine bağlanırlar (Bandura, 1988, s. 150).

Pek çok amaçlı davranış düşüncece şekillendikten sonra, davranışa dönüştürmeye yardımcı olacak senaryolar ve düşünce provaları belirlenir. Bu noktada öz-yeterliği yüksek olanlar performanslarına yardımcı ve destek olacak senaryoları görselleştirirken, düşük olanlar ise yanlış bir şekilde ilerleyecek durumları düşünerek başarısızlık senaryoları oluştururlar. Bu nedenle öz-yeterliği yüksek olanlar esnek düşünebilme ve farklı çözüm stratejileri belirleme yeteneğine sahipken; düşük olanlar ise kendine güvensizlik duygusuyla çatışmaktadır ve bu durumda olan birinin aynı zamanda bir şeyleri başarması zor olabilmektedir (Bandura vd., 1982, s. 5-21).

2.1.2.2. Motivasyonel Süreç

Öz-yeterlik inançları, birtakım engellere rağmen bireyin yine de azimli bir şekilde göreve odaklanmasını ve çabasını devam ettirmesini etkilemektedir. Bu durum motivasyonel süreç olarak adlandırılmaktadır. Bir görevin yerine getirilmesi için bireyin önceden davranışı düşünüp kendi kendini motive etmesi önemlidir. Bu nedenle öz-yeterliği yüksek olanlar görevi yerine getirirken daha ısrarcı ve motivedirler. Dolayısıyla başarılı olma ihtimalleri yüksektir. Düşük olanlar ise engellerle karşılaştıklarında kendi yeterliklerinden şüphe edip çabalamayı bırakırlar. Nitekim, davranış istendik şekilde sonuçlanmadığında öz-yeterliği yüksek olanlar bunu yetersiz çaba ve motivasyona bağlarken düşük olanlar ise kişilik özelliklerine bağlama eğilimindedirler (Bandura vd., 1982, s. 130).

2.1.2.3. Duygusal Süreç

Duygusal süreçlerde öz-yeterlik inancı bireyin görevi planlama, göreve başlama ve onu sürdürme esnasında hissedeceği olası kaygı ve strese rağmen, görevi yapmaya devam edebilme kabiliyetini etkilemektedir. Dolayısıyla birey, görevi endişe verici ve/veya riskli olarak görürse, bu görevde iyi performans gösteremeyeceğini düşünerek tehdit edici olan görevlerden kaçınır. Bireylerin anksiyetesi öz-yeterlik inançlarına bağlı olarak kişiden kişiye farklılaşmaktadır. Öz-yeterliği yüksek olan bireyler, bu korku ve kaygının farkına varıp bunları algılayış biçimleri ve nasıl düşünmeleri gerektiği konularında kendilerine bir yol haritası çizerek, istenmedik sonuçlara yol açacak duygusal süreçleriyle baş edebilmektedirler (Bandura vd., 1982, s. 127).

2.1.2.4. Seçim Süreci

Öncelikle, birey herhangi bir konuda kendine güveniyor veya o konuya ilgi duyuyorsa, o davranışı gerçekleştirmeye istekli olur. Birey yaptığı seçimlerle farklı yetkinlikler ve ilgi alanları ile sosyal çevre geliştirir; yaşadığı hayat onun yaptığı seçimler sonucunda şekillenir. Seçilen aktivite ve/veya çevre, öz-yeterlikle de bağlantılı olarak kişiden kişiye değişmektedir.

Öz-yeterliği yüksek olanlar kendileri için gerçekçi hedefler belirlerler ve seçtikleri durumlarda başarılı olamadıklarında bunun kendi seçimleri olduğunu hatırlayarak sorumluluk alırlar. Düşük olanlar ise kendi kapasitelerine uygun hedefler belirlemede zorlanıp, olumsuz bir durumla karşılaştıklarında ise bunu beceri eksikliği olarak yorumlama eğiliminde olurlar (Bandura vd., 1982, s. 125).

Birey ilgi duyduğu ya da kendine güvendiği konuda bir güçlkle karşılaştığında kendini cesaretlendirebilir. Böylelikle stres düzeylerini bozucu etki yapacak düzeyde arttırmadan görevi başarıyla tamamlamak konusunda sebat edebilirler. Görevlerine odaklandıklarından, gerçekleştirdikleri performansta istedikleri düzeye ulaşamadıklarında bunu kendi başarısızlıklarına bağlamazlar ve bilgi ile beceri edinmeye çalışıp daha çok çaba harcamaları gerektiği konusunda kendilerini motive ederler. Dolayısıyla başarısız olunan durumlarda bile, bireylerin öz-yeterlik inançları hızlı bir biçimde eski haline dönmektedir (Bandura vd., 1982, s. 120).

2.1.3. Gelişim Süreçlerine Göre Öz-yeterlik İnançlarının Şekillenmesi

Çocukluk, ergenlik ve yetişkinlik alt alanlarında incelenen öz-yeterlik inancı, bu bölümde ergen öz-yeterliği ve ebeveyn öz-yeterliği başlıkları altında anlatılacaktır.

2.1.3.1. Ergen Öz-yeterliği

Bandura'nın (2006) önemli temsilcilerinden olduğu Sosyal Bilişsel Kuramı, ergenlik dönemini fırtınalı bir süreç olarak görmek yerine, ergenlerde var olan yetkinlikler ile yaşamın sunduğu fırsatları değerlendirerek onların benliklerinde kişisel gelişime odaklanmaktadır (Bayram, 2016, s. 63). Öz-yeterlik inancı, gelişim dönemlerinin her birindeki geçişlerde düzenleyici rol üstlenmekle birlikte bu kavramın önemi özellikle ergenlik sürecinde ortaya çıkmaktadır (Caprara vd., 1998, s. 127).

Zimmerman'a (1995) göre öz-yeterlik inancı dört benzersiz özelliğe sahiptir. İlk olarak, öz-yeterlik, ergenlerin kim oldukları ya da kendileri hakkında nasıl hissettiklerini değil, belirli bir görevi yerine getirme yetenekleri hakkında kararlar almasını gerektirir. İkincisi, öz-yeterlik akademik, sosyal ve duygusal işleyiş alanları gibi çeşitli işlevsellik durumlarıyla ilişkilidir. Örneğin, bir ergen yüksek akademik öz-yeterlik inancına sahip olup, öte yandan akranlarıyla sosyal etkileşim için düşük öz-yeterlik inancına sahip olabilir. Üçüncü olarak, öz-yeterlik inançları bağlamla ilişkilidir. Bu, yetenek ile hiçbir ilgisi olmayan birçok faktörün, faaliyetlerin yürütülmesine yardımcı olması veya bunu bozması anlamına gelir. Örneğin, bir ergen, öğretmeni tarafından cesaretlendirildiği bir sınıfta, alay konusu olduğu bir sınıfa oranla yardım

isteme konusunda daha yüksek öz-yeterlik inancına sahip olacaktır. Son olarak da ergenlerin öz-yeterlik düzeyleri akranlarından ziyade kendilerinin o konudaki üstün deneyimleriyle daha çok ilişkilidir. Örneğin, bir öğrenci matematik sorusu çözerken, arkadaşlarının bu soruyu çözüp çözemeyeceğinden ziyade, kendisinin çözebileceğine ilişkin inancından daha çok etkilenir (Zimmerman, 1995, s. 218).

Zimmerman'ın bahsettiği üzere akademik, sosyal ve duygusal öz-yeterlik inançları ergenlerin işlevsellikleri açısından çok önemlidir. Bunlar tek tek ele alındığında akademik öz-yeterlik inancı, ergenlerin akademik çalışmalarda başarılı olabileceklerine inanmaları şeklinde tanımlanabilir. Millburg'e göre ise akademik öz-yeterlik, ergenlerin genel olarak algıladıkları nitelikleri ve yeteneklerinden ziyade, akademik görevleri gerçekleştirebileceklerine inanmalarıdır (Millburg, 2009, s. 55). Akademik çalışmalarda öz-yeterlik inancı, ergenlerin üstlendikleri görevler ve bu görevleri yürütmek için gereken öz-düzenleme işlevleri üzerinde önemli bir etkiye sahiptir ve öz-yeterlik inancı yüksek olan ergenlerin daha fazla akademik katılım ve başarı yaşadıkları bulunmuştur (Bandura, 2001, s. 1-26; Jacobs vd., 2002, s. 513). Diğer bir çalışmada ise öz-yeterliğin, başarının benzersiz yordayıcısı olduğunu ve öz-yeterlik inancı yüksek olan ergenlerin zorlu görevleri yerine getirme olasılıklarının daha yüksek olduğu saptanmıştır (Zimmerman, 2000, s. 85). Dolayısıyla öz-yeterlik, akademik katılım ve başarının döngüsel bir süreçte olduğu söylenebilir. Ergenlerin öz-yeterlik inançları, onların akademik katılımları aracılığıyla öğrenme ve başarılarını belirlerken, diğer yandan ergenler öğrendikçe ve başardıkça kendilerini pekiştirerek öz-yeterliklerini arttıracaklardır (Brannick, 2005, s. 477).

Akademik öz-yeterlik inançları yüksek olan ergenler kendilerini yeterli hissettikleri yeni alanları keşfedebilirler (Bandura, 1990, s. 128-163). Ergenlerin yüksek öz-yeterliklerinin olması onların sosyal ve akademik gelişimleri ile fiziksel özgüven duymasında önemli bir etkiye sahiptir (Ehrenberg vd., 1991, s. 365). Örneğin bir öğrenci akademik anlamda kendini yeterli görmezse, sınava girmeden başarısız olacağını düşünüp ders çalışmayabilir. Bu dönemdeki ergenler meslek seçimi konusunda hazırlık yaparlar. Bu nedenle özellikle akademik öz-yeterliği düşük olanlar başarısız olacağı düşüncesiyle meslek seçimlerini sınırlandırabilirler. Salami çalışma davranışları, öz-yeterlik ve motivasyonun akademik performansla anlamlı bir ilişkisinin olduğunu, psikopatolojisi olan öğrencilerin çalışma davranışlarının bozulduğunu ve öz-yeterliklerinin olumsuz etkilediğini saptamıştır (Salami, 2008, s. 157).

İkinci olarak sosyal öz-yeterlik inancı, ergenlerin kişiler arası ilişkiler kurabilme kapasitesine olan inancı olarak tanımlanabilir (Wei vd., 2005, s. 605). Sosyal öz-yeterlik inancı

çocuğun yakın çevresi ile olan yaşantılarından etkilendiği için bu inancın gelişiminde aile ortamı çok önemli role sahiptir. Ülkemizde parçalanmış ve tam aileye sahip ergenlerle yapılan bir çalışmada ergenlerin sosyal öz-yeterlik inançlarının aile yapılarına, sosyo-ekonomik düzeylerine, anne ve baba eğitim düzeylerine göre anlamlı olarak farklılaştığı görülmüştür (Biçer, 2009, s. 39). Bununla birlikte Bandura'ya göre çocukluk çağında "aile" öz-yeterliğin kaynağı iken, ergenlik döneminde ise ailenin yerini "arkadaş çevresi" almaktadır. Aynı zamanda anne baba ile olan güvenli bağlanma, akran kabulü ve arkadaşlar tarafından sevilme sosyal öz-yeterlikle ilişkili bulunmuştur (Coleman ve Karraker, 2003, s. 133). Benzer şekilde ergenlik döneminde de arkadaşlık ilişkisi kurmak, sosyal başarı göstergesi olduğundan ergenler için önemlidir ve Kayhan (2007) ergenlerin algıladıkları sosyal destek ile öz-yeterlikleri arasında ilişki olduğunu, sosyal desteğin ergenin öz-yeterlik becerilerini arttırdığını saptamışlardır (Çakıcı, 2010, s. 61; Kayhan, 2007, s. 51).

Ergenler, çevresindekilerin kendileriyle ilgilendiğini ve kendilerini kabul ettiklerini hissettiklerinde, onlarla ilgilenirler ve ilişki kurmak isterler. Bu durum ergenlerin sosyal ve duygusal öz-yeterlik inançlarıyla ilişkilidir (Deci ve Ryan, 2000, s. 231). Günlük yaşamda bir duygusal destek kaynağı olarak olumlu kişiler arası ilişkiler, strese ve olumsuz yaşantılara karşı bir tampon görevi görmeyen yanı sıra ergenleri akademik görevler için de desteklemektedir ve ergenlerin sosyal-duygusal gelişimleri ve benlikleri için de bir temel olduğu bildirilmektedir (Furrer ve Skinner, 2003, s. 153). Yapılan bir çalışmada yüksek düzeyde genel ve sosyal öz-yeterliğe sahip olanların, düşük olanlara göre daha az duygusal problem yaşadıkları ve okula yönelik daha iyi davranışsal uyum sağladıkları bildirilmiştir (Vera vd., 2004, s. 75). Bilgin de sosyal öz-yeterliği, aile ve arkadaşlarla kurulan ilişkiler, akademik başarı ve ders çalışma kabiliyetiyle ilişkili olduğunu sosyal öz-yeterliği düşük olanların sosyal ve akademik yönden sorunlar yaşadığını ortaya koymuştur (Bilgin, 1996, s. 33). Sosyal öz-yeterlik inancının, ergenlerin sosyal yeteneklerinin gelişiminde önemli bir rol oynadığı söylenebilir (Güneş, 2011, s. 47).

Son olarak da duygusal öz-yeterlik inancı, ergenlerin kendi duygularını yönetmesine dayanmaktadır. Duygusal öz-yeterliği düşük olan ergenler olumsuz duygularını bağırarak ya da öfke nöbetleri geçirerek ifade ederken yüksek olanlar ise kendilerini yatıştırarak problemleriyle başa çıkmaya eğilimlidirler (Kirk vd., 2008, s. 433). Willemse yaptığı bir çalışmada, duygusal öz-yeterlik ile sözel saldırganlık ve düşmanlık (hostilite) arasında negatif ilişki bulmuştur. Nitekim ergenlerin sosyal ilişki başlatma ve sürdürmesinde duygusal öz-yeterliklerinin yüksek olması olumlu bir etkiye sahiptir (Willemse, 2008, s. 84). Muris duygusal öz-yeterliği düşük

olanların kendi yaşamlarında önemli hedeflere ulaşmakta güçlük yaşayabileceklerini bildirmiştir (Muris, 2002, s. 340). Dolayısıyla bu dönemde ergenlerin pek çok zorlu yaşam olayı vardır ve bu olaylarda kontrolü sağlamalarında, psikolojik iyi oluşlarını korumalarında duygusal öz-yeterlik etkin bir roldedir (Arslan, 2017, s. 18).

Öz-yeterlik, bilgi ve beceriler arasında kritik bir bağlantı olarak kabul edilmektedir. Bu bağlantı Orpinas, Parcel, McAlister ve Frankowski (1995) tarafından yapılan bir çalışma ile araştırılmıştır. Bu çalışma sonucuna göre, ergenlerin öz-yeterlik inançları, saldırgan davranışlarını azaltmakta ve çatışma çözme becerilerini arttırmaktadır. Bunun yanı sıra öz-yeterliğin, saldırgan ya da kışkırtıcı tutum ve davranışlar üzerinde iyileştirici güce sahip olduğu da bulunmuştur. Böylece, öz-yeterlik, sağlıklı ergen gelişimini ve sosyal işlevselliği destekleyen önemli bir koruyucu faktör olarak görülebilir.

Bunlara ek olarak ergenlerin öz-yeterlik inançları onların davranış seçimleriyle yakından ilişkilidir. Bu nedenle öz-yeterlikle risk alma davranışları arasında negatif yönlü bir ilişkinin olduğu yapılan bir çalışmayla gösterilmiştir. Uysal ve Bingöl'ün yaptığı çalışmada ergenlerde sigara içme, uyuşturucu madde deneme ve kullanma davranışlarına devam etme ile düşük öz-yeterlik ilişkili bulunmuştur (Uysal ve Bingöl, 2014, s. 575).

Özetle ergenlik dönemindeki öz-yeterlik inancı hem ergenin gelişimi hem de onun çevreyle etkileşiminde aracı bir rol üstlenmektedir. Yaşamın sunduğu motivasyon kaynağı olan ya da güçlük yaratan durumlar, ergenin öz-yeterlik inancı doğrultusunda başarısını olumlu veya olumsuz bir biçimde şekillendirecektir (Vieno vd., 2007, s. 182). Smith'in yaptığı çalışmada genel öz-yeterlik ve benlik saygısının yüksek olması ergenlerin üniversite hayatına uyumunu etkilediğini saptamıştır (Smith, 2020, s. 6). Dolayısıyla hem akademik, sosyal ve duygusal öz-yeterliğin hem de genel öz-yeterliğin yüksek olması ergenlerin karşılaştıkları zorluklarla daha kolay baş etmesine yardımcı olmaktadır.

2.1.3.2. Ebeveyn Öz-yeterliği

Erişkinlik evlenme, ebeveyn olma, işe girme ve mali sorumluluklar alma gibi rollerin edinildiği bir evredir. Jones ve Prinz'e göre yetişkinliğin önemli bir rolü olan ebeveynlik, ana-babalık rolünde yeterli hissetme ve bu rolden doyum sağlamayı kapsamaktadır (Jones ve Prinz, 2005, s. 348). Çocuğun gelişiminde en etkili yapı ailedir ve bu etki çocuklar doğmadan önce başlamaktadır. Ebeveynlerin planlayarak bebek beklemeleri, anne baba olmaya hazır olmaları, birbirlerine ve çocuklarına karşı olan tutumları, çocuklarından beklentileri ile hayata bakış açıları, çocukların gelişimi açısından önemlidir (Olçay, 2008, s. 58). Ana- babalık eğlenceli ve

doyum sağlayan bir süreç olmakla birlikte, ebeveynlerin belli başlı güçlüklerle karşılaştıklarında kendi ebeveynliklerini sorgulamalarına neden olabilmektedir ve bu nedenle ebeveynlik öz-yeterliği kavramı anne babalık için önem arz etmektedir (Sara, 2013, s. 72).

Bandura bu döneme özgü olarak ebeveynlik öz-yeterlik inancını, anne babaların, çocuklarının gelişim ve uyumlarını olumlu yönde teşvik edebileceklerine inanmaları şeklinde ifade etmiştir. Nitekim yapılan bir alanyazın taramasında ebeveynlik öz-yeterlik inançlarıyla çocukların bilişsel, sosyal ve dil gelişimleri arasında ilişki olduğu bildirilmiştir (Aksoy ve Diken, 2009, s. 63). Buna ek olarak ebeveyn öz- yeterliğinin farklı tanımları incelendiğinde Teti ve Gelfand anne babaların ebeveynlik rolünü yeterli bir biçimde yerine getirip getir mediklerine dair inançlarının düzeyi; Coleman ve Karraker kişinin kendi ebeveynliğine ilişkin inançları; De Montigny ve Lacharite'nin ise anne babaların, çocuklarını yetiştirirken kendi ebeveynlikleriyle ilgili birtakım görevleri organize etme kapasitelerine ilişkin inanç ve yargıları olduğunu aktarmıştır (Teti ve Gelfand, 1991, s. 921; Coleman ve Karraker, 2003, s. 135; De Montigny ve Lacharite, 2005, s. 392).

Ebeveynlerin z-yeterlikleri çocuklarının öz-yeterliklerini etkilemektedir. Sosyal ğrenme aracılığıyla ocuk ve ergenler, ebeveynlerinin davranış ve inançlarını gözlemledikleri için yüksek ebeveyn öz-yeterlik inancı olanların olumlu bir model olarak görülmesi ergenlerin kendi yeteneklerine ilişkin inançlarını şekillendirmektedir (Ardelt ve Eccles, 2001, s. 954). Ebeveynlerin bir konu hakkında öz-yeterliğinin yüksek olması kendilerinin başarabilme inançlarını doğrudan etkilediği için yakın çevresini de dolaylı deneyimlerle etkilemektedir. Ebeveynler genellikle en fazla etkileşimi çocuklarıyla yaşadıklarından ve onlara model olduklarından ebeveyn öz-yeterlik inancı düşük anne babaların, çocukları da bu durumdan etkilenmektedir. Dolayısıyla ebeveynlerin öz- yeterlik inançları düzeyi, çocukların da kendilerine ait öz-yeterlik düzeylerini belirlemelerinde önemli rol oynamaktadır (Lynch, 2002, s. 58).

Ebeveynlik z-yeterliği, ergenlerin inançlarını etkilediği kadar ebeveynin kendisini de etkilemektedir. Genel olarak, ebeveynlerin her bir çocuğu ile olan etkileşimleri farklılaşmaktadır (Whiteman vd., 2003, s. 612). Örneğin bazı çalışmalara göre, ebeveynler ilk doğan çocuklarından ziyade, daha sonra dünyaya gelmiş çocuklarına daha fazla özerklik verir, daha fazla sıcaklık gösterir, daha fazla zaman ayırır, daha az çatışma yaşarlar (Lam vd., 2012, s. 526). Bu konularda özellikle ilk çocukla birlikte yaşanan olumsuz deneyimler, daha sonra doğan çocukla ilgilenme konusunda olumsuz beklentilere ve hislere neden olabilir (Glatz ve Stattin, 2013, s. 1032). Dolayısıyla, ebeveynlerin daha önceki deneyimleri, ebeveynlik

uygulamaları için önemlidir.

Ülkemizde ebeveyn öz-yeterliği ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde genellikle annelik öz-yeterliğinin üzerinde durulduğu görülmektedir (Bağatarhan, 2012, s. 26). Bu çalışmalarda annelerin öz- yeterliğinin sosyo-ekonomik durum, kişiler arası destek sistemi, bekr anne olma ve annelerin yaşından etkilendiği ve annelerin öz-yeterliğinin çocuklarının problem davranışları ile ilişkili olduğu bildirilmiştir. Bir başka çalışmada ise ebeveyn öz-yeterliği yüksek olan annelerin çocuklarının sosyal ve duygusal uyum sağlama konusunda daha başarılı olduğu gösterilmiştir (Kotil, 2010, s. 64). Sonuç olarak ebeveynlerin, anne baba olmaya yönelik tutumları olumlu olduğunda ebeveyn öz-yeterlikleri artmaktadır ve böylelikle anne babalık görevlerini uygun şekilde yerine getirdikleri için çocukları sağlıklı bir şekilde gelişmelerine katkı sağlamaktadırlar. Yapılan araştırmalar da benzer şekilde sonuçlar vermiştir: Yüksek z-yeterliğe sahip anne babalar ortak kararlar alıp daha az ilişki sorunu yaşadıklarından çocukların gelişimini olumsuz etkileyebilecek tutarsız davranışlardan ve çatışmadan çocuğu korumuş olurlar (Jackson ve Scheines, 2005, s. 12).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YÖNTEM

3.1. Çalışmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı ergenlerin madde kullanım bozukluğu açısından “madde bağımlılığında korunmada ergenlerde öz yeterlilik ölçeği” ve “anne-baba tutumu” ölçekleri ile değerlendirilmesidir.

3.2. Çalışmanın Varsayımları ve Sınırlılıkları

Araştırma internet üzerinde form doldurulmasından kaynaklı örneklem bir yeri temsil etmeyecektir Türkiye genelinde uygulanacaktır.

Araştırmanın örneklemini ergen bireyler arasından rastgele seçilen 150 kişi ile sınırlıdır.

Elde edilen veriler ergen kişilere uygulanan Kişisel Bilgi Formu, Madde Bağımlılığında Korunma Özyeterlik Ölçeği, Anne Baba Tutum Ölçeği (ABTÖ’ ile sınırlıdır.

Katılımcıların dağıtılan anketleri hür iradeleri, tüm samimiyetleri ile doldurdıkları, doğru bilgileri verdikleri ve örneklemin evreni temsil ettiği varsayılmıştır.

3.3. Çalışmanın Evreni ve Örneklemini

Araştırmanın evreni 2020 yılında Covid 19 pandemisinden dolayı, internet üzerinden erişimle Türkiye genelini kapsayacağı öngörülmüştür. Araştırmanın örneklemini 2020 yılında Türkiye geneli lise öğrencileri arasından 150 öğrencinin oluşturmuştur.

3.4. Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada veri toplamak amacıyla Kişisel Bilgi Formu, Madde Bağımlılığında Korunma Öz-Yeterlik Ölçeği ve Anne-Baba Tutum Ölçeği kullanılmıştır.

Kişisel Bilgi Formu

Araştırmada yer alan katılımcıların cinsiyetleri, yaşları, eğitim düzeyleri, kardeş sayıları, evde kaçınıcı çocuk oldukları, evde yaşadıkları kişi sayıları, aileleriyle birlikte zaman geçirme durumları, ev içinde koyulan kurallara uyma durumları gibi sosyo-demografik bilgilerini toplamak amacıyla 10 sorudan oluşan kişisel bir bilgi kullanılmıştır.

Madde Bağımlılığında Korunma Öz-Yeterlik Ölçeği

Eker ve arkadaşları tarafından 2013 yılında geliştirilen ölçeğin geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları 1100 (526 kız, 574 erkek) öğrencinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Ölçek geliştirme çalışmasında kapsam analizi ve açımlayıcı faktör analizine başvurulmuş, madde ayırt edicilikleri belirlenmiş ve Cronbach Alpha güvenilirlik sayısı hesaplanmıştır. Çalışma sonunda toplam varyansın 50.3'ünü açıklayan dört alt boyut ve bir kontrol maddesi olmak üzere 24 maddeden oluşan bir ölçek elde edilmiştir. Alt boyutlar uzman görüşüne dayanılarak uyuşturucu/uyarıcı maddelerden uzak durma (12 madde), baskı altında iken uyuşturucu/uyarıcı maddelerden uzak durma (4 madde), uyuşturucu/uyarıcı maddeler konusunda yardım arama (4 madde),- uyuşturucu/uyarıcı maddeler konusunda arkadaşına destek olma (3 madde) olarak isimlendirilmiştir. Ölçeğin toplam iç tutarlılık katsayısının (Cronbach's) 0.81 olduğu, alt boyutların iç tutarlılık katsayıları 0.45 ile 0.87 arasında değişmiştir. Test tekrar test korelasyonu pozitif yönde anlamlı derecede ilişkili ($p < 0.001$) bulunmuştur (Eker vd., 2013, s. 39).

Anne – Baba Tutum Ölçeği

Araştırmada katılımcıların ana-baba tutumlarının belirlenmesi için Kuzgun (1972, s. 68) tarafından geliştirilen ve Eldeleklioğlu (1993, s. 56) tarafından revize edilen Ana-Baba Tutumu Envanteri kullanılmıştır. Envanterin Demokratik Ana-Baba Tutumu, Otoriter Ana-Baba Tutumu ve Koruyucu-İstekçi Ana-Baba Tutumu olmak üzere üç ana alt boyutu bulunmaktadır. Ölçek 40 maddeden oluşmakta olup, maddelere alınan yanıtlarda 5'li likert tipi ölçek kullanılmıştır (Uzunel, 2016, s. 46).

Demokratik Ana Baba Tutumunu Ölçen Maddeler

Çocuğuna karşı içten sevgi ve saygı duyan, çocuğunun ihtiyaçlarına karşı duyarlı olan, yaşına göre çocuğu kendisiyle ilgili bazı kararları almaya teşvik eden, çocuğun görüşlerine değer veren, sözel iletişime olanak sağlayan, hemen hemen her konuda çocuğuna iyi bir rehber olan ana-baba tutumlarını içerir.

Otoriter Ana Baba Tutumunu Ölçen Maddeler

Çocuktan mutlak itaat bekleyen, çocukla sözel iletişime pek yer vermeyen, istek ve emirlerinin tartışmasız yerine getirilmesini isteyen, çocuğu yerine göre kendini yönetebilecek ve kendi hakkındaki kararları alabilecek güçte görmeyen ve her türlü kararı kendisi alan ana-baba tutumlarını içerir.

Koruyucu-İstekçi Ana Baba Tutumunu Ölçen Maddeler

Çocuktan ayrılmakta güçlük çeken, onlar yerine kararlar alan, onlardan kusursuz işler bekleyen, çocuğun bağımsız olmasından korkan, onun tüm davranışlarının kontrolleri altında olmasını isteyen, çocuğun iş ve sorumlulukları yüklenen ana baba tutumlarını içerir.

Anne-Baba tutum ölçeğinin demokratik ve koruyucu-istekçi tutum alt ölçeklerinden alınabilecek en yüksek puan 75, en düşük puan ise 15'dir (15'er madde ve 5'li dereceleme). Otoriter tutum alt ölçeğinden alınabilecek en yüksek puan 50, en düşük puan ise 10'dur (10 madde ve 5'li dereceleme).

Ölçeklerin Güvenirlilik Analizleri

Ölçeklerin güvenirliliği için Alfa (α) modeli (Cronbach Alpha Coefficient) kullanılmıştır. Bu ölçekte yer alan soruların homojen bir yapı gösteren bir bütünü ifade edip etmediğini araştırır. 0 ile 1 arasında değer alan bu katsayı (Cronbach) alfa katsayısı olarak adlandırılır. Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı sıfır değerine yaklaştıkça güvenirlilik düzeyi azalmakta, bire yaklaştıkça güvenirlilik düzeyi artmaktadır. Aldığı değerlere göre aşağıda ifade edildiği gibi değerlendirilir.

0.80 – 1.00 Yüksek Güvenilirlik

0.60 – 0.79 Güvenilir

0.40 – 0.59 Düşük Güvenilirlik

0.00 – 0.39 Güvenilir Değil

Bu çalışma grubu için kullanılan Madde Bağımlılığından Korunma Öz-Yeterlik Ölçeği'nin iç tutarlılık katsayısı $C\alpha = 0,919$, Madde Bağımlılığından Korunma Öz-Yeterlik Ölçeği'nin Uyuşturucu/Uyarıcı Maddelerden Uzak Durma Alt Ölçeği'nin iç tutarlılık katsayısı 0,882, Baskı Altında İken Uyuşturucu/Uyarıcı Maddelerden Uzak Durma Alt Ölçeği'nin iç tutarlılık katsayısı $C\alpha=0,784$, Uyuşturucu/Uyarıcı Maddeler Konusunda Yardım Arama Alt Ölçeği'nin iç tutarlılık katsayısı 0,765, Uyuşturucu/Uyarıcı Maddeler Konusunda Arkadaşına Yardımcı Olma Alt Ölçeği'nin iç tutarlılık katsayısı 0,598 olarak hesaplanmıştır.

Anne-Baba Tutum Ölçeği'nin Demokratik Anne-Baba Alt Ölçeği'nin iç tutarlılık katsayısı $C\alpha=0,869$, Otoriter Anne-Baba Alt Ölçeği'nin iç tutarlılık katsayısı $C\alpha=0,782$, Koruyucu-İstekçi Anne-Baba Alt Ölçeği'nin iç tutarlılık katsayısı $C\alpha=0,783$ olarak hesaplanmıştır.

3.5. İstatistiksel Analiz

Değişkenlerin normal dağılıma uyup uymadığı Shapiro-Wilk testi ile test edilmiştir ve normal dağılıma uyan değişkenler ortalama±standart sapma değerleri ile, normal dağılıma uymayan değişkenler medyan (minimum-maximum) değerleri ile verilmiştir. Ölçekler üzerindeki demografik farkların analizinde Mann Whitney U, Bağımsız Örneklem t Testi, ANOVA (Tek Yönlü Varyans Analizi) ve Kruskal Wallis testleri kullanılmıştır. Ölçekler arasındaki ilişkiler Spearman Korelasyon katsayısı ile, ölçekler arası etkiler ise Çoklu Doğrusal Regresyon ve Basit Doğrusal Regresyon Analizleri ile incelenmiştir. İstatistiksel analizler IBM SPSS statistics 20.0 programında yapılmıştır. Anlamlılık düzeyi $p<0,05$ olarak alınmıştır.

Araştırmanın Hipotezleri

Araştırma kapsamında kurulan hipotezler aşağıdaki gibidir;

H1: Madde bağımlılığından korunma öz-yeterlilik düzeyi ile anne-baba tutumları arasında ilişki vardır.

H2: Madde bağımlılığından korunma öz-yeterlilik düzeyini anne-baba tutumları etkilemektedir.

H3: Madde bağımlılığından korunma öz-yeterlilik düzeyi sosyodemografik özelliklerden etkilenmektedir.

H4: sosyodemografik özellikler ile algılanılan anne-baba tutum düzeyi arasında ilişki vardır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR

4.1. Katılımcıların Özellikleri

Araştırmada yer alan katılımcıların özellikleri Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Özellikleri

		Frekans	Yüzde	Birikimli Yüzde
Cinsiyet	Kız	83	55,3	55,3
	Erkek	67	44,7	100
Yaş	0-5 yaş	-	-	-
	6-10 yaş	-	-	-
	11-14 yaş	10	6,7	6,7
	15-18 yaş	140	93,3	100
Eğitim Düzeyi	İlkokul	-	-	-
	Ortaokul	16	10,7	10,7
	Lise	132	88	98,7
	Üniversite	2	1,3	100
Kardeş Sayısı	1-3	87	58	58
	4-6	37	24,7	82,7
	7-9	12	8	90,7
	10+	14	9,3	100
Evde Yaşayan Kişi Sayısı	1-3	49	32,7	32,7
	4-6	66	44	76,7
	7-9	22	14,7	91,3
	10+	13	8,7	100
Kaçınıcı Çocuk	1-3	117	78	78
	4-6	22	14,7	92,7
	7-9	7	4,7	97,3
	10+	4	2,7	100
Aile ile Zaman Geçirme	Evet	138	92	92
	Hayır	11	7,3	99,3

Aile ile Aktivite	Evet	99	66	66
	Hayır	50	33,3	99,3
Ev İçinde Koyulan Kurallara Uyma	Evet	114	76	76
	Hayır	33	22	98
Aileden Çok Arkadaşlarla Zaman Geçirme	Evet	84	56	56
	Hayır	59	39,3	95,3

Araştırma kapsamında yaşları 11 ile 18 arasında değişen %55,3'ü kız, %44,7'si erkek katılımcı yer almaktadır.

Katılımcıların %88'i lise eğitim düzeyinde, %10,7'si ortaokul eğitim düzeyinde, %1,3'ü ise üniversite eğitim düzeyindedir.

Katılımcıların %58'i 1-3, %24,7'si 4-6 , %8'i 7-9, %9,3'ü ise 10+ kardeşe sahiptir.

Evde 1-3 kişi yaşayan katılımcıların oranı %32,7, 4-6 kişi yaşayan katılımcıların oranı %44, 7-9 kişi yaşayan katılımcıların oranı %14,7, 10 ya da daha fazla kişi yaşayan katılımcıların oranı ise %8,7'dir.

Katılımcıların %78'i evde 1-3. çocuk, %14,7'si 4-6. çocuk, %4,7'si 7-9. çocuk %2,7'si ise evde 10. çocuktur.

Katılımcıların %92'si ailesiyle zaman geçirmekte, %7,3'ü ise ailesiyle zaman geçirmemektedir.

Katılımcıların %66'sı ailesiyle aktivitelerde bulunmakta, %33,3'ü ise bulunmamaktadır.

Ev içinde koyulan kurallara katılımcıların %76'sı uymakta, %22'si ise uymamaktadır.

Katılımcıların %56'sı ailesinden çok arkadaşlarıyla zaman geçirmekte, %39,3'ü ise ailesiyle daha çok zaman geçirmektedir.

Araştırmada yer alan ölçeklere ait ortalama, standart sapma ve aralık değerleri için veriler Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Ölçeklere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

	Ortalama	Standart Sapma	min	max
Madde Bağımlılığından Korunma Öz-Yeterlik Ölçeği	40,56	15,91	24	97

Uyuşturucu/Uyarıcı Maddelerden Uzak Durma Alt Ölçeği	18,06	8,57	12	49
Baskı Altında İken Uyuşturucu/Uyarıcı Maddelerden Uzak Durma Alt Ölçeği	6,28	3,52	4	17
Uyuşturucu/Uyarıcı Maddeler Konusunda Yardım Arama Alt Ölçeği	7,91	4,09	4	18
Uyuşturucu/Uyarıcı Maddeler Konusunda Arkadaşına Yardımcı Olma Alt Ölçeği	5,01	2,7	3	12
Demokratik Anne-Baba Tutum Ölçeği	53,05	12	23	75
Otoriter Anne-Baba Tutum Ölçeği	26,05	8,15	10	44
Koruyucu-İstekçi Anne-Baba Tutum Ölçeği	40,25	9,98	15	67

Tablo 2’de görüldüğü gibi araştırmaya katılan katılımcıların madde bağımlılığında korunma öz-yeterlilik düzeyi puanı ortalaması $40,56 \pm 15,91$, uyuşturucu / uyarıcı maddelerden uzak durma düzeyi ortalaması $18,06 \pm 8,57$, baskı altında iken uyuşturucu / uyarıcı maddelerden uzak durma düzeyi ortalaması $6,28 \pm 3,52$, uyuşturucu / uyarıcı maddeler konusunda yardım arama düzeyi ortalaması $7,91 \pm 4,08$, uyuşturucu / uyarıcı maddeler konusunda arkadaşına yardımcı olma düzeyi ortalaması ise $5,01 \pm 2,7$ ’dir.

Yine Tablo 2’de görüldüğü üzere araştırmaya katılan katılımcıların algıladıkları anne baba tutumları kapsamında “demokratik tutum” düzeyi ($53,046 \pm 12$); “koruyucu istekçi tutum” düzeyi ($25,425 \pm 10,540$); “otoriter tutum” düzeyi ($38,569 \pm 10,611$) olarak tespit edilmiştir.

Tablo 3. Ölçek Puanları Arasındaki İlişki

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
(1) Madde Bağımlılığında Korunma Öz-Yeterlilik Ölçeği	1	0,807**	0,693**	0,844**	0,581**	-0,316**		
(2) Uyuşturucu/Uyarıcı Maddelerden Uzak Durma Alt Ölçeği		1	0,695**	0,586**	0,292**	-0,418**	0,216**	
(3) Baskı Altında İken Uyuşturucu/Uyarıcı Maddelerden Uzak Durma Alt Ölçeği			1	0,475**	0,308**	-0,400**	0,313**	
(4) Uyuşturucu/Uyarıcı Maddeler Konusunda Yardım Arama Alt Ölçeği				1	0,453**	-0,163*		
(5) Uyuşturucu/Uyarıcı Maddeler Konusunda Arkadaşına Yardımcı Olma Alt Ölçeği					1			
(6) Demokratik Anne-Baba Tutum Ölçeği						1	-0,476**	

(7) Otoriter Anne-Baba Tutum Ölçeği	1	0,221**
(8) Koruyucu-İstekçi Anne-Baba Tutum Ölçeği		1

Yapılan korelasyon analizi sonucunda demokratik anne baba tutumu ile madde bağımlılığında korunma öz-yeterlik, uyuşturucu/uyarıcı maddelerden uzak durma, baskı altında iken uyuşturucu/uyarıcı maddelerden uzak durma, uyuşturucu/uyarıcı maddeler konusunda yardım arama, uyuşturucu/uyarıcı maddeler konusunda arkadaşına yardımcı olma puanları arasında negatif yönlü doğrusal bir ilişki olduğu görülmüştür. Katılımcıların algıladıkları demokratik ebeveyn düzeyi arttıkça Madde Bağımlılığında Korunma Öz-Yeterlik ve alt ölçeklerinden aldıkları puanlar azalmaktadır.

Korelasyon analizi sonucunda elde edilen bir diğer bulgu ise otoriter anne baba tutumu ile uyuşturucu/uyarıcı maddelerden uzak durma ve baskı altında iken uyuşturucu/uyarıcı maddelerden uzak durma puanları arasındaki pozitif yönlü doğrusal ilişkidir. Katılımcıların algıladıkları otoriter ebeveyn düzeyi arttıkça Madde Bağımlılığında Korunma Öz-Yeterlik ve alt ölçeklerinden aldıkları puanlarda artmaktadır.

Katılımcıların koruyucu-istekçi anne baba tutumları ile Madde Bağımlılığında Korunma Öz-Yeterlik ve alt ölçeklerinden aldıkları puanlar arasında ise anlamlı ilişki gözlenmemiştir.

Tablo 4. Madde Bağımlılığında Korunma Öz-Yeterlik Ölçeğinin Anne-Baba Tutumları Tarafından Yordanmasına İlişkin Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları

	B	Standart Hata	β	t	p	R	R kare	F;p
(Sabit)	57,11				<0,00	0,29	0,085	4,533;
	9	9,861		5,792	1	2		0,005
Demokratik	-0,387	0,120	0,292	3,229	0,002			
Otoriter	-0,028	0,181	0,014	0,152	0,879			
Koruyucu-İstekçi	0,117	0,131	0,073	0,891	0,374			

Tablo 4 incelendiğinde madde bağımlılığında korunma öz-yeterlilik düzeyinin bir bütün olarak demokratik, otoriter ve koruyucu-istekçi anne-baba tutumları ile açıklandığı görülmektedir. (F=4,533; p=0,005) Madde bağımlılığında korunma öz-yeterlilik düzeyindeki değişimin %8'i Demokratik Anne-Baba Tutum Ölçeği tarafından açıklanmaktadır. (R=0,292,

$R^2 = 0,085$) Geriye kalan %92'lik kısım ise modele dahil edilmeyen değişkenler tarafından açıklanır.

Tablo 5. Uyuşturucu/Uyarıcı Maddelerden Uzak Durma Alt Ölçeğinin Anne-Baba Tutumları Tarafından Yordanmasına İlişkin Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları

	Standart		β	t	p	R	R kare	F;p
	B	Hata						
(Sabit)	27,472	5,252		5,231	<0,001	0,326	0,106	5,711; 0,001
Demokratik	-0,224	0,064	-0,314	-3,515	0,001			
Otoriter	0,015	0,096	0,014	0,153	0,878			
Koruyucu-İstekçi	0,052	0,07	0,061	0,752	0,453			

Tablo 5 incelendiğinde uyuşturucu/uyarıcı maddelerden uzak durma düzeyinin bir bütün olarak demokratik, otoriter ve koruyucu-istekçi anne-baba tutumları ile açıklandığı görülmektedir. (F=5,711; p=0,001) Uyuşturucu/uyarıcı maddelerden uzak durma düzeyindeki değişimin %10'u Demokratik Anne-Baba Tutum Ölçeği tarafından açıklanmaktadır. (R=0,326, $R^2 = 0,106$) Geriye kalan %90'lık kısım ise modele dahil edilmeyen değişkenler tarafından açıklanır.

Tablo 6. Baskı Altında İken Uyuşturucu/Uyarıcı Maddelerden Uzak Durma Alt Ölçeğinin Anne-Baba Tutumları Tarafından Yordanmasına İlişkin Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları

	Standart		β	t	p	R	R kare	F;p
	B	Hata						
(Sabit)	7,865	2,166		3,631	<0,001	0,319	0,102	5,527; 0,001
Demokratik	-0,067	0,026	-0,227	-2,53	0,012			
Otoriter	0,06	0,04	0,139	1,512	0,133			
Koruyucu-İstekçi	0,1	0,029	0,027	0,331	0,741			

Tablo 6 incelendiğinde baskı altında iken uyuşturucu/uyarıcı maddelerden uzak durma düzeyinin bir bütün olarak demokratik, otoriter ve koruyucu-istekçi anne-baba tutumları ile açıklandığı görülmektedir. (F=5,527; p=0,001) Baskı altında iken uyuşturucu/uyarıcı maddelerden uzak durma düzeyindeki değişimin %10'u Demokratik Anne-Baba Tutum Ölçeği tarafından açıklanmaktadır (R=0,319, $R^2 = 0,102$). Geriye kalan %90'lık kısım ise modele dahil edilmeyen değişkenler tarafından açıklanır.

Tablo 7. Uyuşturucu/Uyarıcı Maddeler Konusunda Yardım Arama Alt Ölçeğinin Anne-Baba Tutumları Tarafından Yordanmasına İlişkin Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları

	B	Standart Hata	β	t	p	R	R kare	F;p
(Sabit)	11,905	2,581		4,612	<0,001	0,223	0,05	2,544; 0,059
Demokratik	-0,082	0,031	-0,241	-2,617	0,01			
Otoriter	-0,041	0,047	-0,083	-0,873	0,384			
Koruyucu-İstekçi	0,036	0,034	0,088	1,047	0,297			

Tablo 7 incelendiğinde uyuşturucu/uyarıcı maddeler konusunda yardım arama düzeyinin bir bütün olarak demokratik, otoriter ve koruyucu-istekçi anne-baba tutumları ile açıklanmadığı görülmektedir (F=2,544; p=0,059).

Tablo 8. Uyuşturucu/Uyarıcı Maddeler Konusunda Yardım Arama Alt Ölçeğinin Demokratik Anne-Baba Tutumu Tarafından Yordanmasına İlişkin Basit Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları

	B	Standart Hata	β	t	p	R	R kare	F;p
(Sabit)	11,527	1,490		7,734	<0,001	0,200	0,040	6,178; 0,014
Demokratik	-0,068	0,027	-0,200	-2,485	0,014			

Tablo 8 incelendiğinde uyuşturucu/uyarıcı maddeler konusunda yardım arama düzeyinin demokratik anne-baba tutumu ile açıklandığı görülmektedir. (F=6,178; p=0,014) Uyuşturucu/uyarıcı maddeler konusunda yardım arama düzeyindeki değişimin %4'ü Demokratik Anne-Baba Tutum Ölçeği tarafından açıklanmaktadır. (R=0,200, $R^2 = 0,040$) Geriye kalan %96'lık kısım ise modele dahil edilmeyen değişkenler tarafından açıklanır.

Tablo 9. Uyuşturucu/Uyarıcı Maddeler Konusunda Arkadaşına Yardımcı Olma Alt Ölçeğinin Anne-Baba Tutumları Tarafından Yordanmasına İlişkin Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları

	B	Standart Hata	β	t	p	R	R kare	F;p
(Sabit)	7,593	1,725		4,401	<0,001	0,181	0,033	1,648; 0,181
Demokratik	-0,041	0,021	-0,184	-1,976	0,05			
Otoriter	-0,053	0,032	-0,159	-1,669	0,097			
Koruyucu-İstekçi	0,025	0,023	0,091	1,081	0,282			

Tablo 9 incelendiğinde uyuşturucu/uyarıcı maddeler konusunda arkadaşına yardımcı olma düzeyinin bir bütün olarak demokratik, otoriter ve koruyucu-istekçi anne-baba tutumları ile açıklanmadığı görülmektedir. (F=1,648; p=0,181)

Madde Bağımlılığında Korunma Öz-Yeterlilik ve Anne-Baba Tutum Ölçeklerinin Çeşitli Sosyodemografik Değişkenlere Göre İncelenmesi

Tablo 10. Cinsiyet Bakımından Madde Bağımlılığından Korunma Öz-Yeterlilik ve Anne-Baba Tutum Ölçeklerinden Alınan Puanların İncelenmesi

Ölçekler	Cinsiyet	Ortalama	p
Madde Bağımlılığından Korunma Öz-Yeterlilik Ölçeği	Kadın	35(24-97)	0,466
	Erkek	37(24-87)	
Uyuşturucu/Uyarıcı Maddelerden Uzak Durma Alt Ölçeği	Kadın	14(12-49)	0,599
	Erkek	16(12-43)	
Baskı Altında İken Uyuşturucu/Uyarıcı Maddelerden Uzak Durma Alt Ölçeği	Kadın	4(4-17)	0,412
	Erkek	4(4-17)	
Uyuşturucu/Uyarıcı Maddeler Konusunda Yardım Arama Alt Ölçeği	Kadın	6(4-17)	0,747
	Erkek	6(4-18)	
Uyuşturucu/Uyarıcı Maddeler Konusunda Arkadaşına Yardımcı Olma	Kadın	3(3-12)	0,032
	Erkek	4(3-12)	
Demokratik Anne-Baba Tutum Ölçeği	Kadın	53(29-75)	0,535
	Erkek	53(23-75)	
Otoriter Anne-Baba Tutum Ölçeği	Kadın	53,84±8,52	0,439
	Erkek	52,05±7,67	
Koruyucu-İstekçi Anne-Baba Tutum Ölçeği	Kadın	38,08±9,93	0,003
	Erkek	42,94±9,45	

Erkeklerin uyuşturucu/uyarıcı maddeler konusunda arkadaşına yardımcı olma ve koruyucu-istekçi anne-baba tutum ölçek puanları kızlardan yüksektir. Diğer ölçek puanları ise cinsiyete göre farklılık göstermemektedir.

Tablo 11. Yaş Bakımından Madde Bağımlılığından Korunma Öz-Yeterlilik ve Anne-Baba Tutum Ölçeklerinden Alınan Puanların İncelenmesi

Ölçekler	Yaş	Ortalama	p
Madde Bağımlılığından Korunma Öz-Yeterlilik Ölçeği	0-5	-	0,082
	6-10	-	
	11-14	29,5(24-71)	
	15-18	36(24-97)	
Uyuşturucu/Uyarıcı Maddelerden Uzak Durma Alt Ölçeği	0-5	-	0,102
	6-10	-	
	11-14	12(12-38)	
	15-18	15(12-49)	
Baskı Altında İken Uyuşturucu/Uyarıcı Maddelerden Uzak Durma Alt Ölçeği	0-5	-	0,711
	6-10	-	
	11-14	4(4-13)	
	15-18	4(4-17)	
	0-5	-	0,069

Uyuşturucu/Uyarıcı Maddeler Konusunda Yardım Arama Alt Ölçeği	6-10	-	
	11-14	4,5(4-13)	
	15-18	7(4-18)	
Uyuşturucu/Uyarıcı Maddeler Konusunda Arkadaşına Yardımcı Olma	0-5	-	0,411
	6-10	-	
	11-14	3(3-9)	
Demokratik Anne-Baba Tutum Ölçeği	15-18	3(3-12)	0,701
	0-5	-	
	6-10	-	
Otoriter Anne-Baba Tutum Ölçeği	11-14	50,5(43-72)	0,308
	15-18	53(23-75)	
	0-5	-	
Koruyucu-İstekçi Anne-Baba Tutum Ölçeği	6-10	-	0,220
	11-14	28,6±11,14	
	15-18	11,14±7,91	
	0-5	-	
	6-10	-	
	11-14	36,5±11,36	
	15-18	40,52±9,87	

Katılımcıların madde bağımlılığında korunma öz-yeterlilik ve anne-baba tutum ölçeklerinden aldıkları puanlar yaşlarına göre farklılık göstermemektedir (Tablo 11).

Tablo 12. Eğitim Düzeyi Bakımından Madde Bağımlılığında Korunma Öz-Yeterlilik ve Anne-Baba Tutum Ölçeklerinden Alınan Puanların İncelenmesi

Ölçekler	Eğitim Düzeyi	Ortalama	p
Madde Bağımlılığında Korunma Öz-Yeterlilik Ölçeği	İlkokul		0,006
	Ortaokul	28,5(24-87)	
	Lise	36,5(24-97)	
	Üniversite	28(28-28)	
Uyuşturucu/Uyarıcı Maddelerden Uzak Durma Alt Ölçeği	İlkokul		0,051
	Ortaokul	12(12-43)	
	Lise	15(12-49)	
	Üniversite	12(12-12)	
Baskı Altında İken Uyuşturucu/Uyarıcı Maddelerden Uzak Durma Alt Ölçeği	İlkokul		0,07
	Ortaokul	4(4-12)	
	Lise	4(4-17)	
	Üniversite	4(4-4)	
Uyuşturucu/Uyarıcı Maddeler Konusunda Yardım Arama Alt Ölçeği	İlkokul		0,003
	Ortaokul	4(4-16)	
	Lise	7(4-18)	

	Üniversite	4(4-4)	
	İlkokul		
Uyuşturucu/Uyarıcı Maddeler Konusunda Arkadaşına Yardımcı Olma	Ortaokul	3(3-12)	0,390
	Lise	3(3-12)	
	Üniversite	3(3-3)	
	İlkokul		
Demokratik Anne-Baba Tutum Ölçeği	Ortaokul	54(43-75)	0,245
	Lise	53(23-75)	
	Üniversite	64,5(56-73)	
	İlkokul		
Otoriter Anne-Baba Tutum Ölçeği	Ortaokul	27,12±12,28	0,832
	Lise	25,94±7,59	
	Üniversite	24,5±7,77	
	İlkokul		
Koruyucu-İstekçi Anne-Baba Tutum Ölçeği	Ortaokul	36,37±10,05	0,174
	Lise	40,62±9,93	
	Üniversite	47±8,48	
	İlkokul		

Lise eğitim düzeyinde olan katılımcıların madde bağımlılığında korunma öz-yeterlik ve uyuşturucu/uyarıcı maddeler konusunda yardım arama ölçek puanları ortaokul eğitim düzeyinde olan katılımcılardan yüksektir. Diğer eğitim düzeyinde olan gruplar arasında ise anlamlı farklılık görülmemiştir.

Katılımcıların diğer ölçek puanları ise eğitim düzeyine göre farklılık göstermemektedir.

Tablo 13. Kardeş Sayısı Bakımından Madde Bağımlılığında Korunma Öz-Yeterlilik ve Anne-Baba Tutum Ölçeklerinden Alınan Puanların İncelenmesi

Ölçekler	Kardeş Sayısı	Ortalama	p
Madde Bağımlılığında Korunma Öz-Yeterlilik Ölçeği	1-3	32(24-97)	0,008
	4-6	37(28-87)	
	7-9	29,5(25-64)	
	10+	51(24-95)	
Uyuşturucu/Uyarıcı Maddelerden Uzak Durma Alt Ölçeği	1-3	14(12-49)	0,018
	4-6	15(12-43)	
	7-9	13(12-27)	
	10+	25,5(12-48)	
Baskı Altında İken Uyuşturucu/Uyarıcı Maddelerden Uzak Durma Alt Ölçeği	1-3	4(4-17)	0,080
	4-6	5(4-12)	
	7-9	4(4-7)	
	10+	6(4-17)	
Uyuşturucu/Uyarıcı Maddeler Konusunda Yardım Arama Alt Ölçeği	1-3	6(4-17)	0,059
	4-6	7(4-18)	

	7-9	4,5(4-14)	
	10+	10(4-16)	
Uyuşturucu/Uyarıcı Maddeler Konusunda Arkadaşına Yardımcı Olma	1-3	3(3-12)	0,092
	4-6	5(3-12)	
	7-9	3,5(3-12)	
	10+	6(3-12)	
Demokratik Anne-Baba Tutum Ölçeği	1-3	54,75±12,02	0,154
	4-6	50,7±12,33	
	7-9	53,25±10,98	
	10+	48,42±10,66	
Otoriter Anne-Baba Tutum Ölçeği	1-3	25,81±8,56	0,796
	4-6	26,83±7,72	
	7-9	24,41±7,34	
	10+	26,85±7,75	
Koruyucu-İstekçi Anne-Baba Tutum Ölçeği	1-3	39,19±10,66	0,397
	4-6	42,4±9,5	
	7-9	41,75±7,33	
	10+	39,85±8,46	

10 ya da daha fazla kardeş sayısına sahip olan katılımcıların madde bağımlılığından korunma öz-yeterlik ve uyuşturucu/uyarıcı maddelerden uzak durma ölçek puanları 1-3 aralığında kardeş sayısına sahip olan katılımcılardan daha yüksektir. Diğer kardeş sayısına sahip katılımcılar arasında ise anlamlı farklılık görülmemiştir.

Diğer ölçek puanları ise kardeş sayısı bakımından farklılık göstermemektedir.

Tablo 14. Evde Yaşayan Kişi Sayısı Bakımından Madde Bağımlılığından Korunma Öz-Yeterlilik ve Anne-Baba Tutum Ölçeklerinden Alınan Puanların İncelenmesi

Ölçekler	Evde Yaşayan Kişi Sayısı	Ortalama	p
Madde Bağımlılığından Korunma Öz-Yeterlilik Ölçeği	1-3	34(24-74)	0,579
	4-6	35(24-97)	
	7-9	36,5(28-71)	
	10+	41(25-95)	
Uyuşturucu/Uyarıcı Maddelerden Uzak Durma Alt Ölçeği	1-3	15(12-36)	0,921
	4-6	14(12-49)	
	7-9	14,5(12-38)	
	10+	16(12-48)	
Baskı Altında İken Uyuşturucu/Uyarıcı Maddelerden Uzak Durma Alt Ölçeği	1-3	4(4-16)	0,789
	4-6	4(4-17)	
	7-9	5,5(4-13)	
	10+	4(4-17)	

Uyuşturucu/Uyarıcı Maddeler Konusunda Yardım Arama Alt Ölçeği	1-3	6(4-16)	0,718
	4-6	7(4-17)	
	7-9	7(4-18)	
	10+	9(4-16)	
Uyuşturucu/Uyarıcı Maddeler Konusunda Arkadaşına Yardımcı Olma	1-3	3(3-12)	0,051
	4-6	4(3-12)	
	7-9	3,5(3-10)	
	10+	6(3-12)	
Demokratik Anne-Baba Tutum Ölçeği	1-3	52,71±12,68	0,701
	4-6	53,89±12,57	
	7-9	53,27±9,55	
	10+	49,61±10,66	
Otoriter Anne-Baba Tutum Ölçeği	1-3	26,36±8,92	0,968
	4-6	25,68±7,7	
	7-9	26,45±8,12	
	10+	26,07±8,25	
Koruyucu-İstekçi Anne-Baba Tutum Ölçeği	1-3	41(15-60)	0,835
	4-6	43(17-67)	
	7-9	40,5(24-55)	
	10+	37(28-55)	

Katılımcıların madde bağımlılığından korunma öz-yeterlilik ve anne-baba tutum ölçeklerinden aldıkları puanlar evde yaşadıkları kişi sayısına göre farklılık göstermemektedir.

Tablo 15. Evde Kaçınıcı Çocuk Olmaları Bakımından Madde Bağımlılığından Korunma Öz-Yeterlilik ve Anne-Baba Tutum Ölçeklerinden Alınan Puanların İncelenmesi

Ölçekler	Kaçınıcı Çocuk	Ortalama	p
Madde Bağımlılığından Korunma Öz-Yeterlilik Ölçeği	1-3	34(24-74)	0,051
	4-6	35(24-97)	
	7-9	36,5(28-71)	
	10+	41(25-95)	
Uyuşturucu/Uyarıcı Maddelerden Uzak Durma Alt Ölçeği	1-3	15(12-36)	0,060
	4-6	14(12-49)	
	7-9	14,5(12-38)	
	10+	16(12-48)	
Baskı Altında İken Uyuşturucu/Uyarıcı Maddelerden Uzak Durma Alt Ölçeği	1-3	4(4-16)	0,093
	4-6	4(4-17)	
	7-9	5,5(4-13)	
	10+	4(4-17)	
Uyuşturucu/Uyarıcı Maddeler Konusunda Yardım Arama Alt Ölçeği	1-3	6(4-16)	0,005
	4-6	7(4-17)	
	7-9	7(4-18)	

	10+	9(4-16)	
	1-3	3(3-12)	
Uyuşturucu/Uyarıcı Maddeler Konusunda Arkadaşına Yardımcı Olma	4-6	4(3-12)	0,001
	7-9	3,5(3-10)	
	10+	6(3-12)	
	1-3	52,71±12,68	
Demokratik Anne-Baba Tutum Ölçeği	4-6	53,89±12,57	0,177
	7-9	53,27±9,55	
	10+	49,61±10,66	
	1-3	26,36±8,92	
Otoriter Anne-Baba Tutum Ölçeği	4-6	25,68±7,7	0,886
	7-9	26,45±8,12	
	10+	26,07±8,25	
	1-3	39,55±11,65	
Koruyucu-İstekçi Anne-Baba Tutum Ölçeği	4-6	41,22±9,04	0,683
	7-9	39,4±8,5	
	10+	39,38±10,78	
	1-3	39,55±11,65	

Evdeki çocuk sırasına göre; birinci, ikinci ve üçüncü çocuk olan katılımcıların uyuşturucu/uyarıcı maddeler konusunda yardım arama ölçek puanları dördüncü, beşinci ve altıncı çocuk olan katılımcılardan daha düşüktür. Diğer gruplar arasında ise uyuşturucu/uyarıcı maddeler konusunda yardım arama ölçek puanları arasında anlamlı farklılık yoktur.

Evde onuncu çocuk ya da daha yüksek sıralamada çocuk olan katılımcıların uyuşturucu/uyarıcı maddeler konusunda arkadaşına yardımcı olma ölçek puanları evde birinci, ikinci ve üçüncü çocuk olan katılımcılardan daha yüksektir. Diğer gruplar arasında ise uyuşturucu/uyarıcı maddeler konusunda arkadaşına yardımcı olma ölçek puanları arasında anlamlı farklılık yoktur.

Diğer ölçek puanları ise katılımcıların evde kaçınıcı çocuk oluşuna göre farklılık göstermemektedir.

Tablo 16. Aile ile Zaman Geçirme Durumu Bakımından Madde Bağımlılığından Korunma Öz-Yeterlilik ve Anne-Baba Tutum Ölçeklerinden Alınan Puanların İncelenmesi

Ölçekler	Aile ile Zaman Geçirme	Ortalama	p
Madde Bağımlılığından Korunma Öz-Yeterlilik Ölçeği	Evet	35(24-97)	0,185
	Hayır	40(24-87)	
Uyuşturucu/Uyarıcı Maddelerden Uzak Durma Alt Ölçeği	Evet	14(12-49)	0,015
	Hayır	20(12-43)	
		Evet	4(4-17)

Baskı Altında İken Uyuşturucu/Uyarıcı Maddelerden Uzak Durma Alt Ölçeği	Hayır	7(4-12)	
Uyuşturucu/Uyarıcı Maddeler Konusunda Yardım Arama Alt Ölçeği	Evet	6,5(4-18)	0,460
	Hayır	6(4-16)	
Uyuşturucu/Uyarıcı Maddeler Konusunda Arkadaşına Yardımcı Olma	Evet	3(3-12)	0,640
	Hayır	3(3-12)	
Demokratik Anne-Baba Tutum Ölçeği	Evet	53,98±11,81	0,003
	Hayır	42,9±8,91	
Otoriter Anne-Baba Tutum Ölçeği	Evet	25,86±8,35	0,332
	Hayır	28,36±5,25	
Koruyucu-İstekçi Anne-Baba Tutum Ölçeği	Evet	39,98±10,1	0,246
	Hayır	43,63±8,58	

Ailesi ile zaman geçirmeyen katılımcıların uyuşturucu/uyarıcı maddelerden uzak durma ve baskı altında iken uyuşturucu/uyarıcı maddelerden uzak durma ölçek puanları ailesi ile zaman geçiren katılımcılardan daha yüksektir.

Ailesi ile zaman geçiren katılımcıların algıladıkları demokratik anne-baba tutum düzeyleri ailesi ile zaman geçirmeyen katılımcılardan daha yüksektir.

Diğer ölçek puanları ise aile ile zaman geçirme durumuna göre farklılık göstermemektedir.

Tablo 17. Aile ile aktivitelerde Bulunulması Bakımından Madde Bağımlılığından Korunma Öz-Yeterlilik ve Anne-Baba Tutum Ölçeklerinden Alınan Puanların İncelenmesi

Ölçekler	Aile ile Aktivitelerde Bulunma		Ortalama	p
	Evet	Hayır		
Madde Bağımlılığından Korunma Öz-Yeterlilik Ölçeği	Evet	33(24-97)	<0,001	
	Hayır	44(25-87)		
Uyuşturucu/Uyarıcı Maddelerden Uzak Durma Alt Ölçeği	Evet	13(12-49)	<0,001	
	Hayır	18,5(12-43)		
Baskı Altında İken Uyuşturucu/Uyarıcı Maddelerden Uzak Durma Alt Ölçeği	Evet	4(4-17)	<0,001	
	Hayır	6(4-17)		
Uyuşturucu/Uyarıcı Maddeler Konusunda Yardım Arama Alt Ölçeği	Evet	6(4-16)	<0,001	
	Hayır	10(4-18)		
Uyuşturucu/Uyarıcı Maddeler Konusunda Arkadaşına Yardımcı Olma	Evet	3(3-12)	0,013	
	Hayır	5(3-12)		
Demokratik Anne-Baba Tutum Ölçeği	Evet	54(23-75)	0,088	
	Hayır	52(25-72)		
Otoriter Anne-Baba Tutum Ölçeği	Evet	25(10-44)	0,910	
	Hayır	26(11-42)		
Koruyucu-İstekçi Anne-Baba Tutum Ölçeği	Evet	39,38±10,78	0,136	

Hayır

41,98±8,14

Ailesi ile aktivitelerde bulunmayan katılımcıların madde bağımlılığında korunma öz-yeterlik, uyuşturucu/uyarıcı maddelerden uzak durma, baskı altında iken uyuşturucu/uyarıcı maddelerden uzak durma, uyuşturucu/uyarıcı maddeler konusunda yardım arama, uyuşturucu/uyarıcı maddeler konusunda arkadaşına yardımcı olma ölçek puanları ailesi ile aktivitelerde bulunan katılımcılardan daha yüksektir.

Diğer ölçek puanları ise aile ile aktivitelerde bulunma durumu bakımından farklılık göstermemektedir.

Tablo 18. Ev İçinde Koyulan Kurallara Uyup Uymama Durumu Bakımından Madde Bağımlılığında Korunma Öz-Yeterlilik ve Anne-Baba Tutum Ölçeklerinden Alınan Puanların İncelenmesi

Ölçekler	Ev İçinde Koyulan Kurallara Uyma		Ortalama	p
	Evet	Hayır		
Madde Bağımlılığında Korunma Öz-Yeterlilik Ölçeği	Evet	33,5(24-97)	0,037	
	Hayır	37(28-95)		
Uyuşturucu/Uyarıcı Maddelerden Uzak Durma Alt Ölçeği	Evet	14(12-49)	0,001	
	Hayır	19(12-48)		
Baskı Altında İken Uyuşturucu/Uyarıcı Maddelerden Uzak Durma Alt Ölçeği	Evet	4(4-17)	0,007	
	Hayır	7(4-16)		
Uyuşturucu/Uyarıcı Maddeler Konusunda Yardım Arama Alt Ölçeği	Evet	6(4-18)	0,247	
	Hayır	8(4-17)		
Uyuşturucu/Uyarıcı Maddeler Konusunda Arkadaşına Yardımcı Olma	Evet	3(3-12)	0,410	
	Hayır	3(3-12)		
Demokratik Anne-Baba Tutum Ölçeği	Evet	54,02±12,07	0,184	
	Hayır	50,87±11,37		
Otoriter Anne-Baba Tutum Ölçeği	Evet	25,65±8,45	0,270	
	Hayır	27,45±7,31		
Koruyucu-İstekçi Anne-Baba Tutum Ölçeği	Evet	39,24±9,92	0,035	
	Hayır	43,42±10,05		

Ev içinde koyulan kurallara uymayan katılımcıların madde bağımlılığında korunma öz-yeterlik, uyuşturucu/uyarıcı maddelerden uzak durma, baskı altında iken uyuşturucu/uyarıcı maddelerden uzak durma ölçek puanları ve algıladıkları koruyucu-istekçi anne-baba tutum düzeyleri ev içinde koyulan kurallara uyan katılımcılardan daha yüksektir.

Diğer ölçek puanları ise ev içinde koyulan kurallara uyup uymama durumu bakımından farklılık göstermemektedir.

Tablo 19. Aileden Çok Arkadaşlarla Vakit Geçirip Geçirmeme Durumu Bakımından Madde Bağımlılığında Korunma Öz-Yeterlilik ve Anne-Baba Tutum Ölçeklerinden Alınan Puanların İncelenmesi

Ölçekler	Aileden Çok Arkadaşlarla Zaman Geçirme	Ortalama	p
Madde Bağımlılığında Korunma Öz-Yeterlilik Ölçeği	Evet	40(24-85)	<0,001
	Hayır	30(24-95)	
Uyuşturucu/Uyarıcı Maddelerden Uzak Durma Alt Ölçeği	Evet	16(12-43)	<0,001
	Hayır	12(12-48)	
Baskı Altında İken Uyuşturucu/Uyarıcı Maddelerden Uzak Durma Alt Ölçeği	Evet	6(4-17)	0,001
	Hayır	4(4-17)	
Uyuşturucu/Uyarıcı Maddeler Konusunda Yardım Arama Alt Ölçeği	Evet	7,5(4-18)	0,059
	Hayır	6(4-17)	
Uyuşturucu/Uyarıcı Maddeler Konusunda Arkadaşına Yardımcı Olma	Evet	4(3-11)	0,116
	Hayır	3(3-12)	
Demokratik Anne-Baba Tutum Ölçeği	Evet	51,89±11,27	0,085
	Hayır	55,44±13,07	
Otoriter Anne-Baba Tutum Ölçeği	Evet	26,5(10-42)	0,178
	Hayır	24(10-44)	
Koruyucu-İstekçi Anne-Baba Tutum Ölçeği	Evet	43(17-67)	0,126
	Hayır	40(15-62)	

Ailesinden çok arkadaşlarıyla zaman geçiren katılımcıların madde bağımlılığında korunma öz-yeterlilik, uyuşturucu/uyarıcı maddelerden uzak durma, baskı altında iken uyuşturucu/uyarıcı maddelerden uzak durma ölçek puanları ailesinden çok arkadaşlarıyla zaman geçirmeyen katılımcılardan daha yüksektir.

Diğer ölçek puanları ise ailesinden çok arkadaşlarıyla zaman geçirip geçirmeme durumuna göre farklılık göstermemektedir.

SONUÇ

Madde kullanımı dünyada olduğu gibi ülkemizde de başta ergenler olmak üzere herkesi etkileyen biyolojik, ruhsal ve sosyal bir sağlık sorunudur. Son yıllarda ülkemizde madde kullanım yaygınlığı artış göstermektedir. Madde kullanım sıklığındaki artışa paralel olarak madde kullanımına başlangıç yaşı da giderek küçülmekte ve ergenler madde kullanım bozukluğu açısından önemli bir risk grubunu oluşturmaktadır.

Bağımlılık gelişiminde aile yapısı ve ailenin tutumu da önemli risk etkenlerindedir. Bazı çalışmacılar yetersiz ebeveynlik uygulamaları ile ergenlik döneminde madde kullanım riskinin ilişkili olduğunu göstermişlerdir.

Güçlü bir ebeveyn çocuk ilişkisi ergenlik döneminde madde kötüye kullanımını engellemede önemli bir koruyucu faktördür. Genç erişkinlik döneminde de aynı durum söz konusudur. Olumlu ve koruyucu bir ilişki ise anne baba yakınlığının derecesi, çocuğun başarı ve becerileri ile ilgili coşku ve gurur duyma ifadeleri, yakınlık ve sevginin gösterimi ile karakterizedir. Ebeveyn ve çocuk arasındaki iletişimin kaliteli olmasının, tutarlı ve etkin disiplin yöntemlerinin uygulanmasının, olumlu ebeveyn modelinin bulunmasının madde kullanım bozukluğu gelişmesi riskini azalttığı yapılan çalışmalarda gösterilmiştir.

Madde bağımlılığına etki eden en önemli faktörlerden biri de özyeterliktir. Özyeterlik, ergenlerin riskli davranışlarının azaltılmasında ve sosyal becerilerinin gelişiminde, ergenlerin maddeye başlama ve sürdürme davranışları üzerinde etkili olan önemli bir ruhsal değişkendir. Yapılan bazı çalışmalarda ise nelerin madde bağımlılığından korunma özyeterliliğini desteklediğine ilişkin sonuçlar bildirilmektedir.

Tez çalışmasında yapılan ilişki ve etki testleri sonucunda elde edilen veriler değerlendirildiğinde aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

- Katılımcılar tarafından algılanan demokratik ebeveyn düzeyi arttıkça Madde Bağımlılığından Korunma Öz-Yeterlik ve alt ölçeklerinden alınan puanlar azalmaktadır. Algılanan otoriter ebeveyn düzeyi arttıkça ise Madde Bağımlılığından Korunma Öz-Yeterlik ve alt ölçeklerinden alınan puanlar artmaktadır.

- Madde bağımlılığından korunma öz-yeterlilik düzeyindeki değişimin %8'i, uyuşturucu/uyarıcı maddelerden uzak durma düzeyindeki değişimin %10'u, baskı altında iken uyuşturucu/uyarıcı maddelerden uzak durma düzeyindeki değişimin %10'u ve uyuşturucu/uyarıcı maddeler konusunda yardım arama düzeyindeki değişimin ise %4'ü algılanan demokratik anne-baba tutum düzeyi tarafından, açıklanmaktadır.

Yapılan fark testleri sonucunda ise elde edilen veriler değerlendirildiğinde aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

- Lise eğitim düzeyinde olan katılımcıların madde bağımlılığından korunma öz-yeterlik ve uyuşturucu/uyarıcı maddeler konusunda yardım arama ölçek puanları ortaokul eğitim düzeyinde olan katılımcılardan yüksektir.

- 10 ya da daha fazla kardeş sayısına sahip olan katılımcıların madde bağımlılığından korunma öz-yeterlik ve uyuşturucu/uyarıcı maddelerden uzak durma ölçek puanları 1-3 aralığında kardeş sayısına sahip olan katılımcılardan daha yüksektir.

- Evde birinci, ikinci ve üçüncü çocuk olan katılımcıların uyuşturucu/uyarıcı maddeler konusunda yardım arama ölçek puanları dördüncü, beşinci ve altıncı çocuk olan katılımcılardan daha düşüktür. Evde onuncu çocuk ya da daha yüksek sıralamada olan katılımcıların uyuşturucu/uyarıcı maddeler konusunda arkadaşına yardımcı olma ölçek puanları evde birinci, ikinci ve üçüncü çocuk olan katılımcılardan daha yüksektir.

- Ailesi ile zaman geçirmeyen katılımcıların uyuşturucu/uyarıcı maddelerden uzak durma ve baskı altında iken uyuşturucu/uyarıcı maddelerden uzak durma ölçek puanları ailesi ile zaman geçiren katılımcılardan daha yüksektir. Ailesi ile zaman geçiren katılımcıların algıladıkları demokratik anne-baba tutum düzeyleri ise ailesi ile zaman geçirmeyen katılımcılardan daha yüksektir.

- Ailesi ile aktivitelerde bulunmayan katılımcıların madde bağımlılığından korunma öz-yeterlik, uyuşturucu/uyarıcı maddelerden uzak durma, baskı altında iken uyuşturucu/uyarıcı maddelerden uzak durma, uyuşturucu/uyarıcı maddeler konusunda yardım arama, uyuşturucu/uyarıcı maddeler konusunda arkadaşına yardımcı olma ölçek puanları ailesi ile aktivitelerde bulunan katılımcılardan daha yüksektir.

- Ev içinde koyulan kurallara uymayan katılımcıların madde bağımlılığından korunma öz-yeterlik, uyuşturucu/uyarıcı maddelerden uzak durma, baskı altında iken uyuşturucu/uyarıcı maddelerden uzak durma ölçek puanları ve algıladıkları koruyucu-istekçi anne-baba tutum düzeyleri ev içinde koyulan kurallara uyan katılımcılardan daha yüksektir.

- Ailesinden çok arkadaşlarıyla zaman geçiren katılımcıların madde bağımlılığından korunma öz-yeterlik, uyuşturucu/uyarıcı maddelerden uzak durma, baskı altında iken uyuşturucu/uyarıcı maddelerden uzak durma ölçek puanları ailesinden çok arkadaşlarıyla zaman geçirmeyen katılımcılardan daha yüksektir.

KAYNAKÇA

- Adler, A. (2014). *İnsan psikolojisi*. Ankara: Yason.
- Aksoy, V. ve Diken, İ. H. (2009). Annelerin ebeveynlik öz yeterlik algıları ile gelişimi risk altında olan bebeklerin gelişimleri arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmalara bir bakış. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 10(1), 59-68.
- Alçay, A. (2015). *Ergenlerin özyeterlikleri ile mantıkdışı inançları arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Arcan, K. (2006). *Özel okullara giden lise düzeyindeki ergenlerin, akademik başarıları ile algıladıkları anne baba tutumları arasındaki ilişkilerin incelenmesi*. (Yüksek lisans tezi). Maltepe Üniversitesi, İstanbul.
- Ardelt, M. ve Eccles, J. S. (2001). Effects of mothers parental efficacy beliefs and promotive parenting strategies on inner-city youth. *Journal of Family Issues*, 22(8), 944-972.
- Arslan, M. (2017). *Lise öğrencilerinin öğrenme yaklaşımları ile akademik, sosyal ve duygusal yetkinliklerinin kişiler arası problem çözme becerilerini yordaması*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.
- Ayan, F. (2008). Sigaranın zararları ve sigarayı bırakmanın yararları. *İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Sürekli Tıp Eğitimi Etkinlikleri, Kardiyoloji Gündemi Sempozyum Dizisi*, 64, 43-52.
- Bağatarhan, T. (2012). *Ebeveyn eğitim programının annelerin ebeveynlik öz-yeterliklerine etkisi*. (Yayınlanmış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Bandura, A. (2001). A cognitive theory: an agentic perspective. *Annual Review of Psychology*, 52, 1-26.
- Bandura, A. (1965). Influence of a model's reinforcement contingencies on the acquisition of imitative responses. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1(6), 589-595.
- Bandura, A. (1993). Perceived self-efficacy in cognitive development and functioning. *Educational Psychologist*, 28(2), 117-148.
- Bandura, A. (1990). Perceived self-efficacy in the exercise of personal agency. *Journal of Applied Sport Psychology*, 2(2), 128-163.
- Bandura, A. (1988). Self-efficacy conception of anxiety. *Anxiety Research*, (2), 77-98.
- Bandura, A. (1982). Self-efficacy mechanism in human agency. *American Psychologist*, 37(2), 122-147.
- Bandura, A. (1982). Self-efficacy mechanism in human agency. *American Psychologist*, 37(2), 122-147.
- Bandura, A. (1977). Self-efficacy: toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*, 84(2), 191-215.

Bandura, A. (1995). *Exercise of personal and collective efficacy in changing societies*. New York: Cambridge University.

Bandura, A., Reese, L. ve Adams, N. (1982). Microanalysis of action and feararousal as a function of differential levels of received self-efficacy. *Journal of Personality and Social Psychology*, 42(1), 5-21.

Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: the exercise of control*. New York: Freeman.

Bayram, E. (2016). *Ortaokul öğrencilerinin mutluluğunun yordayıcıları olarak algılanan sosyal destek ve öz yeterlik*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

Biçer, E. (2009). *Parçalanmış ve tam aileye sahip ergenlerin atılganlık ve sosyal yetkinlik beklenti düzeylerinin bazı demografik değişkenler açısından incelenmesi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Çukurova Üniversitesi, Adana.

Bilgen, R. İ. (1998). *Uyuşturucu maddelerin arzı ile mücadele*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Bilgin, M. (1996). *Grup rehberliğinin sosyal yetkinlik beklentisi üzerindeki etkisine yönelik deneysel bir çalışma*. (Doktora tezi). Çukurova Üniversitesi, Adana.

Bogensneider, K., Small, S. A. ve Tsay, J. C. (1997). Parent and contextual influences on perceived parenting competence among parents of adolescents. *Journal of Marriage and the Family*, 59(2), 345-362.

Bozgeyikli, H. (2005). *Mesleki grup rehberliğinin ilköğretim 8. sınıf öğrencilerinin meslek kararı vermede kendilerini yetkin görme düzeylerine etkisi*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.

Brannick, M. T., Miles, D. E. ve Kisamore, J. L. (2005). Calibration between student mastery and self-efficacy. *Studies in Higher Education*, 30(4), 473-483.

Busse, G. D. (2006). *Drugs: The straight facts, morphine*. New York: Infobase Publishing.

Büyükduman, F. İ. (2006). *İngilizce öğretmen adaylarının İngilizce ve öğretmenlik becerilerine ilişkin öz-yeterlik inançları arasındaki ilişki*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.

Caprara, G. V., Scabini, E., Barbaranelli, C., Pastorelli, C., Regalia, C. ve Bandura, A. (1998). Impact of adolescents perceived self-regulatory efficacy on familial communication and antisocial conduct. *European Psychologist*, 3, 125-132.

Ceylan, İ. (2013). *Ergenlerin benlik saygısı ve duygusal öz-yeterlik düzeylerinin incelenmesi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

Cline, F. W. ve Fay, J. (1990). *Parenting with love and logic: teaching children responsibility*. Pinon: Colorado Springs.

Coleman, P. K. ve Karraker, K. H. (2003). Maternal self-efficacy beliefs, competence in parenting and toddlers behavior and developmental status. *Infant Mental Health Journal*, 24, 126-148.

Cowen, E. L., Work, W. C., Hightower, A. D., Wyman, P. A., Parker, G. R. ve Lotyczewski, B. S. (1991). Toward the development of a measure of perceived self-efficacy in children. *Journal of Clinical Child Psychology*, 20(2), 169-178.

Çağdaş, A. ve Seçer, Z. Ş. (2011). *Anne-baba öğrenimi*. Nadir Kitap.

Çakıcı, D. (2010). *Spor lisesi ve genel lise 9. ve 10. sınıf öğrencilerinin sosyal yetkinlik beklentisi ve özsaygı düzeylerinin incelenmesi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Mersin Üniversitesi, Mersin.

Çetin, Y. (2013). *Madde bağımlılığı ve yalova ölçeğinde madde bağımlılığı algısı*. (Yüksek lisans tezi). Yalova Üniversitesi, Yalova.

Çuhadar, C., Gündüz, Ş. ve Tanyeri, T. (2013). *Bilgisayar ve öğretim teknolojileri eğitimi bölümü öğrencilerinin ders çalışma yaklaşımları ve akademik özyeterlik algıları arasındaki ilişkinin incelenmesi*. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(1), 251-259.

Darlow, V., Norvilitis, J. M. ve Schuetze, P. (2017). The relationship between helicopter parenting and adjustment to college. *Journal Of Child And Family Studies*, 26, 2291-2298.

De Montigny, F. ve Lacharite, C. (2005). Nursing theory and concept development or analysis perceived parental efficacy: concept analysis. *Journal of Advanced Nursing*, 49(4), 387-96.

Deci, E. L. ve Ryan, R. M. (2000). The what and why of goal pursuits: human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*, 11, 227-268.

Değer. (2017). Bağımlılığın karmaşık süreci öğrendiklerimiz ve ufukta bizi bekleyenler. *11. Ulusal Alkol ve Madde Bağımlılığı Kongresi*.

Demir, S. (2013). *Ebeveynlerin yetkinlikleri ile depresyon, olumsuz benlik ve anksiyete düzeyleri arasındaki ilişkilerin incelenmesi*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Mersin Üniversitesi, Mersin.

Denizel, G. E. (2008). *Bir hazır giyim işletmesinde çıraklık eğitimi kapsamında çalışan ergenlerin öz-yeterlik inançlarının kimlik, sosyal karşılaştırma eğilimi ve demografik değişkenler bağlamında incelenmesi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Pamukkale Üniversitesi, Denizli.

Derman, A. (2007). *Kimya öğretmeni adaylarının öz yeterlik algıları ve öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.

Dilbaz, N. (2012). *Madde bağımlılığında korunma ve tedavi ilkeleri, madde bağımlılığı tanı ve tedavi kılavuzu el kitabı*. Ankara.

Doğan, B. Y. (2001). Madde kullanımı ve bağımlılığı. *Aile ve Toplum Eğitim Kültür ve Araştırma Dergisi*, 4(1), 14-20.

Doğan, Y. B. ve İlhan, İ. Ö. (2014). *Madde kullanımı ve bozuklukları, ruh sağlığı ve hastalıkları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayınları.

Ehrenberg, M. F., Cox, D. N. ve Kopman, R. F. (1991). The relationship between self-efficacy and depression in adolescents. *Adolescence*, 26(102), 361-374.

Eken, A. (2010). *Ergenlerin anne-babaya bağlanma biçimleri öznel iyi oluş durumlarının sosyal yetkinlik beklentileriyle ilişkileri*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.

Eken, B. ve Evren, E. C. (2003). Alkol bağımlılarında kişilik bozukluğunun sosyodemografik özellikler, depresyon ve anksiyete ile ilişkisi. *Düşünen Adam*, 16, 71-79.

Erginbay, Ş. (2014). *Ortaokul 5 ve 8. sınıflarda algılanan anne-baba tutumları ve ailelerin çocuk yetiştirme stillerinin akademik başarıya etkisi*. (Yüksek lisans tezi). Fatih Üniversitesi, İstanbul.

Ersin, B. (2010). *Lise öğrencilerinin suç eğilimleri ile anne baba tutumları arasındaki ilişki (Beyoğlu ilçesi örneği)*. (Yüksek lisans tezi). Beykent Üniversitesi, Ankara.

Eşel, E. (2001). Alkol ve hipotalamik-pitüiter-adrenal eksen. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 4, 94-101.

Furnham, A. (2014). *50 psikoloji fikri*. Domingo Yayınevi.

Furrer, C. ve Skinner, E. (2003). Sense of relatedness as a factor in children's academic engagement and performance. *Journal of Educational Psychology*, 95, 148-162.

Geçtan, E. (1993). *Psikanaliz ve sonrası*. İstanbul: Remzi.

Glass, B. (1991). *The international handbook of addiction behavior*. Tavistadi Routledge Publishing.

Güneş, A. (2014). *Çocuk neyi neden yapar? Çocuk davranışları anlama rehberi*. İstanbul: Nesil.

Harty, M. (2009). *The validation of a task-specific measure of parenting self-efficacy for use with mothers of young children*. (Doktora tezi). Humanities University of Pretoria, Pretoria.

Hereken, H., Özkan, İ., Çilli, A. S. ve Bodur, A. S. (2000). Öğrencilerde alkol kullanım sıklığı ve sosyal öğrenme ile ilişkisi. *Düşünen Adam*, 13(2), 87-91.

Işık, M. (2013). *Türkiye'nin madde kullanımı ve bağımlılığı ile mücadele politikasının stratejik iletişim yaklaşımı çerçevesine değerlendirilmesi*. (Yayınlanmamış doktora tezi). İstanbul Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Jackson, A. P. ve Scheines, R. (2005). Single mothers self-efficacy, parenting in the home environment and children development in the two-wave study. *Social Work Research*, 29(1), 7-20.

Jacobs, J. E., Lanza, S., Osgood, D. W., Eccles, J. S. ve Wigfield, A. (2002). Changes in children's self-competence and values: gender and domain differences across grades one through twelve. *Child Development*, 73, 509-527.

Johnston, C. ve Mash, E. J. (2001). Families of children with attention-deficit/hyperactivity disorder: review and recommendations for future research. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 4(3), 183-207.

Jones, T. L. ve Prinz, R. J. (2005). Potential roles of parental self-efficacy in parent and child adjustment: a review. *Clinical Psychology Review*, 25(3), 341-363.

Kalyoncu, Ö. A. (2012). *Plastik düşler: Bağımlılık hakkında gerçekler, yeni bilgiler, yeni tedaviler, yeni umutlar*. İstanbul: Kapital Yayıncılık.

Kayhan, Y. F. (2007). *İlköğretim öğrencilerinde algılanan sosyal destek ile öz-yeterlik ilişkisi ve etkileyen değişkenlerin incelenmesi*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Ege Üniversitesi, İzmir.

Kirk, B. A., Schutte, N. S. ve Hine, D. W. (2008). Development and preliminary validation of an emotional self-efficacy scale. *Personality and Individual Differences*, 45(5), 432-436.

Kotil, Ç. (2010). *Okul öncesi eğitim kurumuna yeni başlayan 5 yaş çocukların sosyal-duygusal uyum düzeylerine annenin ebeveyn öz yeterlik algısı ile okul beklentilerine uyum düzeyinin etkisi*. (Doktora tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Kulaksızoğlu, A. (2004). *Ergen psikolojisi*. İstanbul: Remzi.

Kuzgun, Y. (2000). *Meslek danışmanlığı, kuramlar ve uygulamalar*. Ankara: Nobel.

Lam, C. B., Solmeyer, A. R. ve McHale, S. M. (2012). Sibling differences in parent-child conflict and risky behavior: a three-way longitudinal study. *Journal of Family Psychology*, 26, 523-531.

LeMoyné, T. ve Buchanan, T. (2001). Does hovering matter? Helicopter parenting and its effect on well-being. *Sociological Spectrum*, 31(4), 399-418.

Marat, D. (2005). Assessing mathematics self-efficacy of diverse students from secondary schools in auckland: implications for academic achievement. *Issues in Educational Research*, 15, 37-68.

Millburg, S. N. (2009). *The effects of environmental risk factors on at-risk urban high school students academic self-efficacy*. (Doktora tezi). University of Cincinnati, Ohio.

Morgan, T. C. (1999). *Psikolojiye giriş*. Ankara: Meteksan.

Muris, P. (2002). Relationships between self-efficacy and symptoms of anxiety disorders and depression in a normal adolescent sample. *Personality and Individual Differences*, 32, 337-348.

Ögel, K. (2006). Uyuşturucu/uyarıcı maddeler ve bağımlılık hakkında bilmek istedikleriniz var mı? *Yeniden Bilgi Notu*, 10, 4-10.

Öngel, A. A. (2013). *Madde kullanım bozukluğu olan ergenlerde aile işlevlerinin ve anne baba tutumunun değerlendirilmesi*. (Tıpta uzmanlık tezi). Sağlık Bakanlığı Türkiye Kamu Hastaneleri Kurumu Bakırköy Bölgesi İstanbul İli Kamu Hastaneleri Birliği Genel Sekreterliği Bakırköy Prof. Dr. Mazhar Osman Ruh Sağlığı ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi Psikiyatri Kliniği, İstanbul.

Özden, S. Y. (1992). *Uyuşturucu madde bağımlılığı*. İstanbul: Nobel Kitap Evleri.

Özgüven, İ. E. (2001). *Ailede iletişim ve yaşam*. Ankara: PDREM.

Padilla-Walker, L. M. ve Nelson, L. J. (2012). Black hawk down? Establishing helicopter parenting as a distinct construct from other forms of parental control during emerging adulthood. *Journal of Adolescence*, 35(5), 1177-1190.

Pajares, F. (1992). *Overview of social cognitive theory and of self-efficacy*.

Pepe, S., Sobral, J., Gomez-Fraguela, J. A. ve Villar-Torres, P. (2008). Spanish adaptation of the adolescents perceived collective family efficacy scale. *Psicothema*, 20(1), 148-154.

Rosenblum-Fishman, S. D. (2013). *Maternal self-efficacy and perceived stigma among mothers of children with asd, adhd and typically developing children*. (Graduate doctoral dissertations). University of Massachusetts Boston, Boston.

Sahranç, Ü. (2007). *Stres kontrolü, genel öz-yeterlik, durumluk kaygı ve yaşam doyumuyla ilişkili bir akış modeli*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.

Salami, S. O. (2008). Psychopathology and academic performance among nigerian high school adolescents: The moderator effects of study behaviour, self-efficacy and motivation. *J Soc Sci*, 16(2), 155-162.

Sanders, M. R. ve Woolley, M. L. (2005). The relationship between maternal self-efficacy and parenting practices: Implications for parent training. *Child: Care, Health and Development*, 31(1), 65-73.

Santrock, J. W. (2014). *Ergenlik*. Ankara: Nobel.

Schunk, D. H. (1987). Peer models and children's behavioral change. *Review of Educational Research*, 57, 149-174.

Segrin, C., Wosidlo, A., Givertz, M. ve Montgomery, N. (2013). Parent and child traits associated with overparenting. *Journal Of Social And Clinical Psychology*, 32(6), 569-595.

Sen, A. (2000). Social exclusion: Concept, application and scrutiny. *Office of Environment and Social Development Asian Development Bank*.

Sezer, F., İşgör, İ. Y., Özpolat, A. R. ve Sezer, M. (2006). Lise öğrencilerinin öz yeterlilik düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 129-137

Sheafor, B. W. ve Horejsi, C. J. (2014). *Sosyal hizmet uygulaması: temel teknikler ve ilkeler*. Ankara: Nika Yayınevi.

Shin, D. ve Yoo, G. (2012). Effects of the perceptions of parents expectations for the future careers of children on academic and employment stress among college students: focusing on the moderating effects of self-differentiation. *Journal of Family Relations*, 17(1), 3-22.

Smith, G. J. (2007). *Parenting effects on self- efficacy and self-esteem in late and how those factors impact adjustment to college*.

Söylemez, S. (2004). *Ergenlik hakkında: Bu çocuk ne zaman büyüdü?* İstanbul: Morpa.

Şanlı, D. (2007). Anne babaların çocuk yetiştirme tutumları ve tutumlar üzerine kültürün etkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 8(4), 240-247.

Şemin, U. (1979). *Ruh sağlığı*. İstanbul: Matematik Araştırma Enstitüsü.

Telef, B. B. ve Karaca, R. (2011). Ergenlerin öz-yeterliklerinin ve psikolojik semptomlarının incelenmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(8), 499-518.

Tepe, D. (2011). *Okul öncesi öğretmenlerinin öz yeterlik inançlarını belirleme ölçeği geliştirme*. (Doktora tezi). Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Burdur.

Teti, D. M. ve Gelfand, D. M. (1991). Behavioral competence among mothers of infants in the first year: The meditational role of maternal self-efficacy. *Child Development*, 62, 918-929.

Tosun, M. (2008). Madde bağımlılığına genel bakış. *Türkiye’de Sık Karşılaşılan Psikiyatrik Hastalıklar Sempozyum Dizisi, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Sürekli Tıp Eğitimi Etkinlikleri*.

Totan, T., İkiz, E ve Karaca, R. (2010). Duygusal özyeterlik ölçeğinin türkçeye uyarlanarak tek ve dört faktörlü yapısının psikometrik özelliklerinin incelenmesi. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28, 71-95.

Tuncer, O. (1980). *Çocuk aile ve çevresi, çocuk ve eğitim*. Ankara: TED.

Uluğ, B. ve Gürel, Ş. Ç. (2012). *Esrar kullanımına bağlı ruhsal ve davranışsal bozukluklar, madde bağımlılığı tanı ve tedavi kılavuzu el kitabı*. Ankara: Sağlık Bakanlığı Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü.

Uysal, R. ve Bingöl, T. Y. (2014). Ergenlerde risk alma davranışının öz-yeterlik ve farklı değişkenler açısından incelenmesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(8), 573-582.

Uzbay, T. (2009). Beyin nasıl bağımlı olur? *Türk Eczacıları Birliği Yayını, Meslek İçi Sürekli Eğitim Dergisi*, 21(22), 34-48.

Vera, E. M., Shin, R. Q., Montgomery, G. P., Mildner, C. ve Speight, S. L. (2004). Conflict resolution styles, self-efficacy, self-control and future orientation of urban adolescents. *Professional School Counselling*, 8(1), 73-80.

Vieno, A., Santinello, M., Pastore, M. ve Perkins, D. D. (2007). Social support, sense of community in school and self-efficacy as resources during early adolescence: an integrative model. *American Journal of Community Psychology*, 39(1), 177-190.

Wei, M., Russell, D. W. ve Zakalik, R. A. (2005). Adult attachment, social selfefficacy, self-disclosure, loneliness and subsequent depression for freshman college students, a longitudinal study. *Journal of Counsel Psychology*, 52, 602-614.

Whiteman, S. D., McHale, S. M. ve Crouter, A. C. (2003). What parents learn from experience: the first child as a first draft. *Journal of Marriage and Family*, 65, 608-621.

Willemse, M. (2008). *Exporing the relationship between self-efficacy and aggression in a group of adolescents in the peri-urban town of worcester*. (Unpublished master of art thesis). University of Stellenbosch, South Africa.

Wilson, S. R., Gettings, P. E. ve Munz, E. A. (2014). Parental selfefficacy and sensitivity during playtime interactions with young children: unpacking the curvilinear 141 association. *Journal of Applied Communication Research*.

Wood, R. ve Bandura, A. (1989). Social cognitive theory of organizational management. *The Academy of Management Rewiev*, 14(3), 361-384.

Yalom, İ. (2008). *Alkolizm terapisi*. İstanbul: Prestij Yayınları.

Yavuzer, H. (1989). *Aile içi etkileşime ve aile dışı öğelerin doğurduğu psikopedagogjik sonuçlar*. DPT Yayınları.

Yavuzer, H. (2004). *Ana baba okulu kitabı yaygın anne baba tutumu*. İstanbul: Remzi.

Yavuzer, H. (1986). *Ana baba ve çocuk*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Yavuzer, H. (2012). *Ana-baba okulu: ana-baba öğrenimi ve aile içi iletişim becerileri*. İstanbul: Remzi.

Yavuzer, H. (1995). *Çocuk eğitimi el kitabı*. İstanbul: Remzi.

Yavuzer, H. (1990). *Çocuk psikolojisi*. İstanbul: Remzi.

Yılmaz, A. (2000). Anne baba tutum ölçeğinin güvenirlik ve geçerlik çalışması. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 7(3), 1-1.

Yılmaz, A. (2009). *İlköğretim sekizinci sınıf öğrencilerinin anne baba tutumları ile kararsızlık düzeyleri arasındaki ilişki*. (Yüksek lisans tezi). Yeditepe Üniversitesi, İstanbul.

Yılmaz, G. (2018). *Annelerin özyeterlik algısı ile çocuklarının algıladıkları anne tutumu arasındaki ilişkiler*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Nişantaşı Üniversitesi, İstanbul.

Yörükoğlu, A. (1993). *Çocukta ruh sağlığı*. İstanbul: Özgür.

Zastrow, C. (2014). *Sosyal hizmetlere giriş*. Ankara: Nika Yayınevi.

Zimmerman, B. J. (2000). Self-efficacy: an essential motive to learn. *Contemporary Educational Psychology*, 25(1), 82-91.

Zimmerman, B. J. (1995). *Self-efficacy and educational development*. New York: Cambridge University.

